

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

A 833,584

PROPERTY OF

*The
University of
Michigan
Libraries*

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

(PROPERTY OF

*The
University of
Michigan
Libraries*

1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

БРОЈ 6.

Nović, Brankislav T.

КОСОВО

ОПИС ЗЕМЉЕ И НАРОДА

ИЗДАЊЕ СА СЛИКАМА

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

I. СВЕСКА

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1902.

K,
81
86
197

**ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА
У НОВОМ САДУ.**

ПРЕГЛЕД

ПРВИ ДЕО

	СТРАНА
I. Име, положај, границе, величина и површина	1
II. Планине и поља	8
III. Воде	13
IV. Природописни односи	26

ДРУГИ ДЕО

I. Управа и управно уређење	33
II. Путеви и саобраћајна средства	40
III. Привреда	51
IV. Радиност	57
V. Пијаце и пијачне прилике	65

ТРЕЋИ ДЕО

I. Становници Косова	71
II. Опште особине народа	84
III. Варош	89
IV. Село	99
V. Црква и школа	107
VI. Кућа и живот у њој	121
VII. Одело	138
VIII. Народносне карактеристике	150
IX. Обичаји	168

СПИСАК СЛИКА И НАЦРТА

	СТРАНА
1. Жупа Лаб	6
2. Звечан	11
3. Утока Ситнице у Ибар	17
4. Утока Лаба у Ситницу	20
5. Јашар-пашин мост на Ситници	43
6. Мост на Лабу код Лужана	44
7. Станица Качаник (са врхом Шара над њом)	47
8. Станица Глободерица (Приштина)	48
9. Кујунџијски радови (кићење)	62
10. Мотиви са женских сељачких кошуља	63
11. Подвале везане чепом (нацрт)	104
12. Сеоска кућа на Косову	105
13. Свадба	127
14. Млада и младожења	128
15. Невеста	134
16. Стајаће рухо у младих жена	139
17. Женска ношња на Косову	142
18. Чешљање и кићење главе	144
19. Косовка варошанка	147
20. Косовка варошанка (чешљање и кићење главе)	148
21. Оро	143
22. Сабор код Грачанице	177

ПРВИ ДЕО

I

ИМЕ, ПОЛОЖАЈ, ГРАНИЦЕ, ВЕЛИЧИНА И ПОВРШИНА.

У ономе појасу, између Албанских Алпа и Родопе, у целини представља висораван и око којега су највеће планине Балканскога Полуострва — Косово једна од оних високих средишних равница која, па но остале (Скопска, Тетовска и Метохија), до-нује већим делом Балканскога Полуострва и који је положај извесно и учинио толико знатном у-итичкој историји.

Догађаји, који су се из првих векова па све до-ске катастрофе а за тим и за овом, одигравали-овој равници, пронели су јој име не само кроз-ску већ и скроз светску историју. Косово, према-е, није више само име месту већ и реч ширега-чаја.

За првих векова, када су на Косовском бојишту-водила међусобне борбе Илirsка племена и за-нички одбијала навале Целтских и Германских пле-а; помињало се Косово Поље под именом: *Campi danici*.

Досељењем Срба V и VI века, Косово као пре-који они населише, није добило самостално име,се Срби распоредише по племенима и створише

жупе, од којих поједине добише имена по именима река, брда или градова, као: *Лаб* око реке Лаба и *Лишљан* око знаменитог римског града *Ulpiane*. Појединим пак жунама (као и дотичним рекама) донеше Срби имена из праотаџбине, као што су *Ситница* и *Дреница*. Као жупе, под овим именима, оне се и доцније увек помињу у повељама владалачким и летописима.

Свакојачко име *Косово*, у старијим српским споменацима, пре XIV века, не помиње се. Тако се исто не помиње ни у народним песмама, ранијим од косовских. Име Косово истиче се тек од догађаја 1389. године и од онда оно спаја у себи и места која су дотле друга имена носила. Већ у латинским писмима од те године, Косово се назива „*Campus turdorum*“ (шума дроздова) и „*Campus merularum*“ (шума кбсова) дакле превод који за тим усвајају и сви немачки путописци, код којих се ово поље стално назива *Amselfeld* (*Ampschelfeld*), те је такав превод ваља да и дао повода да се, уз остала објашњења о постанку имена Косова, унесе и то, као да је оно постало од имена птице *кбса*.

Много је основаније, и ако толико исто невероватно, објашњење које у самој нацији постоји. Оно долази од речи *кдсити*, јер је Косово „права Божија ливада“, пространа и красном травом обрасла, па су ту од вајкада били велики сенокоси.

Постоји у нацији и казивање да су Срби ово место, кад су дошли, *кдсом* отели од староседелаца, те и по томе се зове Косово. А вредно је забележити још и казивање народа у Морави, који хоће да протумачи име Косову од Косаре, ћери Самуилове а жене Владимирове „која је на Новом Брду становама а по Косову јој биле баште и летњиковци“.

Близу оваквих причања у нацији и оно је, где један писац вели: „Али који зна да ли име ове великом и важном пољу није дошло од туде, што су се на њему од вајкада многе силе *кбсиле* и тукле“.

Отуда је *Косово* у Срба добило исти значај што и *бојиште*“.¹⁾

Писци често падају у већа измишљања и од самог народа. Тако се преко њих унесе и име *Мало Косово* за жупу коју народ назива *Лаб*; други опет ту исту жупу назваше *Косовица* а трећи име *Мало Косово* пренеше на долину од утока Лаба у Ситницу па до Митровице. Та се имена, произвољно наденута, уносе гдекад и у карте.

Једно је о имену Косова што се може примити. То су име донели собом Срби при насељавању ових предела и оно се сводило на ону пољану, која се простире од Сазлије до утока Лаба у Ситницу, за које се поље и вели да је право *Косово Поље*. То је поље припадало жупама Липњанској и Ситничкој. И данас ће онај из Вучитрнских села рећи за овога из Широкога Поља: „Овај је из Косова!“

Име је то из наше праотаџбине и словенског је корена. И на другим местима, где живе Срби, има тога имена. У Србији, у Мачванском срезу, Подринском округу, постоји село *Косовац*; у Моравичком срезу, Ужичком округу, село *Косовица* а у Драгачевском срезу, Рудничком округу, заселак *Косово*. У Босни на Дрини, код Вишеграда, постоји једно мало поље које се зове *Косово*. У Старој Србији, у Дебарској нахији, на речици Радици, постоји село *Косово*; југоисточно од Елбасана, у Албанији, има такође село *Косово* а у околини Аргирокастра опет село *Косовица*. У Далмацији, код Книна, на југоистоку од Книноског Поља, има једно *Косово Поље* кроз које протиче поток *Косовица*.

Па и код других словенских племена то име постоји. Тако у Чешкој, у Таборском округу, постоји

¹⁾ Генерал Јов. Мишковић: „Косовска битка“ стр. 121. У осталом ни ово нагађање у г. Мишковића није ново. Љ. Ненадовић у књизи „О Црногорцима“, вели још 1879. године. да у Црној Гори тако тумаче име Косову.

једно брдо и на њему замак који се зове *Косово брдо* (Kosová hora) а и Пољаци имају, у источном Халичу, тржиште које се зове *Косово* (Kossów) па биће да и у других словенских племена ностоји ово име.

Косово, и ако припада северо-западном делу Балканскога Полуострва привиђа се, ваља да са знаменитости догађаја који су се дешавали на њему, као центар овога. А у толико то и јесте, што је подједнако удаљено од Дунава, Јадранског и Јегејског мора. Оно лежи још и на средини дијагоналне линије која би се повукла од Цариграда ка Крајини (Ријеци). Централни положај Косова Поља могао би се још боље уочити када би се у средину поља, од прилике код Липљана, ставио један крак шестара а другим краком обележили кругови. Ти кругови прошли би кроз најважнија политичка и трговачка средишта Балканскога Полуострва. Тако би *први круг* прошао кроз: Вучитрн, Ново Брдо, Качаник и Призрен. *Други круг* хвата: Врању, Куманово, Скопље, Тетово. *Трећи круг*: Ниш, Ћустендил, Кратово, Дебар. *Четврти круг*: Софију, Струмицу, Битољ, Охрид, Скадар и Плевље. *Пети круг*: Београд, Сарајево, Дубровник, Солун, Драму и Пловдив. Под шести круг пао би Цариград и Ријека, као што смо то и горе поменули.

Косово лежи измеђ 42⁰ и 43⁰ северне ширине и између 18⁰ и 19⁰ источне дужине, граничећи се северо-источно Краљевином Србијом, источно шарским областима, северо-западно Метохијом и северно санџаком Новопазарским, који се иза Рожајских планина простире.

Територију Косова управо чини слив Ситнице и њених притока, које се спуштају са оне ките разноликих висова, гора, кбса и заравни што се простиру измеђ Ибра и Бинче и измеђ Шара и Рогозне. Овој територији врло је тешко тачно одредити границе, јер су и историја и предања често везала за Косово

и поједина места која падају и ван области коју је природа омеђила па и ван Ситничина слива.¹⁾

Косово Поље међу тим већ је ужи појам и, док се за границе предела Косова и може оставити народном казивању да их удешава, дотле се Косову Пољу знају тачне границе.

Косово Поље уоквирено је планинама и брдима којима, као у зачељу, дижу се на Југоистоку два горостаса Црна Гора (Кара-даг) и Шар са врхом Љубетеном, измеђ којих протиче Лепенац. Према Шару, који са својим огранцима чини југозападну границу Косова Поља, диже се на Северу, тако исто поносно, Копанник са врхом Сувим Рудинтем да, са својим огранцима обгрли Косово са северо-источне му стране. Од Шара на Северо-запад нижу се Неродимка, Црнољева, Језерац, Голеш, Грабовачке пл. и Чичавица а од Копаника на Југ и Југо-исток Соколица, Црнуша, Грдеч па, преко Лаба, Пруговац, Мрамор, Козница, Орма и Жеговац који се већ ослања на Црну Гору. На Северо-западу затварају оба ова фронта огранци Копаника и Рогозне који чине Звечански кланац који, као и Качанички на Југу, потпуно затвара границе Косова Поља.

У томе дакле обележеноме склопу брда, а са једне и друге стране Ситнице, пружа се пространа равница, где ужа а где шири, и то је — Косово Поље.

¹⁾ По где и где је народ и сувише проширио те границе. У песми, која пева Топлицу Милана где уходи турску војску, која је „све Косово притиснула“, вели се:

„Од Сазлије камене Ћуприје
Од Приштине и горње и доње
До Ушћупа (Скопље) града бијелога“ и т. д.

а у песми „Марко Краљевић и Арапин“ певач се чак и забравља говорећи:

„Има, госпо, у држави твојој
Равно поље, широко Косово
И град Прилеп у пољу Косову и т. д.“

Од Косова Поља одвојене су клисурама али су његов географски део, котлине (старе жупе) *Дреница* и *Лаб*, које образују Ситничине притоке истог имена.

Уздужна осовина Косова, од Качаника до Митровице, одређена Лепенцем, Неродимком и Ситницом, износи 15 часова хода или 78·234 километара, рачунајући то према дужини железничке пруге од Качаника до Митровице, која и Косово по дужини пресеца. Највећа ширина Косова Поља је готово на средини дужине, у правцу од Јањева ка Голешу и износи око 4 сата хода а код Вучитрпа сужава се и на 1 сат хода.

Као што је и у почетку поменуто, Косово је висораван. Највећа висина Косова је код Феризовића, где је, између баре Сазлије и места Ва-

Жупа Лаб. (Слика Б. Ђорђевића)

тића, вододелница и та висина износи 580^m, а ту исту висину има и место на којем постаје река Ситница из Робовачког блата. Најмања је висина где река Ситница утиче у Ибар и износи нешто преко 500 метара, неузимајући у обзир висину код Качаника која силази и испод 500 метара. За опредељење висина на Косову ми смо се служили висинама железничких станица које оволико износе: *Качаник* 475^m; *Феризовић* 578^m; *Липљан* 550^m; *Приштина* (Глободерица) 532^m; *Вучитрн* 510^m и *Митровица* 504^m. Из ових висина дакле, средња би висина Косова Поља била 525 метра, те би оно за 45^m, било узвишеније од израчунате средње висине (480^m) Србије. Тако исто узвишеније је и од суседне Метохије и Пећске равнице, којима средњу висину бележе са 520^m. Према брдима у Србији овако стоји Косовска висораван: 33^m нижа је од Космаја а 3^m нижа од врха Авале. Побочне котлине Лаб и Дреница леже просечно 30^m над средњом висином Косова Поља.

И ако су висине железничких станица тачни и поуздани податци ипак се, само на основу њих, не може рећи последња реч о средњој висини Косова Поља те и не мислимо да ове податке не би још ваљало допунити.

Косовска равница у главном је нагнута Северу куда тече и река Ситница, имајући на простору од Робовца до Митровице 100 метара пада, што значи да јој је нагиб 7.5 метара.

Површина Косовске равнице, с обзиром на дужину и ширину њену, одређену сатима, могла би изнети 1000 □ км.¹⁾ и ако је то врло непоуздано одређење. Та површина није савршено равна; она је у многоне преломљена огранцима који се са околних гора често пружају до самих обала Ситничиних. По где где опет, на самом равништу, истурила се кита омањих брежуљака који се разлазе и расплињавају

¹⁾ Толико рачуна г. Николајевић на 11-ој страни свога дела „Северна Стара Србија“.

као таласићи. А има, нарочито крај обала Ситничних и поља савршено равних тако, да су људи принуђени браздама да одводе воду која од киша легне.

II

ПЛАНИНЕ И ПОЉА.

Кад смо говорили о границама Косова Поља, набрајали смо већ поједине планине и брда која чине непосредну границу овога поља. Косово, осим једног непотпуног изузетка, и нема својих брда али косе и огранци поменутих, која га границе, спуштају се често далеко у Косово Поље, перући по где кад своја подножја и у самој Ситници. То је нарочито у северном и јужном делу Косова. Па и у средњем делу има неколико узвишења која далеко у поље залазе, као што су Ветрник и Мазгит.

Сви ти огранци који залазе у област Косова Поља, а окићени траговима великога догађаја од 1389. године, уносе тиме околне планине донекле и у границе овога описа у толико пре, што се појам области Косова може и на њих, а преко граница Косова Поља, прострети.

Косово Поље су обгрлила два ланца, којих су чворови на Северозападу *Копаоник* а на Југоистоку *Шар*. Два величанствена ланца један према другоме. Кад би их могао човек са какве замишљене, узвишене тачке да посматра, изгледали би као две огромне колоне, као два фронта, а Шар и Копаоник као два дива на крилима војска које су се развиле једна према другој.

Копаоникови огранци, нижући се у правцу од Северо-запада ка Истоку и Југоистоку, уносе се, преплићу се и везују један са другим до Лаба, који им прекида везу а после опет настављају се док се са Гиланским планинама не вежу. Облици су њихови разноврсни, као и висине а мало су шумовити. У том

су низу Соколица, Црнуша, Плоча, Барељ, Равниште, Чука, Огорељак, Живанова ливада, Градина и Грдеч па преко Лаба Пруговац, Мрамор, Грштић, Козница, Орма и Жеговац.¹⁾

Од Шара са јужне стране па ка Северу и Северо-западу а на према побројаним планинама, нижу се најпре Сиринићске пл., Неродимка, Црнољева, Језерачке и Рибарске пл., Голеш, Грабовачке пл. и Чичавица. Облици ових планина су блажији и шумовитије су а нарочито оне на Југозападу.

Са бокова пак и јужно и северно, затворена су ова два фронта. На Југоистоку Шар са поносним својим врхом Љубетеном и одмах преко Лепенца Црна Гора (Кара-даг) затварају Качаничким кланцем оба суседна ланца а на Северу одмах изнад Митровице, збирају се на углу Косовског равништа огранци Копаоника и Rogozne и Звечанским кланцем затварају такође поменути ланац.

Од свих набројаних планина једино Голеш, у ланцу који се од Шара на Северо-запад пружа, припада скоро цео Косову. Голеш (у народној песми често и Голеч и Голић) висок је 1058^m, од прилике нешто мало виши него наш Медведник. Име му је са голети јер је наг, једино што га је обрасла зелена и ниска трава. Са свих страна перу га реке; са Севера и Запада Дреница а источном му страном под ногама протиче Ситница, док са Југа везује се са Рибарским планинама. Са свих страна готово се цео види јер је некако долинама одвојен од осталих планина. Голеш је на средини онога сплета планинског, који гради вододелницу измеђ вода Метохије и Косова. Он сав припада Приштевачкој нахији (санџаку); хватајући један сахат дужине а толико и ширине. Са Голеша не извире готово ни једна речица али се са његових подножја сливају многи поточићи. Њего-

¹⁾ Чуо сам и *Ожеговац*.

вом косом иде пут од Приштине за Ђаково и Пећ, те му је и подножје крај тога пута доста насељено.

У томе сплету, који поменусмо да чини вододелницу Метохији и Косову, важна је такође и планина Чичавица. Она је одвојена од Голеша реком Дреницом и ниским венцем Грабовачких планина. Чичавица је најпространија планина у пределу Косову и својим огранцима испуњава скоро цео простор измеђ Дренице и Ибра. Са западне стране Чичавица се везује са Девичким планинама улазећи са овима у област Подрима. Чичавица је таласаста висораван на којој се истичу многи хумићи и засебна брдашца која, нарочито са источне јој стране, достижу разнолике висине. Најшира је на јужној страни измеђ Ситнице и Девичких планина а ка Северу се сужава. Највећа јој је висина 901^m, а као средња јој висина могла би се узети 820^m. Њено источно подножје доста је густо насељено селима. Чичавица има много студенца а са ње се сливају и речице Неволанка, Стреоц и Свињарка, које утичу у Ситницу, и Љушта, која припада Ибру.

Преко Чичавице је некад водио стари пут од Скопља за Нови Пазар и Босну; он је од састава Дренице и Ситнице секао дијагонално ову планину. Данаас је тај пут напуштен а Чичавица је неприступачна.

Трећа, у поменутој вододелници, је планина Неродимка. Њена је тек историјска знатност важна. Обрасла је сва прекрасном шумом и то је готово једина планина у околини Косова на којој се одржала и стара шума. Са ње се сливају многе речице и потоци, од којих једни теку у Лепенац и с њим у Вардар а други у Ситницу. У њој има такође и много студенца за које је народ везао своја предања. Под Неродимком пролази знатан друм који Косово везује за Подримњу или боље који, и из Скопља и из Приштине, води у Призрен.

Чичавица, Голеш и Неродимка, као што је поменуто, представљају онај лапац који чини вододелницу

међ вода које слазе у Метохију и оних које слазе
Косово. Тај ланац уједно дели и ове две области,
гохију са престоницом Призреном и Косово са
истоницом Приштином.

На Истоку и Северо-истоку су Грдеч и остали
анци Копаноника. Грдеч испуњава угао измеђ Сит-
це и Лаба па се на северозападној страни везује
Црнушом а после Соколицом и даљим огранцима

Звечан

паноника. Кад се спусти ка рекама, Грдеч се пре-
а у мање висове који нарочито преламају поље са
не обале Ситничине, од Лаба ка Вучитрну.

У том сплету а ка Југоистоку, простиру се преко
ба, као што је напред поменуто, Пруговац, Грштић,
амор, Козница, Орма и Жеговац који низ савија
озападу и онда се спушта ка Ситници и затвара

обим Косовог Поља које се за тим дубље граничи и Качаничким кланцем.

Са свих ових Конаоникових огранака спуштају се многе воде а њиховим обалама пролазе друмови, путеви и стазе које Косово везују са Србијиним Конаоничким пределима. По где и где само на овим планинама задржале су се шуме а насеље је сразмерно доста ретко. У овим планинама леже само трагови старих насеља, која су постојала око некадањих рударских средишта и радионица, које се налазе у овим планинама. У долинама измеђ ових планина налазе се и извори топлих и минералних вода.

У северном делу Косова најзнатнија је планина Звечанска, обгрљена са јужне и западне стране Ибром и њиме одвојена од планина које своја подножја ослањају непосредно на Косово Поље. Она је правилног конусног облика¹⁾ и одудара, као и остале Рожајске планине око ње, јако од висова и планина осталих око Косова, које су блажих нагиба и спљоштенијих облика. Са Звечана је особито леп поглед на Косово и сву осталу околину. Са њега се види Ибар, који најпре слази да протече кратким током преко најсеверније тачке Косова а за тим савија да се изгуби у кланце; Ситница, која се пружа као сребрна лента преко груди Косова; цело поље Косово и сви околни висови.

Косово није тако равно како нам га често песма каже. Косовске планине залазећи дубоко у равниште Косовско и често израсла и одвојена брдашца и мале висије, пребијају га и преламају у неколика поља која носе и своја засебна имена.

Најзнатније је поље у Косовском равништу *Косово Поље*. Од истока Ситнице из Робовачког блата па до утока Лаба у Ситницу пружа се најпространија равница која и јесте *право* Косово Поље али која је своје име, са значаја које је ово добило, после дога-

¹⁾ Милојевић чак верује да је тако руком срезана.

ђаја од 1389. године, прострло далеко од Звечана па до Качаничког кланца а и даље. Косово Поље (*право*) дуго је 7 часова а 3 до 4 широко. Где је најшире, измеђ Јањева и Голеша, добија још једно име *Широко*.

Северно одваја Лаб узану долину која се крај Ситнице, на најужему делу Косова, пружа до Вучитрна. То поље Турци називају *Ортаково* (орта — средина) но то се име у народу није одомаћило већ га народ, по именима села у околини, разнo и назива.¹⁾

Ситничина притока Лаб, образује око себе такође красно и плодно поље које се назива по реци *Лаб*, но оно је одвојено од Косова кланцем и чини засебну жупу.

У јужном делу Косова простире се велико и плодно *Паун-поље*, које се од подножја Жеговца планине па до Сазлије протеже. И на њему има помесних назива која поједина омања поља носе. Од овога поља, управо од села Косина па доле ка Качанику, простире се поље које се зове *Обица*.

Поједине долинице или висоравни, ма колико одвојене потоком или речицом или мало равна подножја и косе околних планина, носе такође имена поља. Тако се од Митровице па на ниже нижу: Пагољ или Кремен, Лџке, Проданча, Сантрача, Маврић, Мазгитпоље, Драгодан-поље, Сушичко, Бабуш-поље и т. д.

III

В О Д Е.

До тридесет речица, више него два пут толико потока и поточића размрежили су се по косовском равништу тако, да је свака стопа земље на њему натоњена.

Све те воде сливају се са брда и планина које смо означили као границе Косова Поља а прикупља

¹⁾ Не знам где је М. Ракић могао чути да се ово поље зове „Мало Косово“.

тих, готово непосредно, Ситница која услед тога што је цела Косовска равница у главноме нагнута од Југа Северу и тече у томе правцу и уноси Косовске воде у Ибар.

Косовски слив је засебна, самостална водопађа, коју гради Ситница са притоцима и која је трима вододелницама одељена од суседних сливова. Једна од тих вододелница дели слив Ситнице и Мораве. Она иде од Копаоника Југу до Кара-дага, делећи једним попречним планинским ланцем и Моравску котлину од Косовске. Друга вододелница је она што дели слив Ситнице од Дримовог слива. Она почиње од северних огранака Шар-планине и иде северо-западно, спуштајући се поступно све ниже. Трећа вододелница је узвишица Феризовић-Робовце која дели воде Вардару и Ситници.

Једино је од набројаних развође Црног и Белог Мора, измеђ Ситнице и Неродимке, неприметно јер су то ниске дилувијалне и терцијерне косе као оне у Кумановској котлини измеђ Големе и Моравице.

Сем река и речица, на Косову Пољу се помињу и два језера-блата, важна и по томе што је једно од њих глава Ситници.

Сазлијско и Робовачко блато спојена су код села Робовца. Крај Сазлијског блата наводи се село Сазлија а крај Робовачког Робовце, те по овима и носе имена, премда реч „Сазлија“ турски значи „трска“ па је ваљда овде обратно било и село добило име по имену блата. Око ових блата налазе се још села: Робовце, Трн, Топличане, Војиновце, Бабљак, Бабуш, Папаз, Софтовиће, Појатиште, Прелез, Муховце, Косин, Талиновце, Сврчин, Црнило и т. д.

Сазлијско и Робовачко блато мисли се да су остатак мора, које је покривало цело ово равниште а пробило и отекло кроз Качанички и Звечански кланац. И сам народ прича о мору које је ту негда било а Косово је заиста у најновијим геолошким периодима

било језеро из којег је вода истекла у два правца које горе означисмо.

Сазлијско блато постаје: а) од обичне метеорске воде (кише и снега) која не може да продре кроз глину, но се ту задржава у утолеглици; б) од поточића Сазлије који извире у томе селу и в) од једног крака Неродимке.

Робовачко блато постаје спајањем са Сазлијским из којег се прелива а и из речице Сливовке, која се спушта са Дробњачке планине.

Оба ова блата, а нарочито Сазлијско, била су некад самом трском, шеваром, рогозом и ракитом густо обрасла. Но досељени Черкези пре тридесет и више година а нарочито још Мухаџери (Арнаути исељеници из Србије), који се око ових блата највише настанише, сву су ту трску, а и јововину које је туда било, исекли. Док је било трске, долазили су људи чак и из далеких села са Косова и носили је. Није било забрањено никоме, само ко је имао јаке биволе да може кола извући из блата. Тада су куће, амбаре, тремове и друге стаје том трском покривали сељаци и били су као богати на гласу, као данас они који ћерамидом кућу покрију.

Мухаџери су тада одвртели и онај крак Неродимкин — који се зове Кука — који је текао у Сазлијско језеро и вратили га Неродимци да с њом у Лепенац тече, како би овој само била јача вода за воденице а прокопали су и Сазлијско блато кроз средину те направили ваду која је носила воду из овога у Робовачко блато а из њега у Ситницу. Тако од свег простора, које је покривало блато, направише красне ливаде и Сазлијско блато данас готово и не постоји. Доцније су онај крак Неродимкин опет повратили у Сазлијско блато јер су осећали оскудицу у доброј води за пиће.

Ни данас још, после повећих киша, не сме човек да прође преко тих ливада ни коњем ни колима јер ће пропасти у земљу. Некад, док је воде било, про-

падало се у земљу још на 10 и 15 метара даљине од воде. Тада је ово блато захватало преко један сахат и четврт у дужину а пола сата у ширину, коњскога хода.

И Робовачко блато прокопали су сељаци села Војиновца и направили му корито те се сад стаче у Ситницу и са свим се смањило а оставило места красним ливадама.

Услед густих ритова, који су некад покривали ова блата и зле судбине оних, који су у њих заишли па се не враћали, постоје у народу о Сазлијском и Робовачком блату многе бајке. Причају Робовчани, како у њиховом блату живи неки бик који ноћу риче и предсказује гладну годину. Стари су правили гвоздене рогове својим биковима и пуштали их да се с њим боре али нису могли ништа да му нахуде. Тако исто има у том блату и врагова који заводе путнике, те му се ни данас ноћу нико не сме да приближи. Народ још верује да вода из ових блата одлази под планину и излази негде око Призрепа.

Из Робовачког блата, код самог села Робовца, постаје највећа река Косовска Ситница.

Ситница управо постаје из вода које се стачу у Сазлијско и Робовачко блато а непосредно из једнога вира код села Робовца, који никад не пресушује и који се зове „Бусане“.

Ситница тече 12 сати или 60 километара пољем Косовом. Током својим готово прати железничку пругу, текући лево уз њу док не прими Лаб а за тим јој прелази са десне стране. Најпре јој ток иде у правцу Северо-западу а после готово право од Југа Северу. Није свуд једнаке ширине, по где и где и три метра а кад се приближи Ибру и до седам па и преко тога. Ситница сваког пролећа плави око себе Косово, те га чини врло плодним и најкраснија трава није око ње. Лети, после пролећних а пре јесењих киша, које су овде и дуге и јаке, може се прегазити а кад нарасте веома је јака и голема. Ток јој је миран а обала јој

е свуда равна а у врху, где је готово савршено
равна, има увек блата око ње. Вода јој није тако
бистра а дно јој је по где и где само пешчано а
свуд каљужаво.

Утока Ситнице у Ибар

Ситница утиче ниже Митровице, под Соколицом, у Ибар који за тим савија измеђ Рогозне и Копаника на Север па, продревши кроз теснаце од ушћа Студенице до изнад Жиче, уноси Косовску воду у Мораву и проноси је кроз Шумадију.

Ибар улази у Косовску котлину кроз једну уску долину, за тим се расплине па широкој равни око Митровице па од утока Ситнице опет се долина Ибра стешњава. До Митровице тече Ибар скоро право на Исток а за тим од утока Ситнице мења правац. Утока Ситнице у Ибар је са свим тиха, па би се иначе тешко и распознавала да није вода у Ибру врло бистра а у Ситници мутна.

Од куд име Ситници, узалудно је нагађати. Нема ничега око ње што би јој такво своје име позајмило. Има их (писаца) који нагађају да то име долази од трске („сите“) из које извире а има их који веле да јој име долази са њених *ситних* и *бистрих* вала.¹⁾

Ситничине су притоке са десне стране :

1. *Трепча*. Поточић који извире из једнога виса више знаменитог рударског места Трепче и протиче крај истога па, снесећи још и сад шљаку из топионица трепачких, утиче у Ситницу одмах ниже Ситничине Ђуприје код Митровице.

2. *Смрековничка (добролушка) река*. Извире испод виса Црнуше пл. из једног врела па, заливајући њиве и ливаде села Смрековнице и Добрине Луке, од којих и име добија, утиче у Ситницу одмах више овога села.

3. *Слатинска река* постаје из неколико поточића од којих су два, у селу Слатини, минерална. Пролази близу Вучитрна па ниже истога и утиче у Ситницу.

4. *Вучитрнка*. Извире код села Трстене те се ближе извору и зове Трстенка али, како просеца Вучитрн, то је ниже зову Вучитрнка. Протиче крај села Трстене, Слиовице, Караче и Мираче, раздваја Гој-

¹⁾ У првом би се случају пре звала „Ситица“ а друга је поставка мало појетска.

буљу и Батваре, па кад прође кроз Вучитри утиче у Ситницу.

5. *Самодрежа* извире код села Бајгоре у Шаљи и, путујући најпре југоисточно, пролази села Скровну и Слаковце за тим тече на Југ до Цецелије а одатле све на Југозапад пролазећи кроз развале цркве Самодреже. Протиче још кроз села Ропицу, Виљанце и Ново Село (маџунско) за тим излази на узвишену и доста лепу равницу и у Ситници, један сат ниже утока Лабовог, свршава свој ток.

6. *Лаб* је највећа притока Ситничина. Он прелива знаменита места, на којима су се десили они догађаји у 1389. години. Лаб се спушта са Конаоника (Сувог Рудишта) на граници Србије. Управо, извор му је под брдом Пролупљеником код села Беласице. Лаб тече најпре Југозападу па код села Баријева у Косову скреће Западу и, по што близу села Прилужја још једном скрене Северо-западу, спушта се у десну обалу *Ситничину* испод села Становца.

Лаб је бистар и ток му је брз. Његове су обале често орођене. Може да надође много и тада, лети, често плави те је предео крај њега ванредно плодан. Лаб прати онај друм који од Приштине води у Куршумлију (стари „Нишевачки“) и код села *Лужана* прелази му с леве стране.

Лаб прима у себе још и многе речице и потоке. Тако с десна најпре *Брадашницу* и *Липашницу* а за тим *Мојаначку реку* а са леве стране реку *Дубницу* и *Брвеницу*, која слази испод развала града Брвеника.

Још прима и с десна и с лева многе потоке, који се зову по именима села кроз која протичу.

Та долина, коју гради слив притока Лабових до утока Брвенице, зове се Лабско поље или просто *Лаб* а од Подујева на више, где се гранају поточићи који припадају Дубничкој реци, зове се *Дубница*.

7. *Брњичка река* и *Гладна вода*. Ово су две речице које у један мах спајају свој ток да га мало час опет разделе. Брњичка река извире из оградака

Голака пл. код села Сићева. Поточић *Гладна вода* извире пак код села Трудне и стаче се у Брњичку реку. Пошто Брњичка река прими поточић Гладну воду опет се мало час одваја па два крака од којих

Утока Лаба у Ситницу

један иде преко Мазгита поља, поред Муратовог тулбета и улази у Глободерачко блато а одавде, испод села Племетине, улази у Ситницу а други тече у леву обалу Лабову.

8. *Приштевачка река*. Најпре као речица извире из огранака Голака планине код села Граштице. Пролази крај села Лукара па за тим кроз саму Приштину и дотле се зове *Велика река*, а ту се, на крају саме вароши Приштине, састаје са речицом *Велушом* и одатле обе ове речице губе своја имена па се зову Приштевачка река, која се спушта доле равницом и пролазећи испод железничке пруге, утиче у Ситницу измеђ села Доброг Дуба и Кузмина. Приштевачка река прима још испод Приштине и један поток *Матичку реку*, који извире више села Златара.

Крак Приштевачке реке, Велуша, носи такво име тек по што постане из ова три поточића: *Марков чардак* (који извире испод развала Маркове куле), *Гогине чешме* и *Грмије* или *Седам лула* (који извире пола сата више Приштине). *Гогина чешма* пре се звала Калуђерски кладенац али, од како је неки Гога (Цинцарин) ту направио чешму, које сад више нема, тако се зове. Ове силне речице, које се провлаче кроз Приштевске улице, набујају који пут и прете поплавом каква је била опа Августа месеца 1889. године када је пола Приштине било порушено. Иначе, преко лета, ове речице и пресушују.

9. *Грачаница или Грачанка*. Ова река постаје из два потока, једнога који извире код села Лабљана и другог, из планине Злаша. За то што извире код Лабљана зове се и Лабљанска река а и Сутевска, јер пролази кроз клисуру тога имена којом пролази пут из Приштине у Мораву. Од Грачанице се тек назива Грачанска река јер тече кроз само село крај цркве па за тим кроз Лапље село и више утока Дренице, а код села Добрева, улива се у Ситницу. Грачаница прима с леве стране и речицу *Нижницу* испод села Бадовца а с десна, испод Скопљанског друма, поточић

Ајвалију који се по селу истога пмепа зове. Вода из Кижнице кисела је, кад тече прелива у црвено-жућкасту боју а и сама земља на њеним обалама и песак у кориту такав је. Кад се пије купп уста као стипса. Извор јој је испод северних огранака Вељетена.

10. *Ровина* речица извире на самом Широком пољу и утиче у Ситницу код села Суходола. Ровина је врло дубока. Опа постаје из једнога вира код Липљанских дубова а и јужно од Гласовника извире један поток који се улива у Ровину.

11. *Јањевка*. Извире јој један поток из Врбичке план. а други се прибира из Јањевских вода, пролази кроз села Горњу и Доњу Гуштерицу, крај Коњуха и утиче у Ситницу ниже Липљана. Отуда се често зове и Гуштерачка река. Више села Коњуха утиче у њу и Ливађска река која се зове и Сушпичка. Сушпица извире из Вељетена ниже села Шашковца а појачава је и један извор у Шамоку, у ливадама испод Сушице. Јањевка је после велике кише врло валовита и опасна а кад су велике летње врућине пресушује.

12. *Жеговац*. Извире из брда Жеговца код села истога имена, прима још неколико поточића, који се сливају са Орме, па пролази кроз села Словињу, Добротин, Бандулић и Глоговце и утиче на пола сата више Липљана у Ситницу. И ако је тако малена, на њој има 11 воденица са по два камена. Причају да је ова река била велика па због многе магле која се из ње дизала није било поље родно, с тога су јој затворили извор. Онамо код Жеговца, где кажу да је затворена, сада се зове језеро. То је по среди само блато а по крајевима расте трска шеварика. У средини, где је блато, једнако се појављују клобуци водени; кад се прислони уво чује се на том месту јак жубор воде под земљом. Жеговац данас тече другим коритом а старо је напустио и тек по где и где кад тече њиме. Старо је корито врло пространо и пуно песка.

13. *Смолуша*. Извире из планине Манастирца више говиње, тече крај села Смолуше и по сата више оке Жеговца утиче у Ситницу.

14. *Маревачка река* извире из последњих огрка Жеговца пл. више села Маревца (Ново Село) па кући готово упоредо са Смолушом, утиче близу ока њеног у Ситницу.

15. *Гадимжа* извире испод брда Гадимје, пролази оз село Гадимју, Робовце и утиче више Робовца Ситницу.

А с леве стране утичу у Ситницу:

1. *Свињарка*. Извире са Чичавице, пролази кроз та Талинце, Пирче, Окраштицу и Вел. Свињаре и иче у Ситницу ниже Вучитрна.

2. *Невољанка*, слази са Краљице планине, пролази ај села Коло, Брусник и Невољани по којем се и ве и утиче у Ситницу испод Вучитрна, код брегљка које се зове Облевик.

3. *Стреоц*, мала речица, која се спушта са Чичавце испод развала Гор. Стреоца (Стровце) пролази оз село Бенчук и утиче у Ситницу више утоке Ђбове, спрам села Становца.

4. *Дреница* је као и Лаб велика и знатна прика Ситнична. Она је врло разграната, сноси воду са Чичавице и са Дренице. Главни извор Дреници врело код села Јавора, одакле вода пролази кроз до Крајмировце и, по што се измеша са водом из абљачког потока, почиње се звати Дреница. Уз пут има у Седларским ливадама Седларску реку, кроз Гесиновце прима воду са Липовице пл.; пролазећи оз Бањичке ливаде прима воду из Бањичког врела; има даље потоке који пролазе кроз Г. и Д. Фузицу; село Нековце, па Кишну реку и воду из ела у селу Крајковцу и још многе друге притоке. па дакле у своме току збира воду са ових планина: Чичавице, Кљечке, Рибарске, Липовице, Космача и Ришке планине. Идући у правцу ка Северу, она у јан пут сврће нагло на Исток па после врло кратког

хода на Југоисток, протичући кроз кланац који граде Чичавица, Голеш и Грабовачке планине. Излазећи у поље одмах се улива у Ситницу, ниже села Доње Враголије код Враголијског моста а један јој се рукав, као вада, издваја у лево и протиче кроз село Кузмин и испод овога се улива у Ситницу.

Дреница на самом свом лакту, који гради сврћући на Исток, прима највећу своју притоку која са Чичавице слази а чине је неколико поточића, који слазе од села Крушевца, Пољанца, Грахова и Копилића па протиче кроз село Седларе и испод овога утиче у Дреницу. Ова се притока зове Седларска река а и по појединим селима као Копилићска река и т. д.

5. *Водовађа* извире испод села Крајишта у Ливадама. То је управо једно пространо блато, врло широко и опасно. Преко тога блата има један врло дуг прелаз, који је награђен од два реда коља измеђ којег је уплетен кош па набијено трње. Цео тај мост њиха се при прелазу као да је човек у чамцу. У Водовађу притачу Рибарски поток, који слази са Рибарских планина и Вршевачки поток, па за тим из блата истиче речица која пролази поред села Добрање и утиче у Ситницу измеђ Радева и Скуланова.

6. *Црнољевка или Црнољевска река*. Састављена из многих потока који се стачу са Црнољеве планине, пролази кроз Штимњу и слази у Ситницу, одмах више Робовца.

7. *Сливовка* извире из Дробњачке пл. огранка Језерца пл. више села Дробњака па се улива у Робовачко блато, дајући одатле воду Ситници. Зове се Сливовка по селу тога имена крај којег тече.

Овим смо набројали све Ситничине притоке. Но Косовским водама припадају својим током још две речице а које не припадају Ситничиним сливу. То су на Северу *Љушта* Иброва, и на Југу *Неродимжа* Лепенчева, притока.

Љушта са два крака слази са огранака Чичавице пл. па пролази измеђ села Жабара и Љуште, од којег

и име носи, а утиче у десну обалу Иброву, одмах више Митровице, не далеко од утока Ситнице, пошто најпре прође кроз саму Митровицу.

Неродимка је састављена из два потока, од којих један слази са Запада, са места које народ зове *Шареник*, те се и тај крак зове *Шареничка река* а други са Језерца и зове се Језерачки поток. Та се два крака састају испод брда на којем су развале Петрић града и састављена теку кроз село Неродимку, од којега река и име добија. Пролазећи поред села Ватића, кроз један вештачки јаз даје воду једној воденици и тим се јазом за тим слива у Сазлијско блато. За то, што је тај јаз врло стар, јер се помиње чак и у повељама наших краљева, народ се навикао на њ' као на реку која природом одређеним путем тече и сматра је као крак Неродимкин, што и многи географи чине.

Од Ватића, који поменуемо, упућује се Неродимка на Југоисток па се пролама Качаничким кланцем, просецајући у два маха друм који из Скопља води у Митровицу а тако и железничку пругу и улива се код Качаника у Лепенац, прихватајући уз пут пет до шест речица. Са Лепенцем, који утиче више Скопља у Вардар, одлази Косовска вода у Јеџејско Море.

Сем поменутих река и речица, има сијасет потока и поточића који се са свих страна стачу. Мештани све те воде називају рекама али су оне врло незнатне те се после кише или снега појављују а тек по где и где која непрестано тече. Такви су поточићи н. пр. Желивода, Дољачка, Букошка, Дрварска, Расничка, Пантичка, Сибовачка, Новоселска, Становачка и т. д. река. Све носе имена села крај којих извиру или протичу.

Сем тога, на Косову а нарочито у планинама око њега, има врло много студенаца и кладенаца и из њих се разливају и цеде многе воде.

Сем Ситнице, која је онда само јака и нагла кад нарасте, све остале воде сливајући се са брда, брзе

су и бујне, с тога је њихова снага много употребљена и нема готово речице која не обрће воденичке точкове. Кад ове речице сиђу у долине или изађу из кланаца, обично плаве око себе и за то су им у равници каљужаве обале. Обично се ове речице преко зиме мрзну а само Неродимка врло ретко.

На Косову ни једном реком не плове ни сплавови ни чамци, једино до Митровице што Ибром слазе сплавови носећи из планине Драге грађу.

Све су реке опасане тропним ђупријама, које обично веће воде односе. Старе камене ђуприје запуштене су и порушене.

IV

ПРИРОДОПИСНИ ОДНОСИ.

Никаквих података, сем обичних опажања, немамо нити их, сем малог изузетка, у опште има о природописним односима Косова. Док га је довољно путника већ обишло, били су то више путописци а оно мало научара што је слазило у то поље или са прилика на њему или што су га мимогред прошли, нису оставили много бележака да би се њима са поуздањем могло послужити.

*

Косово, заклоњено читавим планинским ланцем од Србије, као да се тиме у неколико отргло и оним утицајима који у Србији чине климу тако променљивом. Одвојено тиме у неколико и од појаса Средњо-Европске климе, оно се додирује или готово и улази у област средоземне климе коју му, у неколико ослабели југозападни ветрови, доносе. Отуда ће ваљда и бити на њему много јача разлика измеђ највише и најниже годишње топлоте.

Најближа метеоролошка станица Косову, то је она у Призрену код Аустро-Угарског Консулата, која

штоји од 1884. године али су у Метохији, сем раз-
се висине над морем и све друге околности такве,
климу Метохије знатно разликују од Косовске.
Жда би се, с обзиром на једнаку висину (520^m.)
гло послужити и климом Софије, да би се ма и
дближно определила средња годишња температура.
Фијска је средња годишња температура:

у јануару	3·4 ⁰ . цел.
у априлу	10·4 ⁰ . „
у јулу	21·0 ⁰ . „
у октобру	8·9 ⁰ . „

Што значи, да је годишња средња 9·4⁰. А кад се
ме у обзир да је Ами Бу-е одредио средњу го-
шњу температуру Качаника са 10·8⁰. и да је, ви-
на Качаничког кланца 475^m а Косова 525^m; то је
фијска средња температура од прилике приближна
совској, те би се Косову могло, истина са непоуз-
њем, ставити 10⁰. цел. или нешто мало ниже.

У прилог климатским односима на Косову остаје
и да, крај поменутих комбинација, забележимо још
сопствена опажања која могу колико толико да
гуне познавање истих.

Зима на Косову настаје доста позно. Снег који
г хоће да изненади у Октомбру али тек у другој
јовини Новембра може бити сталан, па га има до
ледњих дана Фебруара. Мразева великих нема.
ма их ни толико, да могу мало бржу речицу да
грзну.

Пролећњи дани су влажни. Кише падају и у
ен али су у пролеће бујне и тада плаве, нарочито
подножјама брда а реке се разливају ван корита
оплођавају бескрајну косовску ливаду, на којој
сна трава ниче.

Лети су дани жарки и сушни. Многе речице
жушују, те отуда крајем лета настају влажни и
што кишни јесенски дани. Има лети доста и облач-
с дана али близу два месеца трају стално ведри

дани. Разлика измеђ дневне и ноћне температуре летом је велика и кад су врло жарки дани ноћу је хладовина.

У јесен и у зиму падају магле и држе се дуго. Прелазак из лета у јесен је врло нагао; после прве кише која падне, након жарких дана, настају одмах студени јесенски дани. Јесен је и врло ветровита.

Од ветрова највише влада северац. Источни ветар народ где и где зове *Сињоморац* а западни *Церовик*.

Пролетњим кишама оживи трава чим се почне да топи снег. Још крајем Фебруара по ниским брдима леже снежни сметови; на Шару се беласају ледене санте а поље Косовско већ се огрће шареним плаштом где се на зеленој основи прекрасне траве помањашу овде и онде први пролетњи цветићи.

Јечам зре у Јуну а пшеница у Јулу; кукурузна је берба у Септембру а врше се у Августу, ако аргатнике није спахија задржао.

*

Не само историја што је на Косову, нижући догађаје, чинила гломазне и битне промене у судбама држава, народа и племена, но је и природа од ископских времена на њему остављала трагове многих и многих промена.

Косово је, у најновијим геолошким периодима било језеро, из којег је вода истекла у два правца: северо-северо-западно Ситницом кроз Звечанску а поглавито јужно кроз Качаничку клисуру. О томе појаву није се загубио траг ни у народним предањима.

Косовска је котлина окружена планинама, састављеним из најстаријих стена — кристаластих шкриљаца, те је тако ово земљиште једно од најстаријих у оном делу Дарданско-македонског копна, који се први уздигао изнад океана.

По Косовској се котлини око река простиру речни наноси (алувиум) и то је најнижи и најплоднији део Косова. Узвишенији делови, даље од река, састав-

зи су из старијег материјала (дилuviјума) а око иштине има и терцијера (неогена).

Глина дилuviјална непропустљива је за воду, те у неким деловима Косова од воде, која не може продре у дубине, граде баре од којих су познате злијско и Робовачко блато.

У ССЗ. делу Косова, можда за време терцијера, павале су се ерупције вулканских трахитских стена.

Вис на коме је град Звечан и они око њега, сављени су из таквих вулканских стена. Ти су чотови иницијални на Косову проматрани у геологичком погледу. Њихова је подина од жута и сура пешчара, од које се чистији слојеви пружају од Истока ка Западу падају врло стрмо ка Југу. Та је подина оголићена, нарочито на првом и средњем љувику. Горњи њихов састављен је од лепе трахитоидне стене која покрива готово цео трећи брег на коме је Звечан¹⁾.

На врховима тих конусних висова. око Звечана, леже вулкански кршеви. То су пирамиде и стубови имајући ови висови начичкани.

Косово, као подгорина нашега Копаоника, припада истој рудној Копаоничкој области која је била познатија због богатства српских владалаца и у којој је живот трајао све до XVI столећа, изумро у XVII а трајао му допрли чак и до XVIII столећа.

То су сијенирске и серпентинске планине, из којих се највише вадило сребро и гвожђе. Најзнатнија царска места Трепча, Јањево и т. д. и данас још имају трагове некадање знамените рударске радње.

У овим се пределима — Копаоничком и Новоме — вадило злато, сребро, гвожђе и олово, но не се могу поменути и хромне руде у серпентину околине Косова, које се и данас ваде.

Топлих вода нема на Косову да би могла послужити као топла купатила али, ипак има по где и где има. Тако на дну Лабског поља, испод села Бу-

1) Грађа за Геологију Старе Србије Ј. М. Жујовића.

ринца (Салабаја, Кисела бања, Милошева бања) извире доста јака налисела вода, ма да јој је и искварен и претрпан зидинама. А сем овога и извор сумпоровите воде која је лековита и т Народ много долази на ову воду, купа се и пије. Лечи се успешно њоме од краста. Има и други извор у селу Слатини, на левој обали Доброг реке, који се стаче у Слатинску реку. Но, даље знаменитији извор у Бањској, изнад Митровице левој обали Ибра, који предео не припада Ко

У Јањеvu самом има неколико извора добрих воде која се стаче у потоке. И речица Крива код Грачанице, такође је киселог укуса, а и у Приштини на једној чесми тече вода киселог у

Иначе има многих вода и студенаца, без чистог укуса и температуре али их народ сматра лековите.

*

Косово је једна велика градина са таласи земљиштем а природна ограда те градине су оне брда.

Косово у главном има тип флоре равница, је измешан тамо и амо са барским и брдским гама. Барска је флора у Косову заступљена б оне које расте по ритовима око Сазлије и Робовца и по полојитим местима која Ситница плави. А ставници брдске флоре, слазе му са високих планина које га окружавају, као што су с Југа Шар Севера Копаоник.

Поред река, које Косово просецају и натапају, налазе се ванредни сенокоси а свуда има лепе зелене земље.

Сем перелија тамо сеју доста пасуља, кукуруза, патлиџана, лука а особито конопље и Лоза има мало и не успева тако добро као у дримњи.

Шуме су у Косову ретке. У далекој прошлости није било тако, али су је господари Косова у

нили. Сем дрена са по каквом липом у крај села, остало је дрвеће слабо заступљено. Као изузетак може се поменути повећа шума у Неродимци планини, која заузима до 50 дана орања. Има је још нешто на северном делу Косова, у Чичавици, за тим око Приштине, па у јужном делу у Гиланским планинама, које се овамо простиру Козницом и Хормом, и нешто врло мало у котлини Дреничкој, где се Дреница састаје са Рибарским планинама.

Међу тим шибље је прилично заступљено а и одржало се те образује веће или мање цбуње. Од шибља се виђа трње, чалија, леска, ружа, закржљали растови и т. д. Од повијуша павит, вињага и оструга.

Опокољено са свих страна висовима, Косово је котлина у којој зимзелено рашће и шибље нема повољних прилика за успевање и ако је доста на Југ пружено. С тога, што га од Југа заклањају висока брда и планине, у њему се налази дрвеће и шибље са кога зими лист опада а то опет чини, да његова флора долази у средњеевропски регион а у појас дрвећа и шибља које зими лист збацује.

*

Према географском положају Косова, рељефу и вегетацији, мислимо да се нећемо огрешити ако га у погледу фауне уврстимо у једну област са Србијом, од које се у многоме не разликује а богатством ће без сумње и изостати.

Од сисаваца већих, најобичнији је као и у Србији, глодар зец за тим лисица а преко зиме чешће се јавља вук, који са Чичавице и Грдеча слази и по Косовским селима затире стоку. Медведа и нема на Косову. Ретко сиће са Копаоника и тад га нарочито виђају око села Ковачице, Курилова и Весековца па веле, то га из Србије гоне. те се овамо спасава. Српа се налази само у Чичавици и доле у Сирнићским планинама и ту је лове сваке зиме кад су већи снегови. Веле да у Чичавици има и дивљих мачака. Ваља

овде поменути и видру, која живи око Косовских речица ловeћи ону силну рибу у њима.

По цбуновима Косовским цвркућу све обичне певачице: славуј, чешљуга, шева, врабац и т. д. Око Сазлије и Робовца гњезде се разне чапље, роде и многе плóвице а над Косовом круже и шестаре орао и „сиви соко“ а и да не говоримо о препелицама, јаребицама, дивљим пловкама и т. д. који је лов врло богат.

Косовске су речице пуне обичнијих риба: шарана, сомова, лињака, кесега, црвенперака, смуђева а и рака. Од риба су највећи сомови и шарани који се где кад ваде врло круни из Ситнице.

Младица има само у Ибру и то донде, док се Ибар не смеша са Ситничиним водом. Пастрмака има у Неродимци, у Лабу и Дреници. Иначе их, по где кад, има и у Чичавишним поточићима. Јегуља нема до у Девичној реци, где су ваде и до 1 кгрм. тешке.

Међу тим, наше повеље говоре о многим рибњацима који су били у југоисточном делу Косова где се, код Враголијског моста, и данас највише риба хвата.

ДРУГИ ДЕО

I

УПРАВА И УПРАВНО УРЕЂЕЊЕ.

„Монархија Отоманска, подижући се на рушевинама великих држава које су имале неку меру снаге и напретка, користила се оном релативном образованошћу држава које су јој претходиле и, наслеђујући њихово земљиште, она је с њиме заједно усвајала и већину њихових установа политичких, економских и административних, удешавајући их према својим народним особинама“. Господин Новаковић (Споменик XVIII.) наводи ово место из Belin-а, уз своје мишљење које гласи: „Ја сам увек мислио да су Турци мало уређивали сами, но да су махом придржавали оно што су затекли“, а за тим: „Моја би, дакле, мисао била да турска административна подела може принети нешто грађе за познавање српске административне деобе у време освојења и преласка државе из српских у турске руке“.

У последње дане српскога државног живота, на Косову, Вучитрн се истиче као престоница Бранковића па и у дане освојења, Вучитрн, иначе незнатно место, остаје престоница онога санџака који поклапа од прилике међе најуже границе оне области, коју је Бајазит доделио Вуковој деци. Тај се санџак званично

звао санџак *Велитерин*. Такве нам податке пружају и остаци великога историка Нпшанџи-баши Целал-Заде († 1567.) а и географија Хаџи-Калфе Ђатиб Челебије († 1655.) који су истина познији по добу, али се из њихових дела може видети, да је административна подела коју описују много старија од времена у коме је описују.¹⁾

То су најстарији подаци о администрацији ових крајева и по свој прилици такав се облик административне уредбе задржао све до друге половине осамнаестог века, када се по свој царевини појавише самостални господари који, без обзира на међе административне, приграбише свако себи колико се могло, и господарише, силом и безакоњем, свако над својом облашћу. Од тих су најзнатнији Али-паша Јаџински; Бушатлија Скадарски; Мехмед-паша Призренски и Јашар-паша Приштевски.

Победом над овим самозваним васалима у прошлости веку, наново је уведена административна организација која се сад већ оснива и на закону прописаном 1865. године. Према томе закону образовао је Призренски вилајет којему је готово цело Косово припало.

После Берлинскога уговора од 1878. године, услед измењених прилика, створен је од делова Босанског и Призренског вилајета нови, Косовски вилајет, коме је Приштина одређена за столицу. Овај вилајет обухватио је сав Новопазарски санџак, Пећску, Призренску и Тетовску, целу Мораву и Скопску равницу. Другим речима, цео северни део Старе Србије од граница данашње Кнежевине Бугарске до граница Босне и Црне Горе, ослањајући се на целу јужну и југозападну границу Краљевине Србије. Доцније, 1887. године, кад је валија био познати Фаик-паша, пренесено је седиште валилука у Скопље али су му име (Косовски вилајет) и границе остале увек па и данас, исте.

¹⁾ Споменик XVIII.

Косовски валилук дели се на шест санџака (округа): Скопски, Приштевачки, Призренски, Пећски, Пазарски и Таслицки (Плевље).

Приштевачки санџак, који је овом приликом од непосреднога интереса за нас, дели се на кајмакамије (срезове): Митровичку, Вучитрнску, Дреничку, Ѓџиланску и Прешовску, од којих прве три падају на Косово са још једном кајмакамијом (Качаничком) која међу тим припада Скопском санџаку.¹⁾ Прешовска каза одвојена је Ѓиланским планинама од осталог санџака а ближа је и железницом везана за Скопље, а тако и Качаничка каза, која припада Скопском санџаку, стоји према Приштини, те се помишља да се Прешовска каза одвоји од Приштине и дода Скопљу а Качаничка Приштини.

Столица Приштевачког санџака је Приштина, која и лежи на средини санџака, али постоји једна неизвршена намера да се столица округа премести у Митровицу.

На челу санџака стоји Мутесариф који је подвластан Валији. Мутесариф има уза се секретара (тарират-мудира) и управника финансија (управник прихода и расхода, — мухасебеџија) као административне органе а као саветодавни орган *меџлис* који састављају: кадија (судија), мифтија (мух. првосвештеник) муасебеџија; тарират-мидири; заступник Митрополитов (прота); две азе (чланови) Мухамеданца; два Србина и један Јеврејин. Меџлису припада још и меџлиси-џатиби.

За администрирање политичких послова у мутесарифлуку има:

Тарират-калеме, административно одељење;
Забит-идаре, жандарска управа
и *Полиц-идаре*, полицијска управа.

¹⁾ Скопски санџак дели се на осам кајмакамија: Кочанску, Кратовску, Кумановску, Радовишску, Егри-Паланачку, Штипску, Малешку и Качаничку.

За отправањање финансијских послова у мутесарифлику има:

Муасебе-калеми, одељење коме је шеф муасебе-ција а у коме је и благајна санџака;

Тахрир-верги-идареси, пореска управа;

Девтер-хакани-идареси, баштинско одељење;

Нуфуз-идареси, одељење које води књиге о кретању становништва, и

Тасилат-комисија, порезничка комисија која збира порезу.

За привредне и саобраћајне послове постоји:

Орман-идаре, шумарска управа;

Умур-нафије, одељење које води бригу о саобраћајним приликама;

Статистик-комисијон, статистичка комисија.

И најзад, при сваком санџаку постоји *Зера'ат банк-шубеси* (пољопривредна бапка) која има своје филијале и при кајмакамијама а којој је циљ да земљораднике помогне у нужди кредитом, који јој се са умереним интересом враћа. Приштевачка „*Зара'ат банк-шубеси*“ има 1,454.630 гроша капитала.

Осим свега поменутог, у мутесарифлуку има и *муариф-комисион*. То је просветна комисија, која треба да се стара о настави у санџаку.

Уређење мутесарифлука је у мањем као и валилука, а кајмакамија у мањем као и мутесарифлука. Кајмакамија, сем кајмакама на челу, има писара (тарират-џатиби) и једног финансијског органа (мал-мидири) који је оно у кази, што *мухасебеција* у санџаку а *дефтердар* у валилуку.

И кајмакам има свој саветодавни орган, *мерлис* који чине кадија, мал-мидир, тарират-џатиби, две азе Мухамеданаца и две азе Србина. Има још и одељења: *мал-калеми* (у санџаку муасебе-калеми); *нуфуз-калеми*; *тахрир-верги-комисион* и *муариф-мерлиси*, што су све у мањем дотична одељења или комисије у санџаку. Као што је напред поменуто има и филијал „*Зера'ат-банк-шубеси*“.

Најважнији од финансијских послова свакога санцака то је збирање порезе која се дели на:

а) *Вергију* (емљак), порезу на имање. Наплаћује се према вредности имања т. ј. 4 гроша од 1000, на имања која вреде од 1000 до 20000 гроша а од 20000 па на више 8 гроша од 1000 гроша годишње. Процене се врше сваке године.

б) *Ушур* (десетак).

в) *Агнал*, пореза на стоку. Наплаћује се по 5 гроша годишње од сваке овце и свиње.

г) *Русумат*, врста трошарине. Све што се прода на пијаци (пазару) плаћа на сваки грош продајне цене по једну пару.

д) *Бедељ-аскерије*. Свака мушка глава од рођења плаћа по 38 гроша (8 дин.) до смрти. Закон ослобађа до 15 и од 70 године али тако, да се држави даје целокупна сума на све мушке главе у једној вароши или махали, а та махала не сме да наплаћује од лица која закон изузима већ дотични вишак разрезајује.

ђ) На сваких 1000 гроша целокупне дажбине, плаћа још сваки и по 3 гроша на *просветне* цели.

Према званичним статистичким подацима има приштевачки санцак годишњег прихода 11,730.535 гроша а расхода 2,357.787 гроша. Приход је:

од пореза на имање (емљак) . . .	1243477	гроша
од прихода од зараде	358858	"
од војнице	1589839	"
од порезе на овце	1481407	"
од порезе на свиње	71195	"
од десетка (под закупом)	6270328	"
од десетка неиздатог под закуп . . .	13650	"
од кирије са вакуфских добара . . .	42284	"
од разних дажбина (кантар, телал итд.)	195900	"
од гора	34900	"
од руда	8300	"
од такса	116237	"
од судских такса	82450	"

од различитих прихода	197600 гроша
од просветних 3/1000	24110 „

Расход од 2,357,787 гроша иде на административне трошкове, на плате чиновника и полицијских органа, на државни дуг и т. д.

У ову статистику улазе и Прешовска и Гиланска каза, које не припадају Косову али за то отпада Качаник и Дреница, од којих први не припада Приштемском санџаку а други не даје никакве приходе, те би тако ова статистика прихода и расхода имала да буде приближна статистици која би важила за Косово.

Дреница је предео који по закону о административној подели има да буде каза али становништво, разуздано и самовољно, противило се остварењу таког закона. (У селу Лауши, одређеном да буде столица кајмакама, већ је био и конак за то саграђен и постављени кајмакам отпочео да врши дужност, но 14. јануара 1891. године сакупи се под оружјем једно 2000 Арнаута и пошаљу кајмакаму заповест, да се са свима својим потчињенима сели, иначе ће страдати. Кајмакам одмах очисти хућумет и крене се за Митровицу а Арнаути спале конак и све остале државне зграде и ни камена на камену не оставе. Када су изасланици власти дошли за тим да ислеђују (управо да преговарају) по овој ствари и састали се са арнаутским поглаварима, ови им рекоше: „Од пет стотина година није било у Дреници власти нити је потребна, нити ће је бити док смо ми живи!“

Тако ни данас још не постоји власт у томе крају, нити Дреница даје порезе, нити за њу важе земаљски закони. Њом још и сад управљају *крене* (арнаутски поглавари) а влада „*Лекс-канони*“ т. ј. неписани закон према коме се сва арнаутска племена управљају.

Осим каза, у организацији Мутесарифлика, постоје још и *мидирлуци* т. ј. тамо где је каза велика одвоји се по неколико општина и њима управља један

мидир. Мидир стоји под управом кајмакама, врши до некле судске послове (ислеђења) и извршава решења и наредбе претпостављених власти. У Приштевачком санџаку само у Прешовској кази има један мидирлук и тај је на Жбевцу, на српско-турској граници, остале казе нису толико простране да би се морале помагати мидирлацима.

За судске послове постоји у свакоме санџаку један грађански и један кривични суд. Грађанском суду је председник кадија а кривични суд има нарочито спремно лице као председника који се зове *Џезареизи*. И у једном и у другом суду седе по два члана, један Мухамеданац и један Србин. Апелација је у месту вилајета (за овај вилајет у Скопљу) а касација у Цариграду под председништвом самога Шеих-улислама.

Грађанске спорове хришћана, који се односе на наследне и тестаментске спорове и брачне парнице, решавају, према привилегијама које је задобила Патријаршија, Митрополити, односно српске општине, као црквене општине.

Године 1891. установљен је још један али привремени судски орган, или боље комисија. То је „*исљахат*“ т. ј. суд за мирење крви. Тај суд је састављен из поглавара арнаутских из града и нахије и то само у Приштини, Призрену и Пећи. Целъ је била да се спрече једном, колико толико многобројна убиства међу Арнаутима, која долазе услед крвних освета. Та је комисија одредила меру откупа у новцу који је имао да плати убица па да се измири са породицом убијенога. Може се рећи да је „*исљахат*“ измирио велики број старих крвова али, како се за то време појављивали све нови и нови случајеви, то је по наређењу из Цариграда *исљахат* био постао сталан суд, у нечему налик на пороту, који је имао задатак да сваког кривца сам ухвати, да констатује кривицу па да га преда суду на суђење. Но како је *исљахат*, имајући овако проширену задаћу а састав-

љен из људи који су увек далеко од тога да се обзиру на савест а близу тога да у нарочитим случајевима чак и потпомажу кривце — проневерио свој задатак, то је исљухат једном умесном наредбом, за увек укинут.

У војничком погледу, Косово потпада под трећу ордију којој је седиште у Битољу, односно у Солуну.

У Скопљу је седиште 5. фрке, 9. ливе. Њене се трупе налазе и по Косову, у Приштини, Митровици и на граници српско-турској.

У Приштини се налази редифска (резервна) команда 39. алаја, 20. лива, 10. фрке, треће ордије од којег I редифски батаљон чини Приштина, II Гилане, III Нови Пазар а IV Сеница.

Има и две касарне, од којих је једна назидаана 1884. године у Митровици а друга 1893. године у Приштини. Обе су касарне, а нарочито ова у Приштини, врло простране и лепо изидане.

Дреница не даје ни војнике, нити образује какав батаљон. У случају рата Арнаути образују башибозуке под управом својих поглавара. У таком случају Дреница може дати преко 1000 пушака.

II

ПУТЕВИ И САОБРАЋАЈНА СРЕСТВА.

Правци и тежње нових саобраћајних средстава, која су се користила старим, римским и средњевековним, војничким и трговачким путевима, само утврђују истину да је Косовом од увек текла главна веза свих народа који су исписани на листовима историје Истока, па чак и оних у Азији и Африци.

Најзнатнији, од поменутих старих путева, без сумње је познати римски војнички пут *Via Ignatia*. Он је слазио у Косово лабском долином и отуда свртао на *Vicianum*, у околини данашње Приштине. Крај Лаба је извесно ишао истим правцем који бе-

лежи и данашњи пут Куршумлијски. Код Vicianum-а се Via Ignatia делио у два крака, од којих је један ишао на Ulpiani (Липљан) а за тим Therandu (Призрен) а други на Качаник. Од правца крака, који је ишао на Призрен, ни мало не одступа ни данашњи пут који преко Штимње води за Призрен, као ни даљи његов правац од Призрена до састава оба Дрима и ушћа Дримова, где је слазно у важно пристаниште Љеш (Alesiss). Тако исто ни онај други крак који је пролазио кроз Качаник и излазио на Skopia (Скопље) којим правцем и данашњи пут иде.

Од овога старог пута познаје се и данас овде и онде траг калдрме.

Стари римски пут био је војнички а средњевековни су путеви били трговачки, те су своје правце удешавали према трговачким центрима, од којих су Копачка рударска насеља била у средњем веку најважнија. Сви средњевековни путеви и они са Севера на Југ и они са Запада на Исток, укрштали су се на Косову.

Од тих путева са Севера на Југ важни су ови:

1. Из Хрватске преко Сарајева на Вишеград — Сеницу — Нови Пазар — Митровицу — Вучитрн — Приштину — Липљан — Качаник — Скопље и низ Вардар у Солун;

2. Од Смедерева на Јагодину — Крушевац — Јанкову Клисину — Куршумлију — Подујево за Приштину а одатле даље горе означеним правцем.

Од Запада на Исток ишли су ови путеви:

1. Од Уциња преко Скадра за тим Дримом у Призрен. Из Призрена на Штимњу па Липљан, где се везивао са означеним путевима.

2. Средац (Софија) — Знепоље — Морава — Ново Брдо — Јањево — Липљан.

3. Бар — Будва — Котор — Брсково — Пећ — долином реке Дренице на Приштину, одатле на Ново Брдо и даље описаним путем.

Постоји траг и једнога пута преко Чичавице, који је од Липљана ишао у лево, прелазио Ситницу код Враголијског моста па одатле се пео на Чичавицу и њеним гребеном се спуштао на Ибар те ишао на Нови Пазар.

И ако је Косово сво омержено речицама, ни највећа међу њима, Ситница, која је често и велика и јака, не служи нити ће моћи да послужи за саобраћај. Ситница нема довољно воде а који пут и врло мало а остале су речице и сувише мале. Косово дакле, као и у опште унутрашњост Турске, ограничено је искључиво на сувоземне путеве који, као што поменисмо, ни данас нису напустили правце које су вајкадашњи путеви обележили.

Од данашњих путева ови су најглавнији:

1. *Митровица — Вучитрн — Приштина — Качаник — Скопље*, пут који иде дужном Косова. Он слази од Новог Пазара преко Рогозне и Ибра у Митровицу. Од Митровице иде најпре левом обалом Ситнице па код Вучитрна прелази преко моста на десну обалу. Ту у близини сачувао се још довољно одржани и стари камени мост, који је сама Ситница напустила јер је променила корито. Прелази за тим и мост на Лабу (Бабин мост) па преко Косовскога бојишта, поред Муратовог тулбета, слази у Приштину. Од Приштине прелази преко Широког поља, свраћа у Липљан а одатле слази у Качаник и улази у Качанички кланац, где је овај пут и најинтересантнији.

Дужина целога пута кроз Косово износи 15 сати са овим растојањима: Митровица — Вучитрн 2 сата; Вучитрн — Приштина 3; Приштина — Липљан 3 и Липљан — Качаник 7 сати.

Пут је доста добар и пролазан у свако доба године. Једино онај део, који пролази измеђ Приштине и Липљана крај њива и ливада, после великих киша скоро је непролазан од силна блата. Гуприје на Ситници и Лабу добре су а мање гуприје преко речица врло су трошне.

2. *Приштина — Ђаковица*. Иде од Приштине кроз Широко поље и прелази Враголијски мост испод Голеша, за тим долином Дренице на Остроzub, па преко Дрима у Ђаковицу. То је онај исти пут којим се са Ђосова ишло у Скадар и Котор. Цела дужина пута је 15 сати.

Пут је пролазан али пати од болести коју болују сви турски друмови т. ј. од запуштености. Не пролази се много, па ваљада се зато и не осећа потреба да се оправља. Ма да је заобилазније, ипак ће на Скадар свако путовати путем преко Призрена јер је тај пут донекле безбеднији а овим ће ићи само онај ко иде непосредно у Ђаково. На Дриму, тамо где се прелази, нема ћуприје већ се гази.

Јашар-пашин мост на Ситници

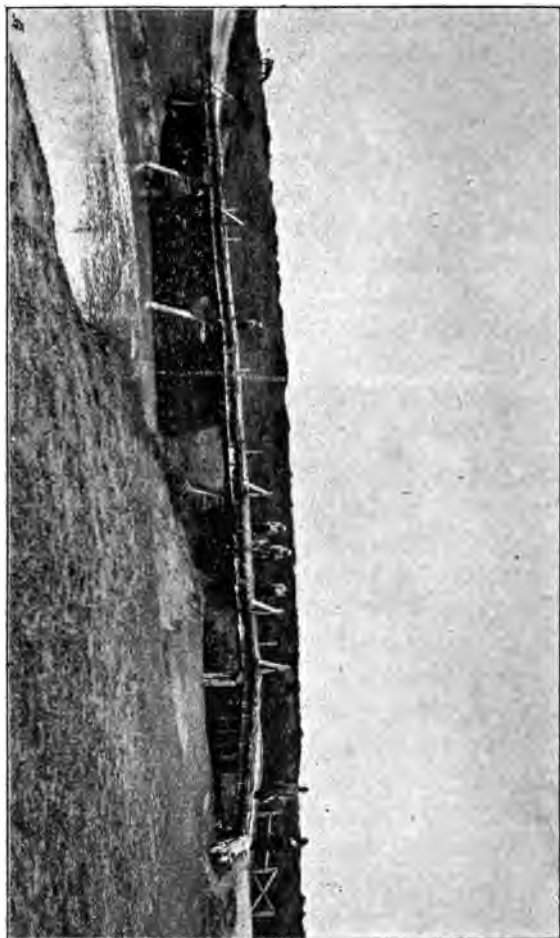
3. *Приштина — Призрен*. До Липљана иде се путем Митровица — Качаник а за тим одваја Призренски пут у десно преко Штимње па кроз Црнољеву, преко Дуље слази у Суху реку и Призрен. Дужина је овога пута 14 сати. Преко Рибара има и едан краћи пут, којим се из Приштине за мање времена стиже у Црнољеву а Штимња заобилази, по овим путем мање се користе кола а нарочито зими.

Главни пут, онај преко Штимње, пролази правцем римскога *Via Ignatia*. Томе путу долази у сусрет и пут који од Феризовића иде за Призрен и састаје се са овим код Штимње. Пут Феризовић — Штимња је новији, од доба железнице, по што је Феризовић железничка станица за Призрен. Пут Приштина — Призрен прелази Ситницу одмах испод Липљана и то

преко каменог моста још доста добро одржаног. Т
мост је градио Јашар-паша у почетку прошлог ве

4. *Приштина — Куршумлија*. Из Приштине с
вија у Лабско поље све левом обалом Лабовом и в
Лужана прелази му на десну обалу а за тим в

Мост на Лабу код Лужана

Подујева онет на леву; одатле се пење на Препол
па низ Бањску реку, слази у Куршумлију. Дужи
је пута 12 сати, од којих су 8 сати до границе ср
ско-турске. Има две ћуприје на Лабу, од којих

зна код Лужана боља. Пут је рђав а зими готово и непролазан, јер га Лаб преплави па се кроз саму воду и блато једва пролази. Ретко се оправља и ако је врло потребан и једнако се пролази. Овај је пут пре био познат под именом Нишевачки пут.

5. *Приштина — Гилане — Врање*. Иде испод Мрамора па реком Бресаљицом до Гилана а одатле низ Бинчу Мораву, за Врању. Од Приштине до Гилана има 7 а од Гилана до Врање 12 сати. Пут је овај врло запуштен као и Ћуприје на њему. Но Гилане је везано са Приштином још једним путем, који из Мораве избија на Жеговац и Словињу, Добротип и Грачаницу. То је пут којим се и српска војска 1878. год. спустила у Косово.

Гилане је везано и за Феризовић, који је за ову варош железничка станица, добрим путем. Тај се пут нарочито оправљао 1895. године и може се рећи да је за сад то најбољи пут.

Сви обележени путеви су колски и разуме се, да има још много путева и стаза који или прекраћују поједине означене путеве или се од ових одвајају као краци, да вежу поједина места. Најзнатнији од тих путева другог реда је онај, који је у једно и најкраћи пут од Приштине до српске границе а који иде кроз села Маковац, Лукаре и Кечеколо па узлази на Пранаштицу. Тај је пут дуг $4\frac{1}{2}$ а највише 5 сати. Могу њиме и кола да пролазе, изузимајући два три места која су у зимње доба, по свој прилици, тешко пролазна.

И у колико нису сви обележени путеви добри, њима се овдашњи свет лако служи јер кола ни данас ош нису са свим потисла каравански начин путовања и трговачкога саобраћаја.

Дабоме да као најважније саобраћајно средство *зажи железница Скопље — Митровица*, која иде дукином Косова.

Од како је Скопље везано за Европску пругу, која просеца Србију, пруга Скопље — Митровица, која

је много старија, постала је споредне важности, што се познаје и по слабијем путничком саобраћају на њој. Њоме ради само мешовити и теретни воз и то три пута недељно из Скопља у Митровицу а тако и обратно. У недељне дане никако не ради и то је ваљда једина железница на свету која — празнује. Из Скопља за Митровицу полази понедеоником, средом и петком а из Митровице уторником, четвртком и суботом. Из Скопља полази у 7 сати и 15 минута а из Митровице у 7 сати у јутру. Услед оваквога распореда, возови који долазе из Србије или из Солуна немају везе са Митровачким возовима (јер стижу у подне у Скопље) а возови који иду из Митровице, пошто стижу на подне у Скопље, хватају одмах везу са возовима за Србију и Солун.

Дужина железничке пруге Скопље — Митровица износи 119·50 километара а ширина колосека 1·436 m. (нормална.) Кроз Качанички кланац железница пролази кроз шест тунела и преко неколико ћуприја, прелазећи час на леву а час на десну обалу Лепенца. Кад изађе из кланца она више не кривуда и све до више Приштине иде десном обалом Ситнице а за тим, код утока Лаба у Ситницу, прелази на леву обалу ове. На Косову нема ова линија никаквих тешкоћа сем многих ћупријаца над речицама, које се испод железничког друма провлаче.

Дужина железнице на самом Косову Пољу од Качаника до Митровице износи 81·22 кмтр. са овим растојањима: Качаник — Феризовић 18·4 км.; Феризовић — Липљан 19·5; Липљан — Глободерица 19·2; Глободерица — Вучитрн 18·9; Вучитрн — Митровица 7·2 километра. Мешовити воз путује овом пругом 24 километра на сат.

Качаник је прва станица која припада Косову. Од Скопља до ње има 24 кмтра. Између Скопља и Качаника има свега још једна станица, Елез-хан, на уласку у Качанички кланац, но то је незнатна станица и без икаквог саобраћаја, тако да ни свога шева

нема. Качаничка станица недалеко је од вароши. Важна је у толико, што се ту товаре многа дрва која се секу по околним планинама а и хромска руда, која се овде на коњима сноси из четири хромска мајдана у Сиринићу. Како се ова руда све више вади и нови и нови мајдапи откривају, то ће и Качаничка станица

Станица Качаник с врхом Шара над њом

стећи више значења, које у погледу увоза и путничког саобраћаја није до сад имала.

Феризовић је на против врло жива станица. Она је учинила да се од једнога села, које је било врло мало а удаљено од станице, створи око ње читав

варошица са знатном чаршијом, магазима, хановима, трговинама и непрекидним пазаром. Сви становници ове варошице су трговци и посредници. На тој је станици врло велики увоз а и путнички саобраћај, јер се од ње одвајају два друма од којих један иде за Призрен а други за Гилане. Од Феризовића до Призрена има 9 а до Гилана 6 сати. Осим увоза, на Феризовићу се збира многа храна са Косова; вино и коже из Призрена и у опште све, што ови крајеви извозе.

Липљан је мало саобраћајна станица као путничка али, као у традиционални центар Косова, и данас

Станица Глободерица (Приштина)

се сви товари жита, кукуруза, јечма и у опште хране, стачу тамо, те је на тој станици доста јак извоз. Осим тога, Липљан је и најпогоднији центар многих села која су се расула по Широком пољу и околним планинама.

Глободерица је станица за Приштину, престоницу Косова. То јој већ даје веће значење од свих осталих. Станица је удаљена од вароши 5 км. а везана је са овом добрим друмом, који пролази кроз Драгодан-поље. Када се трасирала железница имала је да прође кроз саму варош Приштину, али су се томе противили тврдоглави Арнаути јер, веле, нека су те

„Френске ђаволије“ подаље од њих. Тако је станица морала побећи за читав сат далеко, па сад Пришtevци брину бригу како би је довели у варош. Пишу сваке године молбе, пристају да кулуче, поклањају друштву, које железницу експлоатише и земљиште кроз које ће ова проћи; али на све то компанија не пристаје, као да би их хтела казнити за пређашње тврдоглавство. Најзад, помишљају у последње време и на трамвај, само им треба једно десет година док се реше.

Пришtevачка је станица доста жива са пришtevачке увозне и извозне трговине а и са мутесарифлука (околног начелства) и осталих власти и установа које су у Приштини као средишту.

Вучитрска станица такође је удаљена од вароши а са истих разлога са којих и Пришtevска. Вучитрн је мала варошица, нема ни трговину ни остали саобраћај развијен, те ни ова станица није Бог зна како жива.

Митровица је последња станица на прузи Скопље-Митровица. Ту и ноћивају возови који из Скопља долазе. Она има ложницу, шупу за локомотиве, рампе, и сместиште угља, као и три споредна колосека. Осим тога и Митровица као „скела“ врло је жива варошица и према њеном напредовању може се сматрати за варошицу будућности. Од ње се пружа важан друм за Нови Пазар, код ње и Пећ има везе са железницом. Преко ове станице две и три нахије набављају себи еспап и шаљу своје производе. Отуда је дакле Митровачка станица готово најважнија за саобраћај на целој овој прузи.

Овај крак железнички, одвојен од Скопља и налик на турске „чикмаке“ (у нас познате под именом Ђор-сокак) добиће значаја тек ако се ма у ком правцу продужи и добије какав излаз и везу са каквим путем ван граница. О томе се непрестано размишља. Још од пре десет и петнаест година води се реч, да се ова пруга од Митровице па горе на Бело Поље долином Дрине и Лима веже са Сарајевом, што би

можда износило око 350 километара. Али то је пруга која би врло скупо стала те је њено остварање ствар можда далеке па и врло далеке будућности.

Много су повољнији изгледи за други пројекат, којим се турска влада у последње време бави. То би била пруга која би Косово везала са Јадранским морем и то преко Призрена и Скадра. Како се у последње време ради на регулисању Дрима и Бојане, те тиме отклања једна од важних сметња овој прузи, то ће се можда ускоро прићи и радовима за исту. Спој те пруге са Косовском изашао би на Феризовић или можда повољнијим путем, долином Дренице, негде око Приштине, у ком случају изаћи ће јој код Приштине на сусрет српска железница, која ће или од Ниша одвојити се за Куршумлију или од Крагујевца просећи са Севера на Југ западну Србију.

Кад је реч о саобраћајним средствима, не могу остати без помена телеграфи и поште, ма да се о тим установама нема Бог зна шта рећи.

Благодарећи железници, поштански је саобраћај доста правилан и мало бржи за вароши крај пруге но за вароши удаљеније.

Тако од Митровице па за Нови Пазар иде свега један пут на недељу пошта, па и на то се зими не може поуздано рачунати. Тако је исто и са везом Приштине са Призреном, Пећи, Ђаковом и т. д. Трговци се врло радо служе кириџијама још и сад, јер они су често пута уреднији од поште.

Телеграфски унутрашњи саобраћај може бити само на Турском језику а спољни на Француском или ма ком другом, само кад се латиницом испише. За спољни саобраћај постоје нарочити чиновници и то не у свима варошима. На пример у Пећи, Призрену (и ако има два консулата) Митровици, Вучитрну и т. д. не може се предати никаква депеша за Европу, већ се та депеша шаље поштом у Приштину, где постоји чиновник за међународни саобраћај.

Из Приштине иду телеграфске линије за Скопље, за Ниш (преко Куршумлије) за Призрен, Гилале, Митровицу и даље.

Телеграфске станице постоје још у Вучитрну, Митровици и од скоро у Феризовићу, одакле се веза продужава за Призрен.

III

ПРИВРЕДА.

Народ, па и онај у вароши, највише се бави земљорадњом а нешто мање сточарством. Сиромас Турчин радије ће бити амалин но што ће радити земљу а Арнаути, и ако је у новије време принуђен да ради (нарочито мухаџери) врло се мало томе послу одаје.

Земља у Турској или је државна (мири) или црквена (вакуф) или појединих лица (милк). Милкови су сви под чифлицима а на њима чипчије раде на део. По изузетку данас сељанин има и сопствену земљу, док некада је то био најчешћи случај.

Господари земаља су махом Арнаути а нешто мало Турци. Свако село има једнога, двојицу или више господара који разделе међу сељанима њиве и узимају од њих четврти део. Чипчије нису стално везане за земљу, јер их господари могу и отерати и дати другоме земљу. Осим четвртине (или и трећине) земљорадник има да да десетак, бедељ, вергију и све друге намете, те њему не остаје више но онолико колико му је потребно да се исхрани. У таким приликама не може ни да помишља на набавку савршенијег оруђа сем онога које сам израђује, а то је толико примитивно и незграпно оруђе да је грехота гледати онај труд и оне напоре којима се ова красна земља обрађује. Осим тога, настаје још и несигурност имаовине. Пласт сена које је зденуо; стогове које је све-
зао и у опште, ни њиву ни ливаду не сме да оставе

да чува од злих људи а злих људи има и доста и сувише. Ни законодавство, ни власти не воде бригу о томе, о поплави, о граду и свим другим непогодама које могу ратара постићи.

Ето то су прилике под којима дакле није чудо што је ова грана привреде, која је уједно и најважнија, тако заостала и у таквоме је стању да ни испод половине користи не даје, што би је на истом простору могла давати под другачим приликама.

Услед тога је само и појава да тако красно поље, као што је Косово, није онолико обрађено колико би то свако мислио да је. Прекрасно поље уз обале Ситнице и њених притока лежи пусто. Око Митровице па до Вучитрна урађено је поље и с једне и с друге стране Ситнице, па су у том, северном делу Косова и сама планинска подножја обрађена у неколико. Око Лаба је у многome неурађено и ако је то најплодније земљиште, јер се Лаб готово редовно у пролеће разлива. На Широком пољу, између Јањева, Приштине и Голеша, обрађена је околина свакога села. Јужни део Косова као да се мало више обрађује изузимајући мочари и блатњаве просторе којих у томе делу доста има.

Томе је крива између осталог и слаба популација, која је последица непрестаног исељавања. Исељава се највише „раја“ која је у једно и највреднији раденик а њена места заузимају Арнаути који се радије прихватају пушке те „ору друмове“ него рала да њиме запарају плодну њиву.

Отуда дакле долази да Косово Поље, које би могло бити житница Европскога дела Турске царевине, то још није и ако се много и много хране одавде извози. Само на Солунску пијацу шаље Косово годишње преко 10.000.000 ока жита а осим тога и један део на друге ближе пијаце и то крај 200 до 230 воденица и једног парног млина у Приштини, који непрестано мељу за потребу самог овдашњег становништва. Приштевски парни млин меље 3 до 3½,

милиона годишње. Пшеница (бела) Косовска, доспева највећу цену до 50 пара од оке. Но врло често чипчија не стигне да оврши свој део јер најпре мора спахијски а за тим мора да чека док му колџије не изађу да преброје снопове. Тако снопови по где кад леже по два и по три месеца изложени ћудљивом времену. У таквом случају често сељаку остане његов део да га чак до године врше, а преко зиме оставља га под „камаром“ коју доста вешто гради. Отуда често да жито овлажи, те губи у квалитету и спушта се до цене од 15 до 17 пара. Но бела шеница, о којој је реч, мање се сеје а више црвена. Овса и ражи сеје се такође доста.

Кукуруза (коломбоћ) има доста али се мало извози јер се употребљава за храну. Хлеб се меси од брашна кукурузног мешаног са јечменим.

Осим жита, овса, ражи и кукуруза, сељак још производи пасуљ у неколико и за трг а купус, кромит (црни лук) кромпир, прازی лук, зеље и једну врсту тикава, само за своју потребу. Вучитрска села сеју доста и бостана. Не негују се по селима ни по варошима: патлиџан, рен, бамња, спанаћ, кељ, грашак.

Сена има мало, колико да послужи за исхрану стоке која се овде находи. Попаша и ливада је цело Косово, на местима где није обрађено али ретко ко да има нарочите ливаде. Сенокоса и ливада има доста око Ситнице.

Од индустријских биљака има највише конопље, нарочито код Нередиње а и броћа. Лана нема а некад је сејан много. Платно се тка од конопље а мало од лана. У суседству, у Морави, има врло много и конопље и лана те је тамо развијена и ужарска индустрија.

Виноградарство је веома слабо, само је земљиште око вароши под лозом. Грожђа има само прног али ситног и дебеле коже; често не доспева. Вино се и

данас на Косово доноси из Подримње а у данима кад пресуши година и из Скопља и Велеса.

Воћа такође нема сем по баштама, а за трговце се доноси са стране, највише из Пећи, Велеса и Призрена. Има нешто за трг јабука и крушака којих има око Митровице и Неродимње.

Дуван се много сеје за домаћу потребу али се добар доноси тек из Пећског, Ђаковачког и Скадарског краја.

Шума на Косову Пољу нема. Може се судити да су сва подножја и подгорине биле окићене красном шумом, од које и сад овамо и онамо има трага али шуме данас нема. Има нешто на Чичавици и око Грдеча, за тим Козницом и Ормом а у Неродимњи још највише. Нешто има на Црнојеви и око Вељетена и где се Рибарске планине састају са Дреницом. Источно од села Словиње налази се планина богата старом шумом у којој има растова, церова, грабова, јаворова, букова, мечије леске и јасенова. Пре неких година посечен је тамо један раст од два метра дебљине. Шумарица је јака између Качаника и Феризовића а тако и северно од Приштине.

Шуму, која нема приватног господара, може свако по вољи сећи. Држава не води готово рачуна о шумама. Железничко друштво, при грађењу пруге Скопље-Митровица, потаманило је велики део шума јер је по уговору имало права сећи је.

Села су бар некад имала забеле око себе па је и то стамањено, нарочито доласком мухаџера. И дан данас на пазар довозе за продају кола натоварена младицом („лисници“) зеленом и правом као свећа, да је грехота погледати. По где који имућнији господар чифлука труди се сад да одгаји забель. То су сад увидели као потребу и сами Арнаути, те негују око села забеле, нарочито у јужном делу Косова.

По шумама којих има, дрва су највише растова и букова а дубље у брдима смрча, брез и јела.

Најзнатније утамањивање шума било је у почетку прошлога века. Тада су, по заповести Малић-пашиној, паљене непрегледне шуме да би се тако изгонили хајдуци. Један од путника из тога доба (Пуквиљ — 1807. г.) оставио је белешке о тим страхотама, о пожарима који су по неколико сати ширине и дужине обухватили, „тако да смо ми три миље путовали кроз пожар“. То до Гњилана а од Гњилана на Косово: „опет почиње слика јада и пустоши што сам је ономадне гледао. Све беше или спаљено или у огњу, једни се делови шуме крхачу са страшним треском а друге истом хваташе огањ“ и т. д.

Шума се највише троши за грађу и гориво. У Неродимки је била и једна стругара која је обрађивала грађу но је напуштена. Данас се већ и за грађу доноси из других крајева (највише из планине Драге) а за гориво тамани се шума која је још заостала. Тако су шуме сваке године све даље од путева и вароши па према томе сразмерно расте и цена дрвима на пијацама. За последњих 10 година од 8 гроша, попела се на 20 гроша средња цена од кола. Приштински парни млин, који највише дрва троши, већ помишља и на угаљ.

Неузимајући у обзир Шар, на Косову се народ не бави сточарством. Њиме се народ само у толико бави да намири своје домаће потребе. Па и у колико се, по изузетку и бави сточарством, стока се не негује; приплодне стоке нема. Стока се извози само у неколико у суседне крајеве а кад се изнесе на пазар, продаје се од нужде. Кад жетва оде, стока исхрана кућу.

И кад би постојало уговорно стање царевине са потрошачким државама, које не постоји, тешко би ова стока нашла проходње са своје слабе квалитативне стране. Између осталих, томе је узрок и немање ветеринарских услова. Велики број стоке угине за време јаких и дужих зима, но још већи од разних болести.

Памти се 1862. године да је од неке болести силна говеда скапала а и сад често (и год. 1895. у лето) наилазе сточне болести али се никакве мере не предузимљу од стране власти, већ је то остављено појединцима који знају пли измишљају лекове. Памти се тако исто велики помор оваца 1859. године а нема године када се не појављује и сад метиљ.

Има свих врста стоке: говеда, коња, свиња, оваца, коза, бивола (који се често за вучу употребљавају) и магараца.

Говеда се, као што поменусмо, не негују нарочито, већ само за рад и за домаћу потребу. Говеда су врло ситна, нису јака на млеку, рђаво су урањена а просечно тешка 300 килограма.

Оваца и коза нема више до колико је потребно за исхрану, с тога се често увозе за пијацу и из Србије. Угојени овнови и јарчеви нарочито се кољу и троше у Турској.

Свињче се врло мало гаји, јер се не сме ни на пијацу да износи. У варош се не сме до само заклано свињче донети и то прикривено. Кад пред Божић изнесу сељани у варош свињско месо, обично га склоне по приватним кућама или у црквеној порти и тамо продају. Маст се не топи, јер се обично масло једе.

Коња на Косову има добрих, нарочито оних ситније расе. Ти су коњи добри за ношење товара и могу понети до 150 килограма. Издржљиви су на ходу а могу да издрже и велике путеве. Лепши коњи, они за јахање, негују се нарочито у селу Рашинцима и у опште у околини Штимње.

Магарци су махом закржљавили.

До пре двадесет година гајена је и пчела; данас је восак 20 гроша ока. Има једино у Јањеву нешто мало пчеланика и то новијег система.

Свилене се бубе никако и не гаје а домаће живине има све која нам је позната.

IV

РАДИНОСТ.

У овоме пределу, који без мало сав припада знаменитој Копаоничкој рударској области, једна од најглавнијих грана радиности била је у прошлости рударство.

У Копаониковим огранцима и подножјама ових, леже и сад трагови знатних рударских места која припадају Косовској области. Најчувеније је од ових Трепча, источно од Митровице, средиште најзнатнијих ковница. За тим долази Јањево, које припада чувеном Новобрдском рударском пределу о чијем се богатству басне разносиле по свету. Осим ових знатнијих места има мајдана и на пола сата источно од Словиње кад се уђе у клисуру; па више Грачанице, у Кижници и на многим још местима. У свима тим рудницима налазе се трагови радова који су трајали све до XVI столећа, изумирали у XVII а допрли чак и до XVIII столећа. Као споменици тога живота, стоје још карактеристична имена села која се налазе око појединих рударских места. Тако код Јањева, испод Ветрника село Златаре а ближе Ситници Угљаре; под Шаљом Ковачица а даље испод Трепче на Ибру Рударе, па више Грачанице речица *Кижница*, која се реч тако изговара да је јасно да је постала од речи кузница.

Но и други трагови, који ближе сведоче о прошлости живе рударске радње, нису ни данас још загубљени. На свима поменутих местима и многим другим, стоје и данас отворена окна и леже гомиле шљаке (згуре); око тих места налазе се тргови који и данас носе те називе („Стари трг“ код Трепче); у развалама тргова и у окнима налази се по где кад оруђе, новац; живе још увек приче о „латинима“ и о старом богатству (Трепча је добила име што је „треперила“ од злата) и у опште све показује некадању живу и развијену радиност, која је кроз оне знатне

средњевековне трговачке друмове, што су се стицали у Косово, разносила на све стране своје благо а прибирала са свих страна богате купце и трговце.

Бивало је и у претпрошлом веку покушаја да се рударство обнови, па је то покушавала тада и сама држава али је напустила ствар још код самог покушаја. Имамо о томе сачуван и један запис на једној књизи црквеној у манастиру Грачаници, који је писан 1760. године. Пишући о помору који је био те године, додаје се још у запису: „и кѣ то лѣто придосе ѿ стамбола да вадѣ руду ѿ сребра и ѿбретоше не ктѣше вадити ѿ земли но ѿ ѹбогаго вилаета ѿгловише 60 љеса и тако ѿходѣхъ и пакѣи кѣ лѣто 1765. прѣходѣхъ.“

И у данашње време има покушаја али без успеха, који не дозвољавају прилике које владају у овим областима. Неколике руднике закупила је кућа Браће Алатина из Солуна али их не експлоатише (међу осталима и Ново Брдо); неколике су закупци и напустили јер извесно нису могли онако брзо и с ногу да задовоље своја надања. Једино се данас доста живо експлоатишу четири рудника у Сиринићу, из којих се хромна руда сноси у Качаник а одатле односи на Солунску цијацу где има много страних купца. Већ се отварају још два окна и по свој прилици да ће се рад на овим мајданима у Сиринићу у брзо развити у прави рударски рад.

Рудници су данас напуштени, окна затрпана а тргови разрушени — па ипак, — као занимљива појава, провлачило се и кроз цео овај период који је засипао прахом заборава сјајну прошлост рударске радње на Косову, једно наслеђе те прошлости — традиционална рударска радиност.

У Јањеву, варошици на Косову, никад се није престајао да ради посао наслеђен од далеких предака. И ако се руда не копа, већ се метал купује, рударске се творевине производе. Сви готово Јањевци баве се искључиво ливењем туча и месинга, од којег израђују прстење, чираке, ђинђуве, кандила, капицице,

крстове и т. д. Познати су нам они жути чираци који се и у нашим кућама много находе. Јањевци свој еспап највише разносе по Румунији, Бугарској, Србији а много га троше и у самој Турској. Нема готово вашара у Србији где неби било Јањеваца са својим жутим прстењем, гривнама и крстићима. Некад су они сносили еспап и до Битоља, Јањине, Солуна, Сереза и Једрена па их је сад Солун потиснуо а и са свих осталих страна умањују им промет европски фабрикати. Отуд су се и Јањевци у најновије време у неколико приволели и на земљорадњу, предвиђајући зар да ће у скоро морати са свим напустити посао, којим се од незапамћених времена баве.

Можда је, ради извесног реда, ваљало пре Јањевске занатске производње проговорити о фабричкој производњи на Косову, али та не постоји. Има у Приштини један парни млин који ради искључиво за војску и то је све. Воденица, поточара, има врло много на свима рекама и потоцима Косовским. У планини Драги више Митровице, на Ибру, има једна стругара, (Али Драгина) где се стружу даске и греде од чамо-вог дрвета које спуштају сплавовима до Митровице а одатле железницом низ Косово. Била је једна стругара и у Неродимћи па је напуштена.

Што се у опште фабричка индустрија не појављује у овим крајевима узрок је: што је она у опште у зачетку и у целој царевини па за сад тражи само јаче потрошачке центре; што нема капитала; што нема предузимљивости у овдашњег становништва; што нема још довољно безбедности ни личне камо ли имовне; што су рђава саобраћајна средства; што је држава у неуговорном стању те се у промет (било увоз или извоз) не може имати поуздање; што у земљи нема довољно радних снага и т. д. Добре стране пак, које би олакшавале фабричку индустрију, ове су: има довољно и јефтине грађе; има у земљи довољно сировине; надница је јефтина; има довољно воде која би се могла као покретна снага употребити;

потрошња је велика; пијаци које се снабдевају страним фабрикатама удаљене су и. т. д.

Више нешто него занатска производња је још и знаменита производња миск-сапуна у Приштини, који се и извози за целу Турску. Миск-сапун се гради од бољих сапуна са извесним придодацима. Има особито јак и готово несносан мирис а продаје се по 60 до 80 гроша ока. Турци га радо употребљавају па се доста и троши.

О каквој другој широј индустрији не може бити ни речи. Радиност је сведена на чисто занатску и кућевну. Занатској је, у колико је има, главно седиште Приштина, Јањево и у неколико Вучитрн и Митровица. Занатска радиност у главном подмирује домаће потребе а тек по где који се производ односи и на стране тргове. Разуме се да је у погледу подмиривања домаћих потреба ипак од веће важности кућевна индустрија која највећи део становништва, па и варошког, снабдева свима потребама.

У опште се о занатским приликама може рећи да су у пропадању. Њих, сем нечувене конкуренције Солунског јеврејског трга, који плави ове крајеве најпростијим производима Европских фабрика, туку још и месне прилике. Немање капитала и услова за проширење рада, занати раде само за најужи круг поруџбина. Једна од најцрњих мора занатлија (хришћана) је вересија, која је над вратима свакога дућана записана, но која се лако не исплаћује. Отуд појава да Хришћани, који су некад све занате имали у рукама, напуштају их постепено и ови прелазе у руке Турака.

Занати су ови:

1. *Бојацијски.*
2. *Кожарски* (табакцијски.)
3. *Пушкарски* (туфекцијски.)
4. *Обућарски* (кондурџијски.)
5. *Папучарски.*

6. *Кантарџиски* (где се има разумети сваки рад од туча и месинга као и онај у Јањеву.)

7. *Фурунџијски.*

8. *Грнчарски.*

9. *Ножарски.*

10. *Берберски.*

11. *Зидарски* (дунђерски.)

12. *Кострарски.*

13. *Ковачки.*

14. *Рогозарски.*

15. *Тенећеџијски.*

16. *Сајџијски.*

17. *Кујунџијски.*

18. *Јорганџијски.*

19. *Терзијски.*

20. *Ђурџијски,*

21. *Мутаџијски и*

22. *Берамиџијски.*

До доласка мухаџера, Срби су радили готово све ове занате али од тога доба, има заната који они не смеју да раде и Турци их као под монополом држе. Такви су: пушкарски, берберски, кантарски, ножарски и т. д.

Срби су највише: кострари, терзије, ђурџије, јорганџије, асурџије, бојације, грнчари, зидари и фурунџије.

Тенећеџије су у главном Јевреји а има их и кондурџија. Ковачи су искључиво Цигани.

Од заната је најраспрострањенији грнчарски. И по већим селима има их, нарочито где има цркава око којих се народ збира.

Столарски занат, је веома неусавршен; качара готово и нема.

Кујунџије, сем обичног посла, веома лепо раде срмом (филигран) но и тај се посао боље израђује у Призрену и Пећи. Од срме се израђују зарфови, тасови, муштикле, прстенови, минђуше и све остало.

Осим рада са срмом, особито лепо и ките срмом или златом. Та вештина кићења често може да задиви лепотом и правилношћу орнаментика до најситнијих делића. Нарочито на оружју развијају кујунџије сву своју вештину и често тај рад изгледа као везен иглом а не израђен срмом. Облици су код тих везова и у целини и у појединостима изведени чисто; правилни

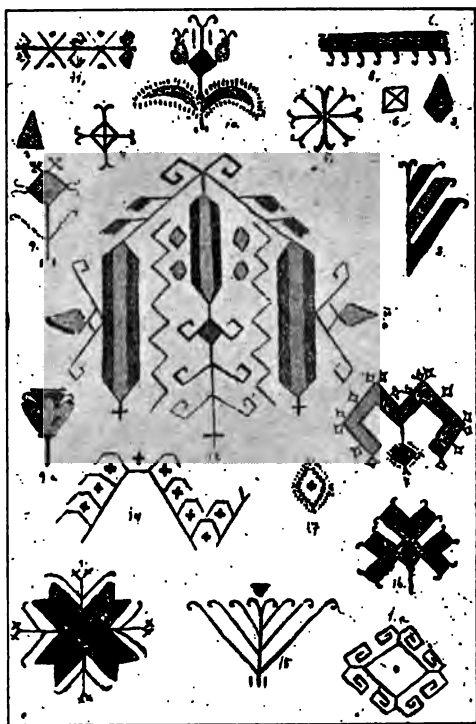
Кујунџијско кићење срмом или златом. (Мотиви скинути са једне пушке)

су и разнолики. Ти су везови често истих мотива као и они на терзијским пословима, где се гајтаном на минтанима и џемаданима изводе разнолики везови.

Од доласка Черкеза, који су ту вештину собом донели, ради се лепо и „сават“ т. ј. сребро рађено на форму руске туле.

Терзијски је занат још увек у јеку, јер се у овим крајевима врло нерадо напушта народна ношња. За њих се вели да су, у срећна времена, умели златом и сребром да навезу минтан као пико на свету. Данас везу још врло лепо али гајтаном.

Ужарски производи доносе се из Гнилана где се много израђују. Зидари долазе из Дебра и околине,

Мотиви са женских сељачких кошуља

бар таквима се поверавају већи и бољи послови. Има и кројача који кроје „ала франка“, но још увек их зову „терзијама“.

Већину других потреба намирују куће саме а нарочито потребу хранења, па ипак има довољно пекара (фурунција).

Као што смо дакле и напред поменули, кућевна је радиност најважнија, јер она управо задовољава и подмирује све потребе како на селу тако и у вароши.

На селу се израђује алат за пољске радове, одело и мушко и женско и све до хране.

Сељанке саме граде и платно и вуну а и боје ову. Од платна граде кошуље, гаће, пешкире и т. д. а од вуне своје женско одело, плету чарапе и т. д.

Ни Косовске сељанке нису изостале укусом и вештином у везовима од осталих у српским крајевима. У везовима тим употребљава се много злата (клободана) а од боја највише црвена, зелена и црна. Често и доста радо и боја јоргованлија.

Везе се упреденом вуном коју саме жене раде и боје. Вез нарочито достиже лепоту на кошуљи и на пешкирима.

Сав тај вез ради се на крстиће и то неки на цео а неки на пола бода (у косо) од крстића. Где се вез испуњава, ради се са наличја и увек са пола бода.

Постоје нарочити обрасци који се зову „урнек“, „урнеци“ а створити образац каже се „изурнечити“. Ти урнеци или носе имена која им опредељују облик или имена села из којих су изашли. Тако има на кошуљи: Модро коло, Тришаре, Лепотник, Радевка, Скуланка, Црне куке, Мали провоз и т. д. за тим (на рукавима кошуље) Грањчићи, Рогане, Ђерђевајка, Штрчи-грање, Моранлија, Златник и т. д.

Сви ти урнеци су комбиновани из многих самосталних мотива, који се разнолико распоређују и везују међу собом. Сваки од тих појединих мотива носи своје засебно име, тако они на слици (стр. 63.):

1. Јабука
- а. Јабука (кукаста)
2. Перке
3. Пуцке
4. Крстови

5. Коло
6. Мушебаци
7. Куке
8. Грања (кукаста)
9. Грањче (кићено)
9. а. Грањче (путир)
10. Куке са грањчетом
11. Богасија
12. Крстаљке
12. а. Јоклић
14. Китеж
15. Перке
16. Грањче
17. Богасија покићена.

Осим свих поменутих образаца, има и један који се зове *прорез*, код којег се извлаче жице из платна па на истоме остају само уздужне жице на којима се ради, те изгледа после као прорезано платно.

Ткање платна на Косову је толико колико да задовољи потребу а по где кад и да се изнесе на пазар. Призрен, Ђаково и Пећ тку луксузна платна са свилом и шаљу их на пазаре у Приштину, Скопље, Велес, Битољ и т. д.

Осим платна, раде жене и простираче (сицадета) нарочито чулавце али ови изостају лепотом од пећских.

V

ПИЈАЦЕ И ПИЈАЧНЕ ПРИЛИКЕ.

Саобраћајна сведњевековна средства (путеви) упућивала су сву трговину полуострва косовском котлином, на којој су се ти путеви укрштали а на којој су били и знаменити трговачки центри XIV века, Ново Брдо, Приштина и Трепча. Па све готово до железничког пута Скопље — Митровица, трговина је одржавала своје традиционалне везе, које су јој опре-

дељивали поменути путеви. Све до тога доба, кретали су се многи и дуги каравани са Косова за Босну, Скадар, Ниш, Серез итд. Али од везе железничке са Солуном, сва је трговина косовска, и извозна и увозна, упућена искључиво на Солун. Од овога чине мали изузетак извесни ситнији индустријски артикли.

Солун је пијаца најглавнијега производа косовског — хране. Жито, као најважнији пијачни артикал, прекриљује све пијаце косовске а вредна кућа Браће Алатина, на свакој косовској железничкој станици одржава своје филијале и односи у Солун много милиона ока.

Сем жита, извози се из Косова: кукуруз, јечам, стока, кожа, кордован и вуна.

Коже (јагнеће и јареће) збира се на косовским пијацама до 50.000 комада годишње, (У Приштини самој збере се до 20.000 комада, док у Призрену и два пут толико) а сноси се искључиво у Солун.

Вуне и вуне јарине има толико, колико је потребно за месну потрошњу а у Призрену може да се збере до 30.000 ока и извози се преко Солуна и Скадра за Трст. Козина се прерађује но јаче у Призрену но у Приштини. Те прерађевине (чупе, покровци, вреће, зобнице и т. д.) продају се по 16 до 17 гроша ока.

Дрва, масло, лој, мед и восак, троше са на месту и подмирују потребе.

У извозне артикле ових крајева нисмо рачунали још неке, који у неколико и нису пијачни артикли. Тако из мајдана више Митровице увози се у Србију добро воденичко камење; из околине Митровице сноси се у Солун и грађа (даске и греде) а из Приштине разноси се по Турској миск-сапун, о коме је била реч у претходној глави. Осим овога, извози се годишње и 500—600 ока кујунџијскога јањевског производа.

Најважнији увозни артикли су: со, гвожђе, месинг, челик, бакар, олово, зејтин, бољи дуван, боље брашно,

боје, жигице, чоја, папир, колонијални и манифактурни еспап, стакларија, шећер, кафа и т. д. Увозне државе су: Енглеска, Аустрија, Француска, Србија и Бугарска. Сав увоз долази преко Солуна са малим изузетком, и то у последње време, из Србије. Метали и метални производи долазе мање више из Енглеске; колонијални и манифактурни еспапи из Француске и Аустрије.

Поменута је и Србија као увозна држава. То су за сада још покушаји који имају пуно изгледа на успех. За сад је продрла чоја из Параћинске фабрике Браће Минха, боље брашно, пиво Вајфертово и ракија. Осим тога и страни производи правили су покушаје да из Трста пређу (транзитом) преко Србије а да напусте морски пут преко Солуна.

Бугарска увози шајаке и гајтане, ако јој шајак не потисне Параћинска фабрика.

Изгледе на увоз из Србије имају још и ови артикли: *камени угаљ*, јер дрвима стално скачу цене, пошто су све ближе планине и горе посечене а удаљене, са лоших путева, непробитачне; *стакларија* и *гвожђарски* производи, ако би постигли повољне услове.

Како је Косово погранична област према Србији, то је развијено јако и кријумчарење на граници, због којег се, у највише случајева, и дешавају они сукоби који су изазвали обе суседне државе да предузимају разне мере не би ли им се стало на пут. Из Србије се највише кријумчари: со и барут а из Турске: дуван, петролеј, кафа, шећер и у опште сви предмети који су у Србији порезама оптерећени.

Да изнесемо још овде и преглед трогодишњих цена оних артикала, који се на косовским пијацама налазе. Ма да смо могли набавити податке и доцнијих година, остали смо при овима што у овим годинама никакви спољни узроци нису утицали на цену, те се ова може сматрати као редовна:

ПРОИЗВОДИ	1891. г.				1892. г.				1893. г.			
	од		до		од		до		од		до	
	гр.	пр.	гр.	пр.	гр.	пр.	гр.	пр.	гр.	пр.	гр.	пр.
Шеница бела												
(сатка) . . .	—	30	1	12	—	24	—	30	—	16	—	29
Јечам . . .	—	22	—	36	—	14	—	20	—	7	—	19
Кукуруз . . .	—	20	—	36	—	16	—	22	—	12	—	18
Овас . . .	—	21	—	32	—	19	—	20	—	13	—	25
Раж . . .	—	26	1	10	—	21	—	25	—	12	—	24
Пасуљ . . .	1	5	1	20	—	30	—	35	—	13	—	30
Мед . . .	3	20	4	—	3	30	4	10	4	5	5	—
Восак . . .	18	20	23	—	19	—	20	20	20	—	22	20
Вино (подрим-ско) . . .	1	20	2	—	1	5	1	20	1	20	1	30
Ракија комова	1	20	2	30	1	30	2	10	2	5	2	20
Масло топље-но . . .	7	—	8	—	7	10	7	30	8	—	8	20
Дој топљен .	4	5	4	10	4	—	4	15	4	10	4	20
Месо говеђе	1	20	2	20	1	30	2	30	2	10	3	10
Месо овчије	2	20	2	30	2	10	3	—	2	20	3	20
Месо свињско	4	—	5	—	4	20	5	20	2	20	3	20
Маст (сало)	6	20	7	20	6	—	7	—	5	20	6	20
Вуна неправа	7	5	7	20	7	10	7	35	8	5	8	20
Козина . . .	6	5	6	20	7	20	8	20	7	10	8	10
Јагнеће коже	8	20	9	20	10	10	11	20	9	10	9	30
Јареће коже	9	20	10	20	11	10	11	30	10	20	11	10
Волови . . .	200	—	500	—	250	—	400	—	300	—	450	—
Овнови . . .	50	—	70	—	75	—	80	—	80	—	90	—
Козе . . .	40	—	60	—	35	—	55	—	30	—	45	—
Свиње . . .	30	—	80	—	40	—	90	—	50	—	110	—
Коњи . . .	500	—	2500	—	300	—	2000	—	350	—	1800	—
Покровци												
(ока) . . .	17	—	18	—	17	20	18	20	16	—	17	—
Ужарија (ока)	6	10	7	20	6	20	7	20	5	20	6	20
Дуван . . .	5	—	10	—	5	20	11	—	4	20	12	20
Дрва (кола)	20	—	40	—	20	—	30	—	15	—	25	—
Креч . . .	—	8	—	12	—	9	—	13	—	7	—	14

Пијаце су у главном о пазарним данима. Тада се слеже у варош и купац и продавац. Пазарни дани су у свакој вароши по један пут у недељи и распо-

ређени су тако, да продавци или купци могу са једнога пазара стићи на други. Тако, пазарни је дан у Приштини уторак, у Гилану четвртак, у Вучитрну петак, у Митровици понедељак а у Куманову субота. До скора је у Приштини био пазарни дан недеља па, како је Србима пазар ометао да могу цркву походити, молили су и најзад измолили, да се измени.

Чаршија је ван пазарних дана мртва; једино кад су рамазански дани, чаршија је мало живља. О пазарним данима пун је град свих производа из околине.

Приштина, као најмногобројнија и опкољена најбогатијим селима, да Бог ме да има и најживљи пазар. Но као да Митровица и Феризовић, у последње време, прете да се уздигну над Приштином. Митровица за то што се у њу збирају три нахије а Феризовић јер је готово постао Призренска пијаца.

На пијацама нема капитала, ако их ко и има они су у чифлукима. Од прилике 12000 динара је највећа сума капитала у трговаца. Једва да има кога са већим капиталом. Оскудица у новцу је трајна те је за то и новац врло скуп. Узајмљује се од приватних зајмодаваца и са 20% интереса. А и са Солуном се ради на шестомесечни кредит.

Новац има сталан курс, ретко да ће га где кад изменити. Тако на пазару је:

Турска златна лира . . .	124	гроша
Наполеон	108	„
Дукат	64	„
Бела мецидија	23	„

Дође паре т. ј. курс који важи на државним касама, овакав је:

Турска златна лира . . .	100	гроша
Наполеон	87	„
Дукат	50	„
Мецидија	19	„

Често се пазари закључују и са овим курсом, нарочито са страним пијацама. На косовским пијацама јако циркулише ситан новац. Ту се још одржава и новац рђавог кова који друге пијаце већ одбацују. Такав је новац: *учлук* (3 гроша); *пуља* (60 нара); *металик* (13 пара) па чак и *мангура* (2 паре).

Пазар се води на стару оку. Од мера има још *товар* (100 ока); *чабар* (70—80 ока жита); *шиник* (30 ока жита); *кутлао* (2 оке јечма); *аршин* (67 смт.); *кондир* (3 оке ракије); *мисгал* ($1\frac{1}{2}$ драм); *чамчак* (тенећка за течности, 100 драма).

ТРЕЋИ ДЕО

I

СТАНОВНИЦИ КОСОВА

Доба, у које зачиње историја, затиче на Косову Дардане, илирско племе, које је насељавало пределе око старог Скарда, данашњег Шара.

Косовску котлину, лепо натопљену и плодну, обилну златом, сребром и осталим рудама, хлебом, вином и осталом људском и сточном храном — као што наш летописац каже — свакојако да нису миголазиле све оне најезде које, почев од IV столећа пре Христа, навалише на ове стране и измењиваше се у господарењу.

Од тих најезда, после римско-илирских дуготрајних ратова, римска је владавина, трајући до пред крај четвртог века, имала најјачег утицаја на становништво, унесав се у његову средину. Такав знатан утицај имале су нарочито римске колоније, којих према траговима треба да је доста било на Косову и околини, где леже толики знатни рудници око којих су се Римљани највише збирали.

Дуготрајном својом влашћу над овим земљама, јачином својег културног живота и образованости, која је била далеко већа од оне коју су код староседелаца затекли, они су ове толико победили да су

примили њихов језик, обичаје па и веру. Ове доцније, Срби, кад се населише, назваше Власима. Постоје и данас још трагови о овим полатињеним староседиоцима у именима места на Косову, као што су села Влашкобаре, Влахиње, Риманиште (Руманиште) и т. д.

Онај део староседелаца који је, неприступачношћу предела на којима је живео, сачуван био од утицаја завојевачке културе, сачувао је све и до данас особине своје и илирски језик и тај се део данас назива Арнаутима или Шкиптарима.

Арнаути дакле, али не и доцније поарнаућени елементи, најдавніји су староседиоци на овим пределима или боље, потомци староседелаца онаквих какви су они пре римских завојевања били.

Погрчавање међу тим староседелаца, које се на Балканском полуострву истовремено вршило кад и наведено латињење, није никад допирало до ових области већ се вршило на југу само, те та појава није ни имала утицаја на физиогномију становништва којим се овај спис бави.

После оних знатних кретања, која су отпочела крајем трећег века па кроз цео IV V и VI век се продужавала, појављују се у овим пределима и Срби, који овде затичу Илире (Арбанасе) и полатињене Илире (Влахе.)

Срби су морали врло густо населити косовску котлину и потиснути староседиоце, који су уступали и повлачили се испред нове навале. Они — староседиоци — највећма су се задржали у склопу Шара и Скопске Црне Горе те одржав се ту, сачували су и свој староседелачки карактер и обичаје.

Својим густим насељењем, Срби су у брзо овој земљи дали физиогномију српске земље, обрнув или заменив новима и имена местима, рекама, и брдима. Тако је постао од старог Скарда — Шар; од Улпијане — Липљан, тако Лаб, Ибар и т. д. А донеше и нова

имена као : Косово, Вучитрн, Голеш, Језерац, Ситница, Неродимка и т. д.

Од тога доба, Срби и остају господари предела и прилика на њему све до скорих дана. Њихова бројност, покрштавање које им даје нове снаге, доцније и политичка организација даје им потпуну надмоћност над остацима староседелаца.

Четрнајсти век доведе и Турке на Балкан а Маричка победа и на Косово.

Њихово господарство већ у неколико ремети односе становништва које су затекли. Унутарње прилике, које настају под владом једног некултурног народа, утичу неминовно на проређење његово, нарочито онога дела, у овоме случају српскога, који се после једнога сјајнога живота у својој држави, није могао у брзо да помири са неприродним законом да се, као више културан, многобројнији и високо свестан своје народности, потчини грубом верском фанатизму освајача, који је силом хтео да побеђене претопи у се.

Расељавање је дакле Срба отпочело одмах после освојења, од када и до данас стоје трагови расељених тргова крај знатних рударских наланака, на којима нису водили трговину само Дубровчани већ и Срби. Но раселење у маси, које је учинило знатан утисак на физиономију насеља косовске котлине, јесте оно под Арсенијем III Чарнојевићем и друго под Арсенијем IV Јовановићем, које је, осим осталих крајева блиских патријаршији, обухватило и знатан део Косова. Тада су Срби напустили красна села и плодне земље, куће и имања а Арнаути су сишли са својих планина, неродних и пустих, и населили празна српска села.

Од тога доба, расељавање у мањем, била је свакидања појава а ово је после српско-турскога рата а нарочито година 1881, 1882 и 1883, постало сразмерно врло знатно, те још и данас траје. Исељеници пису увек били бескућници, није то била само сиро-

тиња која је тражила зараду већ, у најчешће случајеве, бивали су то домаћини који су спасавали свој мал.

После српско-турскога рата, расељавање у ширим размерама настало је из два узрока. Арнаути, становници Косова, узели су због рата, ужасно се светити Србима који су им били раја. Одећи и враћајући се из рата, налили су им куће, отимали стоку и бешчастили чељад, те су Срби спасавали главу пребегавајући у Србију, преко границе која им се сада ближе примакла те и бегство више омогућила. С друге опет стране, из нових граница Србије протерани Арнаути, почели су се масама задржавати на Косову, као месту најближем својим имањима која су у Србији напустили. Ови нови насељеници, познати под именом *Мухачера*, поплавише Косово истискујући отуд силом Србе да би себи места учинили. Њима је до душе Цар поклатио земљишта на којима су нова, своја села дизали, али су то била места нездрава па с тога и из раније пуста. Тако н. пр. њих су масом населили око блата Сазлијског и Робовачког, где су пресушили воде, рашчистили трску и претворили бару у ливаде, те да би створили себи мало имања. С тога су они, место земљишта која им је Цар поклањао, радије дозиђивали своје куће уз српска села и чинили све могуће да раселе Србе, како би се њихових имања дочекали. У томе су много и успели.

Тако су дакле, Арнаути једновременно са две стране плавили српска села: једни са планина, који су се све више спуштали ка Ситници, и други са српских граница. Данас се на прсте могу избројати села у којима нема Арнаута а безбројна су села у којима нема Срба а било их је до скора. Та су села и даље задржала своја српска имена али у њима нема ни једне српске куће. Међу њима су и она чисто историјска од којих у Сврчину на Паунима, у коме данас нема ни једне српске куће, живи и код Арнаута предање да су Срби, који су некад то село насељавали, отишли у туђе земље са патријархом. И

арнаутска села Бандулић, Коњско, Гадимња, Главица, Лугово, Црнило, Прелез, Батуса и т. д. која носе српска имена, памти се кад су се раселила.

Осим ових Мухаџера, још од 1858. па до 1862. године наишли су на Косово и Черкези које је, после кримскога рата, турска влада овде населила, а најновије насеље то су Босански Мухаџери (Мухамеданци) којих има много у Митровици, Феризовићу а имају и своје село (Мазгит) које су сами подигли.

На Косову дакле данас има ових народности: Арнаута и поарнаућених Срба, Срба, Османлија, Черкеза, Влаха, Јевреја и Цигана.

Арнаута правих има мало а поарнаућени Срби су најбројнији део становништва. Они чине три четвртине становништва Косовског, те готово с правом називају Косово Арнаутлуком т. ј. земљом у којој су они господари. Они су махом још збијени по подножјима околних планина али су већ овладали и котлином и варошима. Може се рећи да су то најлепше земље које су Арнаути притисли.

На Косову су најјачи фисови (племена) Гаш и Бериш, која племена у неколико у маси живе. Остала, што их има, растурена су по варошима, селима и планинама. На јужној страни Косова има ових племена: Дробњак, Соп, Краснић, Шаљнон, Крује-зез, Киљменд (Климент), Сач и т. д. по другим странама Битућ, Хот, Шаљ, Елшон, Мет-пљак и т. д.

На Косову нема Арнаута католика, којих најближе има у Метохији, Ђаковићкој и Пећској нахији.

Османлија т. ј. правих Турака, нема на Косову. Ту расу представља чиновништво а, ако је било и каквих остатака старих ратника, извесно се под неповољним околностима раселило. Око Новог Брда одржало се до последњих дана около 15 домова Турака, који су се ту населили одмах по битци косовској. Данас тамо има једва две куће, оно друго се раселило, изумрло а неколико кућа се доселило у Приштину.

Истина је да по уђуматима у администрацији треба да влада турски језик али се врло често употребљава и арнаутски. Ни чиновништво, ни турске школе по варошима, нису успеле ни колико да освоје једну чаршију а камо ли да турски језик постане господар бар у варошима ако не и по селима.

Черкези су се, као што је поменуто, населили одмах после кримског рата, између 1858. и 1862. године. Свега их се доселило на Косово 6000 породица. Населење Черкеза су и Турци и Арнаути примили са негодовањем па се и до данас нису са њима измирили, ваља да и за то што Черкези упорно одржавају своје обичаје и живе животом са свим подвојеним од осталих Мухамеданаца. Черкези се нису насељавали по опустелим селима, него су за себе подизали нова села, те отуд данас на Косову врло много имена Черкез-кеј, Јени Черкез-кеј и т. д.

И ако су већ толико година на овом месту, Черкези још нису научили ни Арнаутски ни Турски осим оних по варошима, које је на то још и какав посао упућивао.

Черкезима не годи на овој равници, те бројно јако опадају и расељавају се. Нарочито су се много раселили после српско-турског рата. Данас их већ нема на Косову више од 400 породица.

Влаха има прилично и занимају се трговином. Има их и по селима где су отворили дућане, но најрадије се збирају око бољих пијаца, као што су Митровичка, Приштивска и Феризовићска. Народ их зове Гогама. Већином су досељеници из Битољског вилајета, из оних истих села која их и Србији шаљу. Сви су православне вере.

Јевреја има по градовима где се занимају сарафлуком и трговином са житом, кожама и манифактурном робом. У села не иду а и у мањим градовима се не задржавају. У Вучитрну н. пр. нема ни једног Јеврејина. У Приштини имају и своју општину и ра-

бена, па и школу са седам ђака. Има их у малом броју и у Турској државној служби, но то су помухамедањени Солунски Јевреји из секте *Донме*. После протеривања из Русије, велики број Јевреја населио се у Турској а од ових 50 породица у Приштини. За чудо, само за две године, изумрло је свих 50 породица тако, да ни један једини није остао у животу.

Цигани, којих има и православних и мухамедоваца, живе и по градовима и по селима, занимајући се ковањем и свирањем. Свака варош има своју „*Цинганмахалу*“, која је одвојена од осталих.

О Србима у овоме прегледу неће бити речи, по што се садржина свих осталих делова у овој књизи искључиво њих тиче. Овде ћемо се само забавити њиховим бројним стањем, како би га упоредили са бројним стањем осталих народности.

По турској званичној статистици, бројно стање становништва на Косову, овакво је:

У <i>Приштевској кази</i> (срезу)	69820	душа
У <i>Вучитрнској кази</i>	23879	„
У <i>Митровичкој кази</i>	8344	„

Свега 102043 душа

Приштевачки санџак, као што је то напред на једном месту објашњено, дели се па кајмакамије (срезове): Митровичку, Вучитрнску, Дреничку, Приштевску, Гњиланску и Прешовску. Ми смо од ових узели у обзир само Митровичку, Вучитрнску и Приштевску, које Косово поклапају јер се Приштевска каза пружа све до Качаника. Но, у овим је срезовима као сувишак Колашин и Рогозна (Митровички срез) Дреница, Лаб и Сиринић (Приштевски срез) који не улазе у Косово а унели су у ову статистику свој број, те би ваљало наћи начина да се тај сувишак одвади и број сведе на онолики колики припада Косову.

Такође према турској званичној статистици, горњи број становништва дели се овако по вери:

Каза (срез)	Мухаме- данаца	Право- славних	Јевреја	Католика (Латина)
Приштивска . . .	52614	15268	305	1633
Вучитрнска . . .	20951	2934	—	—
Митровичка . . .	4434	3910	—	—
Свега .	77999	22112	305	1634

Према једној приватној статистици, коју је писац ове књиге водио о броју српског становништва на Косову, коригујући је бројем домова у појединим парохијама и списковима домова по којима се збира бир митрополитски, број српског становништва на оном простору који ми називамо Косовом, овако стоји:

Тен. број	Каза (срез)	М Е С Т О	Број кућа	Број душа		Свега душа
				мушких	женских	
1	П Р И Ш Т Е В С К А	Приштина	420	1172	1108	2280
2		Матичане	8	51	36	87
3		Златаре	5	29	34	63
4		Софалија	4	24	38	62
5		Којиловица	6	40	32	72
6		Гор. Брњица	8	29	37	66
7		Доња Брњица . . .	31	121	108	229
8		Угљаре	26	109	100	209

Тек. број	Наза (срез)	М Е С Т О	Број кућа	Број душа		Свега душа
				мушких	женских	
9	А	Крушевац	7	26	19	45
10		Добри дуб.	6	24	27	51
11		Кузмин	14	68	72	140
12	Б	Чаглавица	38	183	169	352
13		Брејсе	18	76	67	143
14	О	Црвена водица . . .	15	70	64	134
15		Јанина вода	3	13	21	34
16	Д	Лесковчић	2	14	19	33
17		Грачаница	59	217	204	421
18	Ш	Лапље село	44	209	199	408
19		Ливађе	48	224	244	468
20	Н	Сушица	24	124	116	240
21		Прејаче	23	100	91	191
22	И	Ново село	12	50	45	95
23		Бусина	1	7	6	13
24	И	Гор. Гуштерица . . .	16	76	68	144
25		Доња Гуштерица . . .	72	291	263	554
26	И	Добротин	50	215	226	441
27		Робовце	16	79	70	149
28	Р	Словиња	6	29	19	48
29		Смолуша	6	44	35	79
30	И	Глоговце	10	28	29	57
31		Бандулић	5	13	16	29
32		Гадимња	2	5	7	12

Тек. број	Наза (срез)	М Е С Т О	Број кућа	Број душа		Свега душа
				мушких	женских	
33	А	Челопек	1	2	3	5
34		Липљан	50	193	170	363
35		Коњух	6	31	29	60
36		Халаш	16	63	61	124
37	И	Рујце	13	41	35	76
38		Крајиште	31	108	105	213
39		Рибаре	3	12	17	29
40	О	Јенце	1	4	7	11
41		Штимња	24	120	111	231
42		Топличане	20	71	76	147
43	Ш	Скуланово	19	82	69	151
44		Лепина	17	76	68	144
45		Батусе	12	45	44	89
46	Ш	Радево	10	32	24	56
47		Враголија	2	6	4	10
48		Добрево	3	12	13	25
49	Н	Добрања	2	3	7	10
50		Горња Неродимња са Стојковићима	81	259	267	526
51	Т	Доња Неродимња	14	76	69	145
52		Косин	11	62	53	115
53		Трн	6	30	24	54
54	И	Бабљак	16	74	68	142
55		Бабуш	12	64	59	123
56		Мужичане	15	52	57	109
57	Д	Гатња	15	74	75	149
58		Бабин мост	27	104	103	207
59		Прелужје	26	128	127	255
60	П	Племетина	11	41	49	90
61		Главотин	8	43	45	88
62		Бивољак	2	12	17	29
63		Сибовац	7	43	38	81

Тек. број	Наза (срез)	М Е С Т О	Број кућа	Број душа		Свега душа
				мушких	женских	
64	Д Ж О И Р Т И У В	Вучитри	181	492	488	980
65		Батваре	6	30	17	47
66		Гојбуља	14	68	60	128
67		Мироч	4	24	23	47
68		Слатина	9	44	28	72
69		Сливовица	8	40	33	73
70		Свињаре	17	59	51	110
71		Пантино	12	31	30	61
72		Невољани	10	39	27	66
73		Коло	1	6	10	16
74		Врњица	8	25	28	53
75		Расник	1	5	4	9
76		Шпат	5	22	19	41
77		Ново село (маџунско)	16	59	62	121
78	У	Самодрежа	2	10	8	18
79		Славковце	5	32	29	61
80		Гор. Судимља	2	8	6	14
81		Ново село (бегово) .	10	31	31	62
82		Бањска	5	21	11	32
83	МИТРОВАЧКА	Митровица	141	391	406	797
84		Врбница	13	51	54	105
Свега . .			1956	7211	6908	14119

Према овој статистици дакле, на Косову има 1956 српских кућа са 14119 душа, од којих су 7211 мушких а 6908 женских.

То значи да на сваку кућу долази 7 становника а од ових пак, на сваку кућу, долази приближно 4 мушких а 3 женских.

Према горњем, на 100 мушких долази скоро 96 женских.

По казама, у колико се ове простиру на Косово, долази Срба:

КАЗА	Број кућа	Број душа		Свега душа
		мушких	женских	
Приштивска . . .	1486	5723	5483	11206
Вучитрнска . . .	316	1046	965	2011
Митровичка . . .	154	442	460	902
Свега .	1956	7211	6908	14119

Ми смо напред изнели какав је однос народности у казама Приштивској, Вучитрнској и Митровичкој, но и поменули да те три казе тек једним делом својим припадају Косову. Кад међу тим знамо тачно колико је српско насеље на Косову, могли би се тиме послужити те из поменуте званичне статистике извести сразмером и односе Срба према Мухамеданцима на Косову, пошав од познатог броја Срба и имајући односе Срба према Мухамеданцима по казама. Овакво извађање не мора бити увек правилно ни одговарати истини, јер бива да су у једној кази много насељенији Мухамеданци а много ређи Срби док у другој

обратно али, по личноме уверењу писца ове књиге, који је имао прилике да то уверење дугогодишњим посматрањем и проучавањем утврди, главни резултат који се таквим извођењем добија, врло је приближан односима који одиста на Косову постоје.

Кад узмемо дакле да по званичној статистици у Приштевској кази има 52614 мухамеданаца и 15268 православних; а знајући да Приштевска каза даје Косову свега 11206 православних (Срба), то онда, са обзиром на тај број, има се скинути и са броја мухамеданаца, те ће на Приштевску казу пасти ових 38616. Ако тако и са осталим казама поступимо, извешћемо да је однос Срба и Мухамеданаца у тим казама, у колико оне Косову припадају, овакав:

К А З А	Мухамеданаца	Срба	Свега
Приштевска . . .	38616	11206	49822
Вучитрнска . . .	14019	2011	16030
Митровичка . . .	1022	902	1924
Свега .	53657	14119	67776

То би био дакле целокупан број становништва на Косовској котлини, по што би му се додао још и малени број Срба Католика и Јевреја који ни мало односе не ремети. Према горњем дакле, на 100 Срба долази 380 Мухамеданаца, што ће рећи да их има четири пута више но Срба.

Турска званична статистика пружа нам још и ове податке:

К А З А	Мушких	Женских
Приштевска	36999	32821
Вучитрнска	16309	7570
Митровичка	6799	1545
Свега . .	60107	41936

Кад би се овом статистиком хтели да послужимо, ми би извођењем добили да у опште однос женскиња према мушким на Косову, без обзира на народности, стоји овако : на 100 мушких долази од прилике 63 женских. Видели смо раније да код Срба на 100 мушких долази 96 женских. Додавањем Турака тај би се однос имао обратно да поремети, јер код њих баш број женских расте у односу према броју мушких, с обзиром на њихов обичај да држе и по неколико жена, што ни код Арнаута није тако велика реткост. Међу тим званична статистика са свим обратно тврди, што долази отуда што је званична статистика број женскиња извесно произвољно ставила. Још дуго и дуго година статистичар у Турској неће смети при попису да запита домаћина о женскињу. Ни отац не помиње женску децу пред туђином а камо ли ће жене своје набројати статистичару.

II

ОПШТЕ ОСОБИНЕ НАРОДА.

У непрестаној борби за мир и опстанак, под непрекидним притиском и теретима који толико векова даве дух овога народа, карактер се његов свакојако морао изменити од своје првобитности и изгладити у њему многе и многе особине.

Али баш то, што у таквоме стању код једнога народа породица, остављена да се унутрашње јаче развија, тим јаче делује на васпитање својих чланова и што је вера, оличавајући у себи и појам народности, јаче учвршћена у души учинила су овде ова два важна фактора, да су се код народа сачувале оне бар особине које се губе кад народ дође у ступањ где вера престаје бити битно обележје и где се живот развија ван породице.

У Турској унутрашње развијање породице остаје у главном поштеђено. То чини да је породица главни васпитач својих чланова. Сами односи пак у породичном животу, који су задржали непромењене све законе патријархалности, на првом су месту јемство за наравственост код овога народа.

Природно је да туђи народи својим често развратним примерима, осетно утичу и на ту красну особину али је наравственост још увек врло јака, одржавајући се где кад и појединим предрасудама. Не зна се ни у селу ни у вароши за пример да момак осрамоти девојку а, према народном појимању, такав се човек сматра као убица и нико не мисли да би било грехота убити га. Девојка увек дубоко гледа у земљу; срамота је да говори о момцима; срамота је чак и старијој жени да каже да јој се извесно момче допало. Велика би срамота била за девојку ако не би плакала и грцала у сузама кад је испросе, већ би се радовала. Муж и жена док су млади срамота је да иду негде сами њих двоје, на славу или на сабор или у посету; треба да има неког старијег с њима иначе им се смеје свет. Они шта више треба да пазе и да не говоре много међусобно пред старијима, па ни у кући, јер ће њој рећи „миломужица“ а то је тешка погрда.

Супружничка је љубав врло јака. Поштовање деце према родитељима толико је, да нема готово примера који би могао што обратно показати. Односи сродства одржавају се до најдаљих линија.

Код овога народа још се позајмљује велики новац у четири ока; верује се у реч и заклетву. Народ се на Косову не куне тако често, нити му заклетва стоји на врх језика да је уз реч употребљава. Отуда заклетва, кад се једном употреби има велике вредности. Уз разговор ће често Бога да помене али само у реченицама: „Здравље од Бога!“, „У име Божје!“, „Божја воља“, „Божје наређење“ и т. д. А озбиљна клетва, која се само при потреби изрекче, гласи: „Именами Божјега, тако ми се у кући не нашла со и хлеб!“

Појимање народно правде и правичности, такође је једно обележје његовога карактера. Народ се увек још држи оних закона које је традицијом стекао и решава међусобно, на најправичнијим основама, све спорове, како оне за које у обичајима постоје преседани тако и нове који би се појавили. Разуме се, искључујући оне спорове које је приморан предати судовима.

Дабоме да и јаван живот има толико исто утицаја на карактер народни, колико и породични. А јаван живот у Турској, лош је васпитаник грађанских врлина јер је регулисан законима који су, или рђави или врло добри а непримењени, или што је још горе, примењени људима код којих су предрасуде и пороци јачи од закона. Док закон за једног важи за другог не или, ако за обојицу важи, за једнога извесно за то што није смео с ума пословицу да је „тешко бити кадија а масла по том доста“. Такве прилике принуђавају народ да се свакојачко довија како би погодио услове за свој мир па и опстанак. Отуда често код овога народа притворности и неискрености, што иначе није његова особина. Често пута варан и одаван, још чешће невинно страдао, он је постао стално неповерљив и ретко ће дати маха својим дубљим осећајима. Бива да код судова и лажно сведочи; бива да ће се одрећи и свога уверења; али се ипак народу на Косову не може пребацити крајња слабост у том погледу.

Ни појави турчења не могу за сад утврдити слабост духа у овога народа. И кад се деси данас слу-

чај турчења, узроци су му далеко ван граница карактера самога народа. Турчење бива само код жепскиња. Какав обесан Арнаутин отме девојку, осрами је насилно и тад јој остаје двоје: или да се врати осрамоћена у село, да не сме ником погледати у очи, да се не може удати и да живи под вечитим страхом од непрестаних претња онога који ју је био отео, или — да се покори судбини. Таквих случајева бива.

Биће да доста утиче на карактер народа и расељавање. Можда су везе узрока и последица овде приметне али разређеност српског живља, која с дана на дан постаје све то већа; прилике у којима се човек у својој кући не осећа свој, у којима се нема на кога да ослони, у којима нема ко да га подржи нити с ким да заједнички сноси несносне тешкоће; свакојачко утичу на карактер појединаца а тиме поступно и на масу. Српски се живаљ на Косову осећа с дана на дан све усамљенији и напуштенији а то су прилике које не дижу већ обарају дух једнога народа.

Народ није покретљив као онај у Метохији и другим местима. Са Косова нико не иде у гурбет, једино Јањевци што лети напусте своје куће, па кад обиђу све вашаре у Србији, Румунији и Бугарској, враћају се у јесен.

Народ је штедљив. Сељак нарочито прикрива и затрпава и оно што има. Варошанин се увек превија и доказује како нема ништа али за то има и газда, који су само одвајањем од уста стекли и који тек онда мало рахат живе и хоће да се покажу, када или новцем или умешношћу, стану на добру ногу са властима.

Природна ствар да је богаство мерило за мудрост. Но и богаство канда није у том погледу јаче од старости, која се јако цени и поштује. Србин на Косову искрено поштује старост и у туђина. Често пута, кад навали каква недаћа на кућу, иде се чак

и по каквом старцу Турчину, да он да свој мудар савет како ће се од напасти спасти.

Народ је добродушан и „сваплија“. Просјаку и болеснику од уста ће одвојити и даће. Просјак с правом лупа батином у врата која му се морају отворити. Сиромаша у селу помоћи ће цело село да сагради кућу, да побре и т. д. Болеснику свако ће однети понуде и обићи га.

Народ је одан цркви и вери и прилаже на то. И најсиромашнији, ако може, оставиће где што цркви. Кад се што гради на цркви, сви ће прискочити и паром и снагом у помоћ.

Пријамчив је за новине, ма да је у први мах неповерљив према њима.

У опште се може рећи да је народ озбиљан. И највеселији човек тек је то у извесним приликама али иначе и тај има набрано чело. Онај, који се сматра да је весељак у друштву у једно говори и тамо, где се хоће само мудра реч да чује. Не може се срести насмејано лице а и весеља у овог народа не теку уз смеј и шалу већ уз разговор а најрадије уз песму. Није срамота певати у друштву али их је мало који то умеју.

Предрасуде и сујеверице су врло јаке, њима се све тумачи у животу; њима се теши и њима се нада. На крају сваке несреће теши се унесрећени турским „кметом“ или српским: „тако је било писано!“

Гостољубивост је скоро јача но у Шумадији. Но не треба узети да су становници овога дела српске земље боље одржали ову општу особину српску, већ је томе узрок што се у приликама, у којима овај народ живи, више одржава осећај према ближњему, који се у слободи до некле губи. У осталом, у том погледу ни Турци ни Арбанаси нису својим примером сузбили ову особину народну, јер се Мухамеданцима не може пребацити негостољубивост.

Могло би се рећи да су Косовци људи високог раста, стасити и доста снажни. Риђег човека нема а

мање више сви су плаве косе и очију и већина доцне оседи. Жене су пре средњег но малог стаса. Лепих женских типова нема ни у вароши ни у селу.

Тешко је обележити општи тип а тим још теже за овако малу територију, па се с тога морамо задовољити само овим најопштијим опаскама.

III

В А Р О Ш.

Све вароши на истоку могу ући под један општи опис, јер све и имају једне, опште особине и један, општи тип. На Косову их нема више до три, али Качаник, Феризовић и Јањево могу ући у ред варошица, бар с обзиром на варошице у Србији. И онда, свих шест Косовских вароши имају свака за се и по нечег одвојеног и свога, што их под оним општим типом донекле разликује.

Оно што је опште, то је спољашност. Заиста, све турске вароши, кад их ко по тој спољашности посматра, могу да учине врло пријатан утисак, пријатнији много но наше у Србији, које су шљуштиле кору источњачких вароши а још се нису обуле у ново рухо. Модри кровови потонули у зеленило, које се диже из бахча што окружавају сваку кућу у источњачких вароши; па онда, танки димњаци над њима, висока минарета и сахат-куле, што се све издиже далеко изнад кровова; то су опште, спољне црте ових вароши. Уске, кривудаве улице са рђавом калдрмом; мрачне, покривене чаршије (безистени) са широким ћепенцима; прљави ханови са великим, нечистим дворишћима; дугачки једноставни зидови од ћерпича, који крију у дубини баште кућу; добро одржане чесме на Ћошковица улица и по кућама и пространа гробља у самој вароши и свуда око ње: то је унутрашњи карактер свију тих вароши.

Поменусмо ипак, да свака Косовска варош има по нечег одвојеног и нечег свога.

Качаник лежи крај дивљег, живописног положаја где се стене боре да једна другу сурва у Тепенац.

Јањево, са каменим кућама новијег кроја распоређеним на висини, на положају је какав бирају влашке вароши у Маћедонији.¹⁾ Чаршија такође као да би хтела да се обуче другим рухом, те скинула ћепенке, а висока католичка црква даје некако целој варошици другачији изглед.

Феризовић, варошица у којој има више дућана но кућа. Сви сокаци притиснути коњским караванима и кочијама натовареним. С дана на дан се дижу велике магаче са гвозденим вратима. Цела варош има некако тип пијаце.

Приштина пространа, велика али суморна. Високо се над њом уздиже велики број минарета; кроз њу и по њој се разливају потоци, а њене се последње куће пузају уз оно неколико брдашца, што су је опколила, као да теже да избегну ону рупу, у коју је цела Приштина легла.

Вучитрн, једно велико село, у којем још по где-који одржан споменик старог доба тврди о његовој прошлости.

Митровица, новија варош, жива и прометна са ске. У њој свако види варош будућности. На лепом положају, у ставама Ибра и Ситнице, опкољена интересантним висовима. Улице јој простране, доста праве и чистије но код осталих вароши.

Свака варош има своје махале, од којих у свакој постоји мухаџерска махала, т. ј. крај који су населили исељеници из Србије а осим ове, нема вароши и без циган-махале. И ако донекле, ипак нема оне потпуне подвојености Хришћана и Турака. И у ма-

¹⁾ Сва насељена Влаха у Маћедонији као: Невеска Крушево, Клисура, Гопеш итд. обично су на висинама као скривена гнезда, имајући често карактер збегова.

халама, где станују Срби, има турских кућа, као и обратно.

Свака махала има свога старешину, који се зове муктар махале, чија је у главном брига пореза али има и неких других дужности.

Свака варош има своју управу, која се зове беледија (општина). Беледија је састављена из председника (реиза) и шест чланова (азаје), од којих две трећине чине Турци, а једну друге вере. Приштовска се беледија сматра као најбогатија на Косову и, према њеним књигама, она има 96.087 гроша годишњег прихода, а 81.393 гроша расхода.

Свака варош има свој пазарни дан изузимајући Феризовић, који га сваког дана има. Чаршије су о пазарним данима врло живе, јер се тад слеже свако и са свих страна, да прода и да купи. Ту сељак са врећом брашна на рамену или чабрицом сира; ту сељанка са малим ћилимчетом или вуном или корпицом (крошњом) јаја; ту мали Циганин са украденим паром пилића и старији Циганин са, јуче сакованим машицама, ватраљима и саџацима. Арнаутин дотерао кола дрва; Србин довео јарам волова да прода; Јеврејин напунио таблу ситним ћинђувама, шареним сапунима и другим јефтиним дрангулијама које скупо продаје. Све то гмиже, гура се и гази једно друго; пазари се, капарише се, пребројавају се ситне паре на колену и свађа се. А кроз ту се гомилу провлачи телал и дере се крупним, одвратним гласом; продаје старо срмалицубе, па га издигао високо над главама свију да се види еспап. Тамо опет у другом сокаку стока, ту се пазари на крупније, на 200 и 300 гроша. Ту свако не залази па је тише, али одмах у трећем сокаку ларма и вика и дрека, јер онде џамбаси говоре. Онде су коњи, јадни мршави, мали, осамарени, а уз њих, са оправданом претензијом на равноправност, магарци; то ће купити кириџија, који носи еспап у Ђаково, Призрен и Гилане. Но мало даље су коњи гојазни, ватрени, са повијеним вратом и уплетеном гривом у

ситне витице завршене пантљичицама црвеним или плавим или зеленим. На грудима свакога од ових коња виси амајлија, да га зле очи не уреку; око сваког се ~~набрали~~ купци а џамбаси гласно му хвале ногу, главу, реп, груди и узјахују, па се пуштају трком а земља им пршти под копитом.

Ето, то су пазари. Но и ти пазари су с године на годину све слабији, са опадањем имовнога стања у чаршији.

У чаршији су дућанићи мали; у свакоме има свачега, на рафовима, око зида а још више пред дућаном и обешено по капцима и тавану. На ћепенку, по ком је прострто сицаде, седи прекрштених ногу газда, крај њега један мали тевтерчић, прошивен канапом и сандучић са оном рупом на капку, кроз коју се пушта пара по пара, што капље од пазара.

Дућани се врло рано отварају, али се за то рано и затварају, чим сунце зађе. О пазарним данима пазариће дућан 200, 300, па и 500 гроша а обичних дана морају се трговци задовољити са 50, па и са много мање гроша.

Куће у вароши обично су од слабог материјала, зидане од ћерпича и блата, но кровови су сви готово покривени ћерамидом и испадају далеко изван зидова. Зидају их мајстори из Дебарских и Кумановских крајева. Мало их има на два спрата а ако их има, на доњем су дућани, или ако нису то, а оно нема никаквих прозора. И прозори на горњем спрату покривени су решмама. Куће се радо повлаче у баште или, ако већ изађу на улицу, оне су леђима са уличке стране, а лице им је окренуто авлији. У авлијама, пред кућом, обично је башта а и бунар или чешма. Осим тога у авлији је обично кош, а и ар (штала) за коња или краву.

Свака кућа има свој доклат (кревет), а испод куће избу (подрум), који је мање нег пола у земљи, те се с тога у кућу пење на 4 и 5 басамака. Средињу куће обично захвата куина, а из ове се улази у собе.

Собе има најмање две, једна велика, пространа и то је гостинска и једна мања, у којој се почива. Собе су ниске а имају повише прозора. Гостинска соба нема другог намештаја до једног пространог и сасвим ниског миндерлука наоколо. О чивилуцима, који су свуд око зида, висе лепо везена чеврета (пешкири), а чешће и по која слика, сат, служавник или што друго. По полици, која обично захвата три зида у соби, поређане су чаше ракијске и винске, стаклад („шишићи“), тањири, бакарни санови, служавници, леп сапун, по која јабука и дуња и све што може да послужи као украс гостинске собе. На источној страни, у нарочитој дупци у зиду, која је затворена прозорима, обично је икона, кућна слава и још по гдекоје слике од оних, што представљају страхобе онога света. Ту су још по какве бројанице, седефски крст, стакленце са Богојављенском водицом итд., и ту се прислужује кандило сваке недеље и празника. Четврти зид обично чине долапи (јуклуци) у зиду, који се и у свима турским кућама налазе. У ћошку код врата стоји још и велики шарени сандук. Ако је домаћин богатији, те и касу има, онда је и ова украс гостинске собе.

Турске куће су подељене на два дела, оба под једним кровом а чешће и одвојена. То су *селамлик* и *харем*. Селамлик је обично једна намештена соба, у којој дочекује домаћин госте а харем је кућа или одељење, у којем живи са породицом.

У кућама се свуд употребљавају мангали, па се често на њима и кува. У последње време уселиле су се у доста кућа плехане пећи на које се много туже, што не могу да се преносе по соби са места на место, па да се око њих поседа и сејири; што се са ње не може да припали цигара и у њу не може онако лепо да стреса пепео из чибука.

У углу, између два зида, на миндерлуку је шилте, и ту је почасно место за госта. Госта дочекује домаћин, а о слави сам домаћин и двори и служи госте, иначе то чини домаћица или, ако има, који млађи у

кући, снаха или син. Гост се служи ракијом, која се служи доста, па често и више нег што треба. Уз ракију увек иде и по какво мезе.

Често се по кућама састају пред вече комшије на ракију, а нарочито лети по докساتима или под каквим дрветом у башти. О празницима, после службе, обиђу се многе куће и гомила која „скита“ (прави посете), све више расте, јер јој се придружава домаћин из сваке куће где су већ гости били. Том приликом се довољно пије, тако да су већ у многим варошима општине, јеснафи и народ начинили о томе уредбу, колико се може пити, а то нарочито о славама, свадбама, задушницама и сличним приликама. У тој уредби стоји: „У очи свадбе, пред вече, три чаше ракије, за софром једна велика чаша. У јутру, кад се иде за девојку, частиће се сватови са две мале ракије, једна врста мезета; трећа чаша. слатка ракија и две врсте мезета код девојкине куће. За славу, на вечер, три мале чаше пре вечере и једну велику за вечеру. На визиту две мале чаше и једно мезе.“

Наредбе ове неће само да уздрже госте од пића, већ хоће да сачувају домаћина од великих трошкова, какви су бивали о славама, свадбама и другим приликама. Ко ове општинске наредбе преступи, одређене су му и казне: да да цркви три оке воска, или да му се у цркви не даје нафора и причест. Те казне одређује општина према кривици. Да те казне и вреде и имају свога дејства, вреди да се овде испише једна молба општини, што је подноси жена, која је преступила наредбу о задушницама. Та молба гласи:

Православној српској црквеној општини

у Приштини

Понизно потписана признајем своју погрешку, коју сам учинила прошле задушнице, односно забрањене гозбе мртвима на гробљу. А да не би остала моја кућа беззакона и даље, као од преступа па до сада, за то молим општину да ми опрости учињену погрешку и кућу

уреди у ред законитих, а ја пак с моје стране дајем општини тврду реч, да од данас па за живота нећу никад ни једну наредбу општинску преступити па ма каква она била. Ако ли пак општина налази за право и клетвом могу се обвезати. На основу тога и дајем ову молбу надајући се да ће је општина уважити.

16. Маја 1893. г.

Приштина.

Понизна

Сутка Костићка

И ако прилике српскога становништва у овим крајевима своде сав живот друштвени на границе кућне авлије, ипак се тај живот, скромно и у приликама, појављује и ван тих граница. Дућани и њихови ћепенци то су касине варошке. Ту се збирају забринуте општинари, да се договоре о својим црквеним или школским стварима; ту се збирају млађи и пажљиво слушајући ове разговоре, уче се, како ће да уђу у живот, у општинска и народна питања.

У свакој чаршији или боље у сваком одељењу чаршије има по један каведија, који има својих 20 до 30 дућана муштерија и носи им у цезве каву, бележећи кредом на диреку дућанском, који му служи као рабаш. Ту се на ћепенку искупе по две по три дућанције на по једну кафу из широкога филџана и, оставив посао у крај, нагну се унапред на прекрштеним ногама пода се и шапћу брижно о својим пословима. Од ћепенка се до ћепенка проносе и све новости по чаршији; ту се бистри гдекад и озбиљна политика о намерама великих сила, које је новости донео какав путник из Солуна или Скопља, а чуо их тамо од „свог човека“, од „тог и тог кафеџије“, који се меша са „пробраним људима“. Сва се општинска питања најпре реше на ћепенцима па за тим у општини. Отуд поједини ћепенци важе и као „клубови“. На том и том ћепенку ће се скупити ови и ови, који овако мисле, а на том и том ћепенку они, који онако мисле.

А ови, који овако мисле и они, који онако мисле, заиста и представљају две странке, којих има у свима

варошима и које се јасно деле и у општини и ван ње. Дабогме да су те две странке старији и млађи, чорбације и младина, старешине и новаци. Чорбације — то је конзервативни елеменат сваке вароши, то су богатији и старији људи. Они се радо одвајају од млађих називајући их увек „децом“; траже да буду поштовани и да се само њихова реч чује; хоће да су на доброј нози са властима; пред властима гледају дубоко у земљу; међу руку на груди, клањају се и на сваку реч најобичнијег полицајца додају само своје „евет!“ (тако је!), седе по двадесет година у меџлису а не проговоре ни једне речи; називају у понизности сами себе „ђауром“ и „рајом“ и противни су свему новоме. Једна је особина ипак у њих, а то је што су богати искуством.

Млађи су отворене душе и отворена срца. Љубе своју веру и народност са пожртвовањем и називају се отворено својим српским именом, али ипак ни за тренутак не заборављају поштовање и покорност према законима и властима, као честити поданици својега господара. Њих је однеговала школа, па је за то они воле свом душом и помажу је и снагом и паром. Не отимају се да буду у меџлису и, ако то чине, чине из разлога да буду и са тога места од помоћи својој браћи. Пребацују отворено својим старијима а поштују их као старе људе.

Пре неколико година још у школама су били учитељи терзије, који су уз полић ракије, кројећи јелече, поучавали децу што су седела на патосу, на рогозини. Данас су се те школе преобразиле радом и усталаштвом ових млађих људи, а старији су толико остали упорни тим новинама, да нису дуго давали децу у те нове школе, док нису видели, да и сами турски велики достојници посећују школе и признају њихову уређеност. Тек су се тад они помирили и попустили од упорства.

Стари и нови људи воде непрестану борбу међу собом и та борба избија у ситним појединостима и у

маленим питањима, те често посматрачу изгледа као последица обичних сплетака или незадовољстава. У суштини међу тим, то је борба два доба, једнога које сувише лагано слази са позорнице и другог које нестрпељиво хоће да се истакне, па се отуда та два доба не замењују природним током, где једно сачекава друго да изумре, већ борбом где једно хоће друго, према приликама још потпуно непрживело, да силом потисне.

Говорећи о чорбацијама, напоменусмо како њих одликује измеђ осталог и богатство. Богатства у ствари данас нема у овим крајевима. У свакој се вароши могу на пет прстију избројати сви богати људи а онај који од те петорице буде најбогатији, не броји више од 1000 дуката капитала и нешто мало имања. До пре српско-турскога рата, могао се и богатији човек наћи а од тог их доба нема. До тада су и трговине и занати били у рукама Срба, данас су мухачери (досељеници) преузели и трговину и занате. Памти се још, како се некад са силним раскошима прослављало крсно име и како се о свадбама даривало. Данас је због слабог материјалног стања општина била принуђена да, као и за пиће тако и за даривање, начини извесне уредбе, како се народ не би упропашћавао. Тако : „При просидби мора бити један свештеник и највише четири лица приватна. Као нишан, даваће се од једне урубије највише до једне махмудије, један прстен, једна шамија и једна до две оке памука. Кад се девојка изводи, неће никога у кући ни од родбине даривати ни на боју ни на свадбу. Тако се исто ни свирачи неће даривати, ни на боју ни на свадбу. Ако когод украде код девојкине куће, имаће право домаћин да га безобразно истера са свадбе. Вратарина се неће давати више од три гроша¹⁾. . . . жене од момачке стране да

¹⁾ Ово крађење је стари сватовски обичај, да из тастове куће сватови покраду ситније ствари и носе у нову кућу код младенаца. Вратарину плаћа девер на вратима кад тражи, да га пусте да узме невесту. Обично се девојке с њим погађају и док се не погоде, не дају му невесту.

не иду више од дванаест. Кад иде мајка, да узме први пут ћерку у госте, да не води више од три жене.“ итд.

Јаван живот Срба представљен је највећма у општини, о којој смо досад изложили неке ствари, које већ показују, колико општина шири круг свога делања и у њ прибира све бриге народне. Тим је општина најважнија чињеница у народном животу а у једно и једина. Општина се обично састоји из дванаест лица са протом на челу, који је уједно и заступник (већил) митрополитов. Општину бира народ или боље еснафи и гледа се обично да од сваког еснафа уђе по један у општину. Кад треба да се сабере народ, ради бирања општине или каквог другог народског посла, позив се врши у цркви, на олтарским вратима, после службе или преко еснафа. Изабрану општину потврђује још и митрополит. Општина се збира обично после Службе Божје, у нарочитој општинској соби, у митрополији, ако ове има, а ако је нема онда у школској згради. Из општине се изберу по два татора (јепитропа), црквени и школски. Општина, преко ових јепитропа, води бригу о цркви и о школи, прибира приходе од цркве и њена имања и чини издатке на цркву, школу и учитеље. Осим тога, општина расправља и све случајеве по селима, који спадају у њен опсег као црквене општине, а тај је опсег нарочито проширен Патријаршијским повластицама. Општине немају своје општинске печате, већ на својим решењима, писмима итд. ударају црквени печат.¹⁾ По селима не постоје овакве црквене општине, већ само јепитропи црквени и школски, који се брину о цркви и школи, а сва друга питања, и за та села, решава варошка општина. То је с тога, што сеоске општине не би могле имати никакве вредности. Варошкој општини председава прота, који пред властима важи као митрополитов заступник и тим већ, варошка је општина

¹⁾ Митрополит Дионисије увео је 1896. год. општинске печате и снабдео овима све општине у својој Епархији.

представник свих права митрополитских основаних на Патријаршијским привилегијама, док у селима не би општине могле да имају ту исту важност.

Поменусмо, како управо из еснафа постају општине. Еснафи су данас изгубили од првашњег свог значења. Некада су они представљали народ и његове жеље. Кад је требао општи договор, сакупљале су се старешине и договарале како ће и шта ће, и онда је то важило као договор целог народа. Данас је све на општини, премда и општина донекле представља скуп представника свију еснафа. Али еснафи као да су и другачије опали данас. Некада су еснафи имали своје касе, те су касе биле богате и зна се да су еснафи били ти, који су одржавали и оправљали поједине цркве, дизали конаке око њих и многе друге задужбине чинили. Најбогатији еснаф имао је и највећег удела и преваге у народним пословима. И данас још одржавају се те еснафске касе, али се више не прибира онако у њих, нити оне могу да чине што су чиниле. Еснафи имају и своје пирове, па су по гдекоји и ове изгубили (терзијски, мутавцијски, бојацијски.)

*

То је о животу Срба у кући и у чаршији.

И Турци имају донекле такав свој живот. Они се ради договора, по некој општој ствари, збирају обично у дамије. Осим тога, имају своје „кафе“ и бербернице, где по цео дан, уз наргиле или чибук, разбијају димове и брину велике и крупне бриге. Ситне бриге о школи, општини, вароши, итд., мало брину.

Њихов живот у кући није предмет нашег писања а најзад, у њихове се куће и не сме завиривати.

IV

С Е Л О.

Села, која насељавају Срби, највише су у равници. Изгледа као да су Срби избегавали планине у које су се повукли Арнаути.

Села су већином прибрана око река и речица и како су на равници и на једнаким теренима, то и личе сва једно на друго. Као и свуда, села у равници збијена су док она у планини раштркана. Али, ако планинска села Срби насељавају, ипак су збијена. Збијеност српских села, како на равници тако и у планини, осим других узрока који могу и на свима другим местима важити, проузроковале су овде и прилике под којима живи становништво и под којима осећа потребу да је прибрано, како би заједнички отклонило недаће које би могле на село наићи.

Оно што се код нас зове заселак, овде се зове *махала* извесног села. Тако Сазлија има махалу Реткоцер; Неродимња махалу Стојковиће и т. д. Но и те махале нису даље до по неколико минута и то треба бар да престављају повећу гомилу кућа, па да се могу удаљити од села.

Села нису правилно ушорена. Најновија насељења босанских емиграната, ако ови подижу нова села, уређују сокаке врло правилно.

Ако у селу има и мухаџера обично ће предвојити махале. Најрадије ће се једна вера настанити са једне стране реке а друга с друге, ако је село на реци или потоку.

Свако село нема цркву, школу, и механу. Где има цркве и школе, ту се у брзо подиже и механа. Механа нарочито има по селима кроз која пролазе главни друмови. Крај механа изотварале су Гоге дућаниће и напунили их најгрубљим и најпростијим еспапом. Пазар се највише врши за жито. Кад сељацима нестане преко зиме жита они пазарују „на зелено“ са врло великим вајдама и обавезама. Ове се Гоге брзо богате и тада слазе у варош где отпочину веће трговине. Има их нарочито по селима крај железница.

Како је свако село својина једнога или више бегова, то се у свакоме диже кула у којој седи хаја — надзорник имања, и одседа бег или ага кад изађе

на чифлик. У по где којем селу има бег и своје конаке јер се лети бави на чифлику. Те куле и конаци су најугледнија здања у селу.

На селу народ највише ради земљу а стоку толико колико да намири потребе и, ако што претекне, да изнесе и на пазар. Но мало је сељака који имају своје земље, већ обично живе на чипчијској.

Највеће српско село на Косову је Доња Гуштерица са 70 а арнаутско Гадимња са 150 кућа. А има села и са 6 и 7 кућа.

Свако село има свога кмета а осим кмета и две старешине сеоске које се зову „улице“. Где има цркве има још и „јепитропа“ (тутора) црквеног који води бригу и о школи ако је има. Осим ових, у селу има и биров који се на Косову зове „протођер“, а сем њега и пољак који чува поља али који је увек Арнаутин.

Кмета бира село а потврђује власт. У коме селу има ма једна кућа арнаутска, Арнаутин је обично кмет. Кмет са улицама суди сам, нарочито ако је личност старија и поштована. Он носи сеоски мујур (печат) и купи порезу а разрезају је са сељацима „како је право“. При бирању кмета не гледа се толико на способност колико на старост и богатство или, што је још чешће, цело се село редом смењује. Бива да се, због писмености, у новије време узимају и млађи људи и у том погледу вароши су куд и камо конзервативније од села.

Кмет сеоски суди потру и друге ситније ствари и призива обично за то „улице“ а и друге старије људе. Не мора се за сваку кривицу кривац предати суду, кад је мала кривица само га село суди и у том случају гледа да измири завађене или оштећене. Ако кривац неће да дође на сеоски позив или неће да пристане на сеоски суд, онда га тек село предаје суду. Село то нерадо чини и само онда, кад види да је човек неваљао и да неће никако да уђе у ред.

Ако има школе, збирају се сељани за тај посао у школи, иначе и у црквеној порти или и у кметовој кући. Свештеник, и кад га има у селу, не меша се обично у те сеоске послове, осим ако има ко да се куне.

Најчешће село има прилике да суди мање крађе. И кад крадљивац врати украђену ствар још је крив, док му цело село не опрости кривицу. Кад се не нађе кривац, онда се осумњичи цело село које се одмах сазове. Кад се збере, кмет упита да ли ко зна да искаже крадљивца. Ако га нико не искаже, кмет пита оштећенога: „на кога му плаче срце“ и кога овај каже, тај треба да се правда; но, ако оштећени не зна или неће ни на ког „да се плаче“ онда се одвоји махала на коју се сумња, па је она дужна да одвоји кривца из своје средине. У махали за тим, сваки који је себе оправдао може да буде јемац за другог и тако се правдају док један не остане по средини. Ако се на овај начин не нађе кривац, стављају се сви под заклетву. Клетва је различита а обична је она: „Имена ми Божјега, тако ми се у кући не нашла со и хлеб!“ У цркви се заклиње на крст, јеванђеље и икону: „Ако сам . . . (учинио то и то), да ме убије часни крст, јеванђеље и образ Исуса Христа; нити ми у кући плакало, ни ми у тору BLEЈАЛО; жито ми не родило од руке, нити ми се пчеле ројиле“, и т. д. Чешће бива да се на лебац заклиње. Метне се лебац и со под ноге и каже се: „Не родило ми ништа и да ме убије овај лебац и со!“ или: „Да ми Бог узме со и леб, руке и ноге, ако сам . . — и т. д.“ За тим се целива онај леб и со.

Село имајући тако прилике да суди, разуме се да је створило само себи правне обичаје или, боље рећи сачувало наслеђене обичаје, који су у појединим селима почели да губе силу тек од доба, од како су се у српска села увукли Арнаути (нарочито Мухачери) који су свакодневним рђавим примерима поучили народ да је сила јача од права.

Кад хоће неко да проведе воду преко туђе њиве, мора га овај пропустити да направи јарак; кад ко хоће да прода земљу, мора прво понудити комшију па тек онда остале; рођаци не важе као сведоци; кад је воћка на међи два имања имају права обе комшије на плод; кад крава убоде туђу краву њен господар мора платити оштећеноме колико село процени; кад се ухвати стока на штети, газда стоке плаћа штету; рој пчела ако се не зна чији је, онога је на чију њиву или дрво падне; дрво које нанесе вода онога је, пред чију кућу избаци или онога који га нађе; на непознату стоку има права ко је нађе а најобичније таква се стока поклања цркви и т. д.

Разуме се, ако је Арнаутин комшија, за њега не важи ни једна комшијска обавеза; ако је његова крава убола туђу он вели: „стока стоку убила“ па се услед таквих примера већ губе један по један од ових обичаја и још се задржавају само у чисто српским селима.

Постоји и обичај „терања трага“ што се предузима пошто се увере да није у селу украђена стока. Истерани траг до извесног села и предат тамо, важи и пред судом.

Кад се какав сеоски посао ради хоће цело село слошки да устане. Кад се зида црква или школа, једни ће отићи у шуму да секу греде; они који имају кола сносиће их; други камен, трећи песак и т. д. па онда ће цело село устати на посао и назидати школу. За ове послове помажу и околна села, те једно село прими на се да донесе камен, друго грађу и т. д.

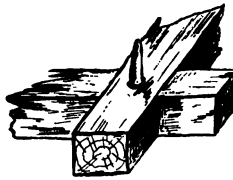
Село хоће заједнички да ради и коме сиромасу. Оно што је у нас „моба“ зове се овде „молба“ или „хајтар“. Кад поору своје њиве хоће да даду сиромасу, кад се замоли, и семе и волове. Тако исто кад сиромас гради кућу, цело му је село управо гради.

Како су сељаци махом чифчије то и куће њихове морају бити тако направљене, да се могу лако разрушити и грађа пренети, те да се од исте на другом месту кућа сагради. Ага често напуди чифчију са

свога чифлика и он онда, кад нађе новог агу преноси тамо и кућу и све зграде што су у кући.

Оваке чифчијске куће су плетаре.

Кад ко хоће да гради кућу позове рођаке, пријатеље и комшије па с њима оде у планину и тамо по његовој вољи секу грађу колико је треба за целу кућу. Прво се исеку две дуже и две краће греде и то су основне кућне греде које се зову „подвале“ а за тим остала грађа. Све четири подвале ижљебе се на крајевима тако, да једна у другу уђе. Где подвале саставе убије се по један „чеп“ (клин) који остави свој врх на горњој страни. На те чепове натичу се „улуци“ (или „ћошници“) који су одоздо проврћени сврдлом. Улуци су троугли и наменштају се тако да им прави угао дође напоље а најширу страну окрену у унутрашњост куће. Као год и подвале, саставе се на исти начин и друге четири греде које су тање и које се ставе на ћошнике

Подвале са чепом

озго и опет чеповима вежу. Те горњечетири греде зову се „наставници“. Тако постаје прва основна кућа. За тим се ударају „рого-

ви“ који ће носити кров а по њима се прикивају „латна“ и то ређе, ако ће кућа сламом да се покрије а чешће, ако ће црепом. По што се и кров сврши, кућа се плете и стављају се врата. Кућа је увек окренута југу па се на тој страни, близу западног улука стављају већа врата а са северне стране, близу источног улука, мала врата. Изнутра се кућа сва измаже блатом. На крову се остави један отвор за дим и тај се отвор зове „орљак“. Гради се још и кош од прућа у виду свода и улепи са унутрашње стране блатом па се стави под кров над огњиштем. Кроз тај кош се провуку мотке о које висе вериге и котлови. За огњиште се откапа мала јама а с једне и друге стране пободе се по један камен и то се камење зове „прекладе“. Измеђ преклада се стављају гламње.

Кад се уђе у кућу на велика врата, одмах с десне стране мала је преграда која је готово до пола куће дугачка а висока за један метар, која се зове „перда“. Од перде на исток пружа се по земљи једна греда низ огњиште па до источнога зида. На тој греди обично седе људи па се цела та страна и зове *велика* или *мушка* страна. Супротна т. ј. северна страна, где седе женске зове се *женска*, али тамо нема греде већ мале треножне столициче. И на источној страни, која се зове „*прочење*“ или *дечја* страна, бива који пут омања греда за седење. Западна страна се зове *доња*

Сеоска кућа на Косову

страна. Ако је кућа доста пространа а породица мала, везује се на тој страни и стока.

Намештај кућни обично је распоређен по зиду, на женској и доњој страни и то овим редом: одмах до малих врата виси *лажичарка* (у којој се држе кашике) до ње соњаница за тим сито и сејаљка, па онда наћве у којима се хлеб меси, после дође полица на којој су распоређене: црепуље, сачеви, тепсије, каленице и крчази. Одмах до полице виси тигањ а за тим велике наћве у које се ставља печен хлеб. На доњој

страни висе округле софре а на прочевљу пешкири и други женски радови, који су ту више као украс. На мушку се страну ништа не ставља или где кад који пиштољ или гусле.

Сваки жењен у кући мора имати оделиту зграду која се зове *трел*, који по где кад има две преграде, од којих се једна зове *соба* и служи само за спавање а друга *преграда*. У соби ничег нема сем постеље од дрвета која се зове *троњ*; сандука и, ако ко има, оружја. Остало све је смештено у прегради. Код сваког трема има по мало баште, која се зове *трмчаник* и кад нема трмке.

Осим ових зграда има: амбар (житница) бачевина, појата за стоку, наслон и плевња за плеву и сламу, кош за кукуруз, пилежник, гускарник, кочине и т. д.

Вртова мало која кућа да има а башта за поврће има доста. Свака кућа има и бунар за воду.

Двориште се зове обор. Обор са свима зградама ограђен је плотом од плетеног пружа и трња а на огради се отварају велика двокрилна врата за кола и крај њих једна мала за људе.

Имућнија кућа има још једну зграду која се зове *одаја* и она се прави обично код врата од обора за то, да се не би мешали гости са децом јер је одаја намењена једино гостима.

Дабогме да свих ових зграда које поменусмо нема у свакој кући. И кад је имућан сељак прибије се често у што скромнију плетеру, како би баш тиме прикрио своју имућност.

По многим селима куће и немају оборе око себе, већ су разграђене па где кад и наслоњене једна на другу.

На селу нема куће под киријом. Ако ко хоће да се настани примиће га свако у кућу за неко време док не сагради себи кућу.

Сељани живе у кући зпми, лети су у пољу али ће ипак замрћи код куће.

У селу нема живота каквог има по селима у Шумадији. Од како су Арнаути сишли у српска села, ретко је да се види коло о празнику. Кад се пред вече врате са рада па оставе алате, хоће да изађе какво момче са свирајком или кавалом па се око њега часком збере коло момчадије.

Зими се забављају крај огњишта. Тада ће домаћин узети гусле и певаће јуначке песме а око њега ће се искупити сва чељад. Тада ће по неко и да исприча где што или ће загонетати. По где кад зими збере се и момчадија у неку повећу гостољубиву кућу, те се ту мало поигра и забавља.

У селима има и једно место које је збориште за девојке. Ископа се у земљи округла рупа, дубока колико за човечији бој а и доста широка. Около се од земље начини низак банак. Поврх земље се та рупа покрије бусењем и оставе се врло мала врата, колико да се човек провуче. Ту се зими донесе подоста жара, стави се на сред оне рупе, па се онда искупе девојке, и поседају око жара. Свака донесе свој рад па ту седе и ћеретају или играју разне игре. Те се собице у земљи зову *бусарнице*.

Сељани сем на сеоском општем послу, не састају се иначе тако често. Кад се недељом сврши служба Божја, остаће сељани у порти и разговориће тако реч две. Где има воденица, а има их готово по свима селима, састају се и ту радо а у најновије време, од како су по косовским селима отворене и механе, састају се у њима најчешће те, Бога ми, пијући доста ракије.

V

ЦРКВА И ШКОЛА.

Неколико знатних манастира, задужбина великога српског доба, и безброј црквених развала око којих се вију хиљадама народних предања, били су у овоме крају најбрижљивији чувари вере у народу. Грача-

ница, најочуванији споменик измеђ ових, крај које су и пређе „збор зборила господа ришћанска“ а крај које се све и до сад збира народ са Косова и других страна, заиста се може рећи да је вери била чувар а народу, који је ту веру веровао, утеха. Без мало, кроз све време и добра и зла, око Грачанице се слегао народ и из најдаљих крајева Српства и просио уздање и учио се вери. Одатле су ђаци манастирски постајали свештеници и растурали се по народу, да га крепе вером и надањем.

Од развала које поменусмо најзнатније су на Косову оне у Неродимљи цркве Св. Уроша; оне под Грдечом цркве Самодреже и оне на врх Звечана цркве Св. Ђорђа заштитника Немањиног. Иначе их је пуно у свакој гори, крај сваког потока и у сваком селу и, док на тим развалинама лежи и последњи камен на камену, народ их не заборавља; збира се крај њих; служи службу, моли се Богу и лечи се на њима.

Манастири, цркве и црквишта били су дакле чувари вере, јер то њени преставници никад нису хтели или могли да буду.

Туђе владике, владике грчке, нису већ ни с тога хтеле ни могле бити представници и заштитници вере, што вера у приликама у којима овај народ живи, има да обухвати у себи и народност, народност српску, њима туђу. Сем тога, они су своју епархију, по васпитању стеченом на Фанару, сматрали увек као добро дато им под закуп, из којег за што краћи број година имају што више да испрпе, како би га што брже могли уступити ономе ко им следи. У таквим приликама није ни мислити да би народна вера у њих могла наћи заштите.

Свештенство пак, неспремно да носи на својим плећима веру народну а с њоме и бригу народну, једва је било само вршилац једне од свештеничких дужности, читања молитава и служења службе. Па ипак се вера, у ономе делу у којем се одржала, одржала у свој чистоти и потпуности. Она је сачувала

у себи свест о народности да га преда познијим, данашњим нараштајима који већ, поред вере, исповедају јавно и гласно и народност.

Косово цело припада епархији Рашко-Призренској, којој је столица у Призрену. Митрополиту ове Епархије гласи пуна титула: „*Архијепископ и Митрополит Рашко-Призренски, Искендеријски, Горње и Доње Мизије и све Илирије*“ и та је титула целокупна унета у тројар служебни.

Рашко-Призренска је једна од најпространијих епархија, јер се простире све од Качаника па до Јадранскога Мора. У њу спадају ове вароши: Призрен, Приштина, Гњилане, Вучитрн, Митровица, Пећ, Баково, Нови Пазар, Сеница, Нова Варош, Бело Поље, Рожај, Беране, Плав, Гусиње, Прибој, Плевље и Скадар. Пре нових граница црногорских, спадале су још у ову епархију и Подгорица, Спуж, Бар, Уцињ и Жабљак.

До 1789. године, ови су градови сачињавали две епархије, Новопазарску и Призренску. Те године, а по смрти Призренског Митрополита Евсевија, ова епархија није добила новог пастира, већ је Новопазарски митрополит водио и о њој бригу. Од уништења српске Патријаршије па до поменуте године, зна се за ове митрополите Призренске: Гаврило, Софроније и Евсевије, иза чије смрти Пазарски митрополит почне управљати и Призренском епархијом. Тако је Призренска епархија осамнаест година удовала, док бера-том Султана Мустафе 1807 (1222) није учињено сједињење обојих епархија а Новопазарски Митрополит Јанићије назначен за Митрополита Рашко-Призренске епархије и егзарха Горње Мизије.

Овај Јанићије, Србин, родом из Новог Пазара, уздиже се на угледну висину бригом за цркву и за народ, тако да по смрти (16. јуна 1818 год.) бива проглашен за свеца. По смрти његовој постаје 1819 године митрополит, Дечански архимандрит Хаци-Захарија, Србин, родом из Куманова. Он је владиковао

преко десет година а после смрти његове (1830. год.) настаје понова низ грчких митрополита. Од те 1830. године па до 1854., смењивали су се: Ананије, Герман, Синесије, Игњатије и Партеније. Једини од ових епископа издваја мало Игњатије (1840. до 1849. г.) својом бригом за народ и радом. Он је бар у народу оставио нешто бољих успомена од осталих набројаних а и једна контика, нађена ту скоро у костурници Приштивске цркве, као да то сведочи.¹⁾ Та је контика писана у Приштини 1. Јуна 1846. године, доста добрим српским језиком. Контика налаже да се чува вера православна; да се недеља посвећује Богу те да се црква тачно посећује а дућани затварају у тај дан. Осим недеље, контика прописује који се још празници морају да славе и дућани да се затварају, па између осталих у ред тих празника ставља: „Св. Јанићија Девичког“, „Св. Арсенија Српског“, „Св. Краља Дечанског“, „Св. Саву Српског“, „Св. Симеуна Српског“ и т. д. Већ само ово неколико празника, које он наређује под својим потписом да се прослављају, и то 1846. године, дају права Игњатију, да буде издвојен од осталих, при оцењивању њиховог рада. Но сем тога, он у контици признаје славу, само одређује да се са мање пића проводи и да се том приликом сваки свечар сети и сиротиње и пошље јој по где што за вечеру, како би и сиротиња рекла свечару: „Бог да га прости!“ Све остале грчке владике тежиле су да униште славу и омаловаже српске свецe.

После Партенија, који је последњи поменуто, дакле 1854. године, долази за митрополита Рашко Призренског Мелентије, који је од тада па пуну четрдесет и једну годину управљао овом епархијом те и умро у Призрену 27. августа а сахрањен 29. истог месеца 1895. године. И Мелентије је грк, родом из Сереза, где је његова породица досељеник из Епирских страна. Док је под управом ранијих грка митрополита

¹⁾ Та се контика налази у писца ове књиге.

бивало врло често потурчавања, но ово се могло да правда и околностима које нису увек зависиле од старешине цркве; дотле под управом Митрополита Мелентија, који је највећу бригу полагао на збирање мирије, увукла се у његову паству и шизма и католиштво и протестанизам па и — нововерство. Осим многих грехова, које је Мелентије за тако дуги низ година своје рђаве управе понео на душу, овај грех спада у неопростиме.

Одмах по смрти Митрополита Мелентија, народ његове Епархије најодлучније је устао са захтевом да му се пошље Србин владика. Од 1830. године, од смрти Србина Хаџи-Захарије, народ је овај имао на столици архијерејској шест грка владика, који су својом управом заузели време од шездесет и пет година, и за тих шездесет и пет година народ никаква добра није видео од њих а црква и вера још мање. Мелентије својом управом завршио је ред грчких владика по завршио је и њихова неваљалства те народно стрпљење довео до границе.

Чим је положено Мелентијево тело у гробницу, из свих градова његове епархије народ је, као једним гласом, гракнуо: „Нећемо више грка владику!“ Депеша за депешом ишла је Патријарху са стотинама и са хиљадама потписа, из вароши, из варошица и из села а међ депешама било је и таквих, које су Патријарху отворено казале: „Ако нам пошљете грка за митрополита, дићи ћемо се листом, отераћемо га, засућемо га камењем!“ Патријарх је лично морао да одговара потписницима и да им обећава како ће се жеље народне испунити. Али се са испуњењем жеља поче да отеже и одоцњава. Тада народ из свих крајева пошаље своје изасланике у Цариград Патријарху, да му и лично изјаве народне жеље. Да се неби забравило, вредно је овде забележити имена ових народних пуномоћника, који су месецима обијали прагове Патријаршије и најзад, уз припомоћ српског, црногорског и руског цариградског представника,

успели у послу, ради којег их је народ послао. Ево им имена: пуномоћник *Призренски* Хаџи-Петар Мирчевић; *Пећски* Хаџи-Живко Шантрић; *Косовски* (за вароши Приштину, Вучитрн, Митровицу и Гилане) Стева Хаџи-Арсић; *Плеваљски* Михајло Бајић; *Ново-Варошки* Ђорђе Корић; *Пријепољски* Прота Вукајло Поповић и *Сенички* Прота Церовић.

Најзад, испуниле су се жеље народне и 8. Јануара 1896. године изабран митрополит Дионисије, који је 25. истог месеца, на дан Св. Глигорија и посвећен на ово високо достојанство.

Митрополит Дионисије није поживио толико да би могао извести све своје корисне намере али их је започео у толикој мери, да се његовим доласком најочитије осетила разлика измеђ митрополита грка и митрополита, који у својој вери гледају и своју народност. Он је преминуо 5. децембра 1900. године у Скопљу а сахрањен је у манастиру Грачаници на Косову.

По смрти Дионисијевој, Свети Синод Васељене Патријаршије изабрао је 16. јануара 1901. године данашњег рашкопризренског Митрополита Нићифора, Патријаршијског архимандрита којег је 21. јануара исте године на то достојанство Патријарх и посветио.

Ради управљања епархијом, у свакој вароши постоји по један протојереј, као пуномоћник митрополитов, који га заступа и пред народом и пред судом. Протојереј је, као такав, члан меџлиса а и председник црквене општине, са којом заједно управља црквом уз припомоћ црквеног епитропа (тутора). Осим проте, у свакој вароши има још по један два или три свештеника, према величини парохија а у селима, где има пркава по један свештеник, изузимајући таква средишња села која око себе имају многа друга те чине јаку нурију.

Нурија једног свештеника највише може да броји 150 до 200 кућа али готово и нема свештеника који има толику нурију. Нурија на пример приштевског

проте, која се сматра као врло јака, има 159 кућа и то растурених у вароши и седам села. Целокупна приштевска парохија броји 612 домова, од којих су 420 у вароши и 192 по селима. Та је парохија раздeљена на четири нурије, односно на четири свештеника.

Стање свештенства је готово зло. Приходи су тако мали и незнатни, да једна сеоска нурија од 100 кућа не даје свештенику више од 1500 гроша годишњег прихода а једна варошка нурија, од толико кућа, највише 1000 гроша. (Свака кућа међутим обвезана је да даје по $6\frac{1}{2}$ гроша, уђуматског курса, годишње владици, што у чаршијском течају чини 8 гроша).

Па и поменути приход свештенички већином је или на дугу или га добија у житу, чарапама, пешкирима и т. д.

Већина свештеника је нешколована, тек последњих година почели су да се запопљују ђаци Призренске Богословије. То долази отуд, што је све до скоро Призренска Богословија својим ђацима била упућена да попуњава учитељске редове а и с тога, што по којни митрополит Мелентије није никако волео школоване свештенике. Он је у ред свештенички увео и најгоре људе који су му какву услугу учинили. Но међ свештеницима Косовским има и угледних и честитих служитеља Божјих. Међу овима врло су много послужили цркви и народу Поп Јован Липљански; Прота Хаџи-Данче Фртунић Вучитрнски и Јеромонах Агатагел Грачанички.

И ако свештеници тако рђаво материјално стоје, не може се рећи и за цркве да су сиротне. Цркве већ имају нешто више прихода тако да су cadre и школе да издржавају, што оне и чине. Да цркве имају довољно прихода, сем народних прилога и писаније коју свака црква врши, чини још и то, што многе од цркава имају имања. Грачаница има неколико њива; приштевска црква има дућане и куће које јој доносе

кирију те је поред издржавања школе, кадра још да помаже и сиротињу, за коју има и нарочите бесплатне станове.

Данас на Косову има ових цркава:

1. *Грачаница*: Храм Св. Успења, са три свештеника и једним калуђером;

2. *Приштина*: Храм Св. Николе са четири свештеника;

3. *Вучитрн*: Храм Св. Илије, са два свештеника;

4. *Митровица*: Храм Св. Саве, са три свештеника.

5. *Липљан*: Храм Ваведења, са три свештеника.

6. *Добротин*: Храм Св. Димитрија са једним свештеником.

7. *Бабин Мост*: Храм покрова Богородичиног са једним свештеником.

8. *Горња Неродимња*: Храм Св. Арханђела са два свештеника.

9. *Доња Гуштерица*: Храм Св. Јована Главосека, са једним свештеником.

10. *Липље село*: Храм Св. Петке, (затворена и без свештеника).

11. *Бањска*: (вучитрска): Храм Св. Николе, служи вучитрнски свештеник.

Нисмо код појединих цркава означили годину, када су довршене и освећене с тога, што је то изложено опширније доцније у описима дотичних места, у којима су те цркве.

Једино се у Грачаници, 15. августа о Госпођинудне, збира велики сабор. Том приликом слеже се ту не само Косово већ и Метохија и Пећска нахија па и све друге стране.

Знатнија црквишта (развале) су:

1. Храм Св. Уроша у Неродимњи;

2. Храм Св. Јована Претече (Самодрежа);

3. Храм Св. Стевана у Бањској, код Вучитрна;

4. Храм Св. Ђорђа на Звечану;

5. Храм Св. Илије у Горњој Гуштерици;

6. Храм Св. Григорија у Ливађи;
7. Храм Св. Николе у Доњој Брњици;
8. Храм Св. Николе у Сибовцу, у Чичавици;
9. Храм Св. Богородице у Горњој Неродимњи;
10. Храм Св. Николе у Горњој Неродимњи;
11. Храм Св. Николе у Стреоцу, у Чичавици;
12. Храм Св. Архиђакона Стевана у Славковцу.

Има црквишта и у овим селима још, но за која се не зна који су храмови:

13. Брејсе; 14. Сушица; 15. Словиња; 16. Оклап;
17. Жеговац; 18. Крајиште; 19. Петрово; 20. Топличане;
21. Рибаре; 22. Добрања; 23. Добрево; 24. Гадимња;
25. Сврчин; 26. Штимња; 27. Батусе; 28. Скуланово;
29. Лепина; 30. Угљаре; 31. Плешина;
32. Горња Судимња; 33. Свињари; 34. Невољане;
35. Расник; 36. Пантина и 37. Коло.

У Дреници и у Лабу има такође много црквишта чак и историји познатих, но нису набројана овде јер не улазе у обим овога описа.

*

Школом, као и црквом, управља митрополитски намесник са општином, из које је један члан школски епитроп (тутор).

Како се све школе издржавају из црквених прихода, то епитроп школски управља и црквеним имањем и фондом школским, који у свакој вароши постоји.

Школе на Косову до скоро су чувале тип оних старих школа за које се још из прича зна. Учитељи, које су звали „даскалима“, били су у исто време терзије или клисари и они су, учећи децу часловцу и псалтиру, радили марљиво свој занат. У најновије време то је у брзо измењено и данас школе на Косову већ у неколико смеју да погледају у очи уређеним школама у своме суседству. А 1894. године, све су школе и влашћу признате за *списке* (што су оне у ствари увек и биле) и, по одобрењу власти, став-

љен је над сваком школом натпис : „*Српска православна школа*“.

Школске одаје, где више а где мање, али већ красе мапе, Шрајберове слике, глобуси, рачуналке, барометри и т. д. Предаје се по најновијим наставним програмима. Једино још што не могу општине да постигну то је, да своје учитеље плате онолико колико они то заслужују. Плате су учитељске врло мале, јер су приходи општина недовољни да издрже овако уређене школе. Плаћа се, нарочито на селу, и у натурн. Учитељ сеоски добија место плате жито, кокош, јаја, јагње, чарапе и т. д. Сеоске школе пре се може рећи да се издржавају ревенем родитеља ђачких, јер по селима нема општина које би, као оне у варошима, водиле бригу о школи.

Највеће су плате које варошке општине дају својим учитељима 250 до 300 гроша месечно а има учитеља сеоских, који осим жита, не добију у новцу више од 400 до 500 гроша годишње. Манастирске школе (Грачаница) већ су у повољнијем положају; њих манастир сам, и без помоћи села, издржава.

Учитељи су деца са Косова која су пристигла са наука из Призренске Богословије и Београдске Учитељске Школе. Учитељке су већином свршиле Београдску Вишу Женску Школу.

Женска су деца од скоро почела да се издвајају од мушке у засебну учионицу, од како су учитељи женидбом довели себи помоћнике. Пређе су, као и сад по селима, и мушка и женска деца заједно се учила. Данас на Косову има већ пет учитељица, па у последње време (1896. г.) већ је једна учитељица отишла и у село (Липљан) што је био први случај.

Школа има, осим у Приштини, Митровици и Вучитрну, још и у овим селима: Неродимњи, Феризовићу, Липљану, Добротину, Гуштерици, Грачаници, Прилужју и у Лапљем Селу.

То су школе на самоме пољу Косову, а има их за тим у Сиринићској жупи, Гиланској кази и Кола-

шину, тако да у Приштевачком санцаку данас има тридесет школа, од којих на само поље Косово, на четрнаест сати дужине и два до три сата ширине, пада једанаест школа. Према статистици, коју смо о становништву на пољу Косову изнели, тамо има 1956 српских кућа са 14119 душа; те према томе једна школа пада на 177 кућа српских или: једна школа пада на 1283 душа.

Народ се у последње време стара да подигне и угледне зграде за своје школе. Такве су у Митровици и Вучитрну врло лепо, ново, а у Приштини старије али врло пространо и погодно здање. А од сеоских школа Липљан и Добротин имају заиста лепе зграде.

Приштинска школа постоји у данашњој митрополитској згради од 1859. године, по било је у Приштини школе и много раније. Најстарији људи у Приштини памте да је за њихова детињства било школе. У Приштевској основној школи има пет мушка и четири женска разреда а осим тога и један припремни разред, по обрасцу забавишта. Има шест учитеља и две учитељице. Школу посећује 260 до 300 ђака од којих 50 до 80 женских.

Митровачка је школа у данашњој новој згради од 1891. године а постоји школа око четрдесет година. Има два учитеља и једну учитељицу а четири разреда. Женска деца нису издвојена од мушке. Сва четири разреда посећује 80 до 100 ученика од којих 25 до 30 девојчица.

Вучитрнска школа постоји од 1833. године и први јој је учитељ био неки Марко Аврамовић, који се доцније заполио и отишао из Вучитрна. Данашња школа је у новој згради, у црквеној порти. Та зграда је зидана 1872. године. Има четири разреда са два учитеља и једном учитељицом. Школу посећује до 80 ђака од којих скоро половина женских.

Неродимска школа постоји већ 40 година. Она је у приличној згради на којој пише: „Хаџи Никола. На поклон мојој браћи српској“. Има четири разреда

а једног учитеља. Посећује је до 30 ђака од којих и неколико девојчица.

Липљанска је школа после Приштивске најстарија у приштивском срезу (кази). Зграда у којој је школа, врло је лепа и то је готово најлепша сеоска школа. Та се зграда налази у црквеној порти, на врло угледном месту, крај железничке пруге. Од 1896. године у Липљану се, осим учитеља, налази и учитељица и то је прва учитељица у селу на Косову. Школу посећује до 30 ђака, од којих три четири девојчице.

Грачаничка школа од кад постоји нико не зна да каже. Извесно је то била раније манастирска школа у којој су се деца учила црквеном пјенију и реду. 1872. преуређена је тек у праву школу. Школа се налази у манастирским конацима доста старим. Има четири разреда и једног учитеља. Посећује је 40 до 50 ђака међу којима је и неколико девојчица.

Гуштерачка школа постоји од 1883. године. Има четири разреда и једног учитеља а посећује је 50 до 60 деце међу којима и четири пет девојчица.

Добротинска школа постоји такође од 1883. године. Има четири разреда и једног учитеља. Посећује је до 30 деце, од којих и неколико девојчица.

Лапље-сеоска школа отворена је 1897. године. Има једног учитеља и око 20 ђака.

Феризовићска школа отворена је 1899. године и има једног учитеља и 12 ђака.

Прилушка школа отворена је 1900. године и има једног учитеља и 14 ђака.

Према статистици г. Веселиновића за 1895—96. школску годину, уписало се ђака у Косовским школама:

	мушких	женских
1. Приштина . . .	236	65
2. Митровица . .	74	23
3. Вучитрн . . .	76	22
4. Неродимља . .	27	2
5. Липљан	24	—

6. Грачаница . . .	30	5
7. Гуштерица . .	41	2
8. Добротин . .	26	—

Свега 534 119 = 653

Овде није ушао број Лапље-сеоске, Феризовићске и Прилушке школе; изостали су бројеви девојчица код двеју школа и у Липљанској школи, од како је тамо учитељица, прирастао је број девојчица. Кад се све ово узме у обзир, сме се слободно тврдити да се на Косову школује 700 деце, од којих 150 девојчица и 550 мушкарца. Према броју српских кућа на Косову, једно дете долази на две и три четвртине куће или другим речима из 14 кућа школује се петоро деце; према броју душа школује се на сваких 20 душа по једно дете. У односу према полу, на сваких 13 мушких глава школује се једно мушко дете а на сваких 40 женских глава, школује се једно девојче. А однос ђака мушких према женским такав је, да од прилике на сваку девојчицу долази по $3\frac{1}{2}$ мушкарца, или боље на сто дечака школује се 27 девојчица.

У свима школама има 18 учитеља и 5 учитељица, дакле свега 21 наставник, те према томе на сваког учитеља долази од прилике 30 ђака.

Број ђака по селима није сталан и често је у једној истој школској години врло различан. То бива с тога, што сеоска деца радо зими иду у школу али чим сине пролеће иду на пољске радове. Може се рећи да од броја уписаних у почетку године мање него трећина излази на испит. Тако по селима опада број и у старијим разредима, кад су већ деца за пољске радове снажнија. Према поменутој статистици, у почетку 1895—6. школске године уписало се у први разред основне школе 223 а свршило је четврти разред 75, и такав је однос редован, те би се могло рећи да једва 35 од сто уписаних свршава школу.

Од осамнаест учитеља четворица су свршили редовно учитељску школу у Београду и имају потпуне

учитељске квалификације; шесторо њих свршили су призренску Богословију и слушали још по једну годину у београдској учитељској школи; четворица су свршила само призренску Богословију, а двојица су слушали по три разреда ове али је нису довршили.

Од пет учитељица четири су свршиле потпуно Вишу Женску Школу у Београду а једна је није целу довршила.

У школама се учи:

1. Наука Хришћанска,
2. Српски језик са словенским,
3. Земљопис,
4. Рачун,
5. Познавање човека и природе,
6. Певање светско и црквено и
7. Женски рад (у женским школама).

Осим тога у варошима Приштини, Вучитрну и Митровици учи се и турски језик који предаје нарочити наставник.

У Приштини постоје пет разреда у основној школи и у петом разреду предаје се по програму Цариградске српске Гимназије. Тај је разред и установљен у намери да се из њега постепено развије мала, дворазредна полугимназија, која је овоме крају тако потребна.

Ну у Приштини и у Митровици чињени су покушаји са још једном школом. То је народна школа у коју се недељом, после службе у цркви, слеже сав народ и поучава се. У тој је школи било два курса; у једном су се учили писму они који су то кад год пропустили а у другом они, који су већ писмени, поучавали су се српском и турском језику, рачуну и трговачким предметима. Та је школа врло красна установа и за чудо је да се није могла одржати поред свега одзива и воље. У школи је предавало шест наставника и око 160 ђака све занатлија, трговаца и трговачке омладине. Од 160 ђака, 50 је посећивало

курс за неписмене а остали онај други курс. Наставници су предавали бесплатно а ђаци су ипак улагали недељно колико је ко могао, што је ишло у школски фонд. И сама установа и начин на који је била удешена, одговарала је приликама и била достојна похвале.

Срби католичке вере на Косову (искључиво варошица Јаћево) имају такође своју цркву и школу. Јаћево као парохија потпада под скопску католичку епархију. Црква у Јаћеву, по нарочитом плану школованог архитекте, подигнута је 1856. године. У њој служе два свештеника од којих је један Србин из Мостара а други је Јањевац. Крај цркве постоји и школа која није уређена. Учитељ је Јањевац који је свршио само школу у којој он сад предаје т. ј. поучава децу читању, писању, рачунању и црквеним молитвама.

Католици су покушавали, но нису успели, да и у Феризовићу подигну школу, јер и тамо има нешто мало „Латина“, досељених из Призрена и Јањева, ради трговања.

VI

КУЋА И ЖИВОТ У ЊОЈ.

Поменули смо негде напред да су прилике код овога народа свеле сав живот на кућу и на породицу. Јавнога живота нема или га има у онолико, у колико смо га, по могућности, обележили, говорећи о вароши и о селу.

У кући живи задруга, у колико су се ове на Косову одржале, јер их је с дана на дан све мање и ако се оне не растурају увек са истих узрока са којих то бива у Србији. Један од највећих узрока распадању задруге овде, јесте немање заједничког имања. Сељаци су увек чипчије а врло ретко господари своје земље. Где су сами господари, ту се задруга стално одржава. Од таквих, данас су још највеће

на Косову: *Догањџићи*¹⁾ од 30 кућа у Доњој Гуштерици; Бабушани од 13 кућа у Бабушу, па онда Дрмоњчетовићи у Ливађи и још неколико.

Задругу данас одржава још само могућност да се у стоци има заједничко задружно имање. Имање које задругар и ван задруге може имати зове се *одсебак* или *особак*, но свако ко има одсебак, више се стара за тај свој део но за задружно имање па и због тога бивају често деобе у задрузи.

Од како су се у новије време отвориле школе по селима и школовање поједине деце из задруге бивало је чешће узрок завадама па Бог'ме и деобама. Задруга не даје сву децу у школу, већ се једва реши једно да одвоји и то дете онда „бадава једе“.

У свакој задрузи, осим старешине, постоје *бачица* и *мешаља*. Бачица је жена која се брине о благоти а мешаља је редуша која меси хлеб. Бачица се одређује на годину а мешаља на недељу или петнаест дана.

Данас су се задруге свеле управо на повећу породицу, на оца са синовима, снахама и унучићима; па се ни у овом облику у најзадње време не одржавају.

Најчешћи је дакле облик породице *инокоштина*; једна кућа и једно огњиште и ми ћемо овим описом у такову кућу ући.

Рођење новог члана куће, радост је целе породице те сви носе дарове новорођенчету. Разуме се, ако је дете мушко онда је радост тим већа. Веле, кад се роди мушко: „Гора плаче а кућа поје“ а кад се женско роди онда „Гора поје а кућа плаче“, или још и овако: „Кад се мушко роди све се у кући до чивије обрадује, само се метла заплаче а кад се женско роди само се метла радује а све плаче.“

¹⁾ Догањџићи су стара породица. Били су ферманом ослобођени плаћања пореза али су за то морали неговати кобце (догањ) за лов. Отуд им је остало презиме.

Жена је пре рођења „тегобна“ а кад роди па до четрдесет дана, зове се у селу *родиља* а у вароши *лауса*. Родиља излази одмах на рад али за четрдесет дана не сме изаћи из куће пре сунца ни вратити се после сунца.

Чим се дете роди стави се око њега конопац, под главу му се метну ните и метла и један гробен више главе а један код ногу. Тиме се дете четрдесет дана чува од вештица. Тај се обичај од скора почео у варошима да напушта али по селима се још увек тако чини.

У варошима, трећу ноћ по рођењу, икупљају се жене и чувају целу боговетну ноћ новорођенче, појући песме и веселећи се. Не сме се том приликом ни једна жена преварити да заспи, јер ту ноћ доходе *суђенице* да одреде судбину детету.

Прича се о суђеницама оваква прича: Било шест сестара па им се роди и брат. Трећу ноћ по рођењу остану сестре да га чувају. Преваре се све те заспе, само најмлађа остане будна. Дођу суђенице преко ноћ и пресуде да дете буде срећно и пресрећно али, на дан свадбе да га устрели стрела а, ако га та стрела мимоиђе, да остане срећан човек целог свога века. Најмлађа сестра све лепо чује што су суђенице до судиле па то не каже никоме, већ сачува као највећу тајну. Кад дорастоше сестре а оне се редом разудадоше те дође ред и на најмлађу, али она никако неће да се удаје док брата не ожене. Де би то било да се брат жени код неудате сестре, али она неће па неће. Најпосле брат шта ће, запроси. Кад дође дан свадбе, сестра му обисне око врата и измоли га, да јој да своје одело те да га она тај дан замени. Брат јој учини по вољи а, кад у цркви — њу погоди стрела. То је она стрела што су је суђенице брату намениле, те тако брат остаде срећан целог века.

За тим долази крштење. Имена која се дају деци при крштењу обично су ова:

Андрија, Анђелко, Божидар, Бојко, Вукашин (Вучко), Веселин, Вељко, Величко, Гвозден, Душан, Деспот, Дејан, Данило, Ђека, Ђука, Живко, Зорко, Иван, Јордан, Кузман, Крста, Лазар, Митар, Марко, Миљко, Милан, Михајло, Милосав, Манасије, Младен, Маринко, Недељко, Пава, Петко, Рајко, Рада, Стамат, Станисав, Стаменко, Спасоје, Станоје, Стојан, Сава, Станко, Трајан (Троја), Цветко.

Бисена, Божана, Босиљка, Бојана, Весела, Велика, Грозда, Гојта, Доста, Давина, Данка, Душка, Ђурђа, Живана, Златана, Иконија, Јордана, Јеглика, Јевра, Крстана, Каранфила, Манасија, Мирјана, Младена, Милена, Милојка, Николија, Нада, Неда, Петра, Петкана, Русанда, Роса, Румена, Спасена, Стевана, Савка, Стана, Стојанка, Сребра, Санда, Синђелија.

По варошима су већином календарска имена која су скраћивањем и тепањем постала прави надимци, којима је првобитни облик где кад са свим изгубљен. Тако :

Лала, Пота, Нићко, Дела, Гала, Гата, Зала, Пана, Цана, Фила, Коља, Мана, Дена, Дика, Кита.

Зара, Ђика, Панка, Тана, Вета, Канка, Кина, Зојка, Риса, Гика, Сутка, Чока, Кана, Ника, Стака.

Име Стана и Станоје, Стојанка и Стојан дају деци кад се деца не држе, па то дете стане. А име Доста дају кад нека жена рађа само женску децу па да би било *доста*.

Ко нема никако деце, за тога кажу да је „су-вокрља“ и таква жена узеће вазда лекова бабских а у којег се не држе деца, осим што им дају имена која споменуемо, има и нарочитих обичаја који се обављају да би се деца одржала. Тако ће онај ком се деца не држе купити платно из три града (вароши) па ће се звати каква комшика да од та три платна сашије једну кошуљу. Комшика шијући кошуљу седне на камен и не сме ни речи проговорити док не сврши посао. Кад сашије кошуљу, преврне се камен на коме је седела да ко други не седне на њ'. Тако исто се

чини и ово: дозову се три испрошене девојке те изаткају пелену од вуне сабране од три црне овце, које никакву белегу нису имале. Те девојке за једну ноћ, док не запоје петли, колико изатку толика ће бити пелена. Док тку међу тим не смеју говорити. А сматрају да је и то добро, да би се деца држала, ако се дете никако не задоји док се не крсти.

Осим крштења постоји још један обред, који нарочито на селу сматрају толико исто важним. То је прво шишање детета и тај се обичај зове *стриг*. Дете се први пут шиша кад ступи у трећу годину. На селу то увек врши кум и том се приликом дарује и части као и приликом крштења. Од дарова, којима кум дарује своје кумче, најглавнија је капа (фес). Пострижена коса чува се као каква амајлија. Тај исти обичај постоји и у Арнаута (арнауташа) те отуд и они имају својих „*кумбара*“.

Дете расте готово остављено само себи. Мајка већ после неколико дана, од порођаја, ради све послове а ни доцније никад своме детету не посвећује много времена. Дете док је мало зове се „лудо“ а све док се не ожени „дете“. О годинама се не води рачун; многи веле: „Знам да сам се родио јали годину јали две пред муаребе (рат)“ или: „Сад у меснице биће му тако петнаест година“. Појам пунољества никакo и не постоји. Има један израз који то замењује али не опредељава право пунољество. То је кад момак или девојка „постаса“ да се жени или да се уда. Тада се обично каже за момче: „Постас’о је да га женим“ а за девојче: „Постасала је да се да“ или „Улегла је у буљук, време је да се да“. Али је све ово далеко од пунољества и зрелости деце. У вароши чорбаџија ожениће сина и од 15 година, јер хоће да има у кући снаху која ће га дворити и госте дочекивати. Девојка од 13 година у вароши већ се *крије* т. ј. не појављује се више ни на улици ни у кући пред гостом па ни пред удаљенијим сродником. Кад се девојка *крије* ни у цркву више не одлази сем за причест.

Чим се девојка „крије“ то значи да спрема дарове те јој се може у свако доба на врата закуцати. На селу момче од 17 година а девојче од 13 година већ су „постасали“.

На селу момак купује девојку т. ј. он даје новац за спрему девојачку. Те цене су некад биле произвољне те лепу девојку није могао свако купити већ се плаћала и по 1000 и 2000 гроша. Било је због тога и неправде и непријатељстава. Отуд су после сељаци захтевали те су настале варошке општине са владиком да се пропише наредбом једнака цена девојака, која је том приликом сведена на једну кесу (500 гроша).¹⁾

Некога Иве из Гуштерице син запреси и да 500 гроша. Отац девојчин истроши те паре, које на спрему девојачку које на дочекивање и чашћење гостију, а кад пред свадбу девојка умре. Врате му 500 гроша (у случају смрти пре свадбе новац се враћа). Запреси другу па прође тако исто, умре му невеста. Други таст истрошио паре па нема од куд да му их да већ му отплаћује по 20 по 30 гроша од Митрова до Ђурђева дана. Ивин син сад не може да се жени док не прибере паре али, што је још горе, новац му сматрају као проклет па не може лако да му нађу девојку.

Тај откуп доприноси много те има често бегства и отмица. Бива да је момак сиромах а узео би ову или ону девојку. Отац је не може дати без пара а она одбегне за момком. Томе доприноси и то, што ни момак ни девојка не полазе често за онога „који је срцу драг“.

У кући се обично сви кућани договарају кад хоће сина да жене и главно им је том приликом с

¹⁾ Био сам једном у селу о сватовима, удавала се четрнаестогодишња девојка. После недељу дана дође ми отац девојчин, вели: „Ми писмо ракију и за друго моје девојче!“ — Е, кад пре; па колико му је година? — „Тринаест сад ће да има“ — вели. — Па то је грехота, болан! — „Знаш, не би ју још даваја, него сам на зор за паре!“

ким ће да се опријатеље. Девојку неће дати оној кући која слави исту славу па ма како из удаљеног села био. Има само неких слава код којих се то не мора да пази. Бива да се деца просе још док су са

Свадба

свим мала па и одмах по рођењу, нарочито кад се коме деца не држе. А бива да се може оженити и млађи брат, ако је старији на занату у граду или нарочито у туђој земљи, али треба старији да му ипак да свој благослов.

Кад девојке одбегавају, отиду обично у варош, у проте или у које друго село, у свештеника. Но бива,

Млада и младожења

да би биле безбедније, да одбегну и у Арнаута који је веран пријатељ момков. Арнаутин је склони у харем код своје жене и ту је безбедна. Но врло често се дешава и то, да Арнаутин задржи за себе девојку ако му се допадне. Та спротица никад више не види ни момка ни родитеље, па се ипак врло често избегава у Арнаута.

Пре сватова постоји *кита* т. ј. исти обичај који се код нас зове прстен. У вароши постоји још и обичај, примљен од Турака, који се зове *боја*. У четвртак, пред недељом, које ће бити свадба, зберу се жене код девојачке куће и боје јој косе и веће, певајући:

Наша момо, честита ти боја;
Данас боја и ал-к'нарија
Јутра дувак и млади делија.

а осим ове и многе остале песме.

О сватовима у селу се носи барјак; пушке се међу и трка се коњима. Кажу да су кадгод свадбе биле врло веселе но нису данас толико. Уз гоч (*бубањ*) и уз многу ракију, траје једнолико весеље по два и по три дана. Но том се приликом вије весело и јуначко оро; поје се песме без престанка а међу се силне пушке и здраве искрене здравице.

Млада се носи покривена *булцем* (постоје још и речи *булетина* и *дувак*) и на коњу, а са обе стране иду девери који је пењу и скидају са коња. Млађи девер обично води коња а старији држи невесту. У вароши младу носе у колима покривеним са свих страна платнима. Младу сваки гост дарује новцем а младожења дарује родбину девојачку као и она њега. Увођење младе у нову кућу скопчано је са многим ситним обичајима потеклим из предрасуда.

Неколико свадбарских песама, које ћемо овде изложити, показаше уједно и поједине обичаје о свадби,

Кад оплићу девојци кике (косу) њене ће другарице певати:

Је л' те је жалба, девојко,
За твоје лепо ношење;
Је л' те је жалба, девојко,
За твоје лепо седење;
Је л' те је жалба, девојко,
За твоје лепо шетање;
Је л' те је жалба, девојко,
За твоје лепо играње;

Је л' те је жалба, девојко
За твоје лепо певање

или :

Мајка Данку оплитала
Мајка Данку очешљала,
Ем гу плете ем гу куве:
Сад те мајка оплитала
Па те веће не оплела
Туђа мајка оплитала
Туђа мајка те чешљала.

Кад облаче невесту она треба да се брани и отима, као неће да обуче невестинско руво, па девојке је силом облаче. У многим селима постоји обичај да невести брат обуче кошуљу и чарапе и то сваку од тих ствари прво на себе навуче а за тим на невесту. Кад јој обуче кошуљу и чарапе, онда девојке облаче остало руво и том приликом певају ове песме :

Другарицо, наша неверници!
Не л' се синоћ, љуто заклињаше
Да не обучеш свекрове аљине;
Да не обучеш калуђерско руво.

—
Жали, друго, твоје девојство
Жали, друго, твоју криву капу
Жали, друго, твоје русе косе.
Жали, друго, твоје прометање.

—
Жалост моја да сам сад девојка
Умела би момка пробирати
За два плава пару не би дала
За једнога црномањастог
Ја би моје црне очи дала.

За то време пак, код момкове куће док се брије момче, пева се :

Бричи ми се бекче Сарајевче
Буд се бричи, па ми бригу брине
Сабраја је три ките сватове
Не може ги лебом заранити

Не може ги винем запојити
Не може ги коње прифаќати

а кад се облачи :

Обложи се момче и девојче
Момче дава коња и сто гроша
А девојче ђердан испод грло
Да спавају да се не дирају.
Момче спава као лудо јагње
А девојче као љута гуја.

Кад меѓу младожењу на коња те хоће сватови
да се крену по девојку :

Ајд пооди, куме и старејко,
Моли ви се млади младожења
Коња јаше коњ му подиграва,
Сабљу веше сабља му се смеје
Сама му се узда зауздава.
Пуца копча, пуца му грооћу.

Кад се из девојачке куће виде сватови да долазе :

Ој јубава, јубава девојко
Ето иду кићени сватови,
Што су сила да ги Бог убије
Не можмо ги лебем заранити
А дека ли винем напојити.

а кад већ свати хоће да улегну у обор :

Барјактаре, дигни барјак горе,
Да видимо млада младожења!
Младожења, млади аџамија,
Што си тако рано подранија
Те си нашу другу расцвелија.

или :

Ниска стре'а висок ђувегија
Дигни стро'у девојачка мајко
Нека прође зете, ђувегија,
Да не сломи перо пауново.
Своја га је накитила мајка
Па је њему љуто наручила :
Ако сломиш перо пауново
Немој ми се натраг поврнути,
Ни девојку за собом водити

за тим ће код девојачке куће певати и :

Добро дошли, кићени сватови !
Је л' весели кићени сватови.
Јел' весео куме и старејко.
Мили куме, ти ли соко беше
Те донесе свате под крилама.

Кад сватови узму девојку па пођу, жале је у-
кућани па се тога ради у многим селима не пева
никаква песма, али у другима опет и том приликом
певају овако:

Што седите кићени сватови,
Што седите те не поодите,
Но љутите девојачку мајку
А она је и од себе љута
Што је дала гонце за каранфил.

А кад доводе девојку са венчања младожењиној
кући, чим их од куће спазе, поје:

Ето иду кићени сватови
Да донесу сунце под мараме
Да огреје свекрове дворове

а кад свати улегну у обор (млада иде најзадња на
коњу, те још није улегла) настављају горњу песму:

Месец дође а сунце га нема,
Остало је доле у ливаде
Да сабере цвеће свакојако
Да накити свекрове дворове,
Понајвише траву детелину
Да нарани сватовачке коње.

Све ове наведене песме певају се на један глас,
који овде износимо:

Andante sostenuto.

Осим ових песама, које се у нарочитој прилици певају, има и других свадбарских песама које се у колу, или кад путују сватови или и иначе о свадби певају. Такве су на пример :

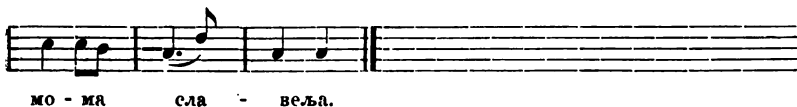
Што ова гора на божур мирише,
Нико нема кроз гору да прође
Сал' прођоше кићени сватови,
Сви сватови по божур попали
Девер снаху под јелу зелену.

О девојко, питома ружицо,
Је си л' расла борем гледајући
Је ли нашег Саву чекајући?
Несам расла борем гледајући
Ни вашег Саву чекајући,
Ја сам била једина у мајке,
Свилу прела, на свилу седела,
Шећер јела, шербет воду пила.

Ранила мома славља
За девет рамне године.
Данас се мома удава,
Славља свога продава.
Слављ се моме мољаше;
Немој ме, момо, продати
Ја ћу ти тебе требати
Тури ме на дно у санд'к,
У твоји ситни дарови;
Када ће зора зорити,
Ја ћу ти, момо, певати
Тебе ћу младу будити.

Од ових, да изнесемо мелодију само једне, ове последње :

Доста живо.

Првих дана у кући, невеста не ради никакав већи посао; већ се упознаје са кућом и дочекује госте. Осим тога, тих дана она пере свима укућанима ноге.

Муж је прави господар своје жене. Кад је он у кући, она и не говори. Име мужевљево не помиње у разговору ни пред женама а камо ли пред људима.

У опште, појмови о чедности која постоји у односима мужа и жене, врло су строги. Кад су муж и жена млади, срамота је да иду само њих двоје негде, јер би им се смејао свет ако нема ког старијег уз њих; више него то, срамота је и кад говоре међу собом много, не само у друштву већ и у кући. Кад једна жена пита другу за здравље у кући, неће никад питати и за мужа јој, већ само за децу, осим

Невеста

старија жена што пита за „домаћина“ али неименујући га. Па и људи међу собом питају само за здравље деце а жене и не помињу.

Срамота је кад жена већ прве године брака добије дете; срамота је да плаче кад јој умре прво дете а што је још грђе, срамота је да плаче кад јој муж умре.

Живот је жена искључиво у кући па се, нарочито у варошима, и не разликује толико од живота

мухамедовских жена. Од десет двадесет година, жене су почеле да се појављују и пред гостом у кући а пређе нису излазиле ни пред даље сроднике.

Редак је случај да се муж раздваја са женом. У вароши и бива, али у селима ређе. Узроци раздвајању нису увек једнаки са онима који се налазе

у актима наших конзисторија. Раздвојиће се што је жена нероткиња; што је неки Арнаутин навалио на кућу; што је муж од невоље пребегао у Србију пре неколико година па се и не јавља жив. Нека Марија из Бабиног Моста побегла је од мужа из Брњице својој кући, јер је муж обећао при просидби да купи оку памука да ради себи што јој треба, па сад одриче обећање а она нема памука па „седи тако скрштених руку а то је срамота“.

Постојао је пређе обичај, који се и данас одржава по где и где; кад муж хоће да отера жену, зовне два човека, узме нож и одсече јој пред њима парче бошче (кецеље) и да јој сто пара, па је тиме свршено раздвајање. Кад се каже: „Одрезао јој је бошчу“, зна се да се раздвојио и отерао жену. Овај начин раздвајања бива само у случају, кад је узрок раздвајању женино непоштење.¹⁾

*

У свакој се кући држе строго постови. Само за Петрове посте види им се криво, веле, тај се пост пости за „попадијине чарапе“.

Готово сви сељаци, кад им се ко разболе, заветују се на неки пост и после то пређе у породични пост, ако се заветовало за домаћина. Сем тога, сви сељаци посте и за своје славе по недељу дана и ти пости су им као и велики.

Приликом поста хране се врло рђавом и слабом храном. Иначе се најчешће једе пасуљ, купус, празилук, сочиво (лећа) а кромпир је већ ређа храна.

Месо се не једе често а највише се једе овнујско. Јагње је грехота заклати пре Ђурђевог дана. Свињског меса никако и нема или, мало што га има, једе се зими. Радо се једе сушено месо а и рибе се лабске и ситничке суше. Троши се по селима доста и козјега

¹⁾ Овај интересантан обичај описао сам ја у моме путопису „С Косова на Сиње Море“.

меса. Сем свега тога, дабоме, сир, млеко, кајмак, јаја и т. д. Паприка се не једе много као у Србији а ракија се пије врло много.

*

Кад је ко болан у кући лече га саме жене. За сваку бољку знаће жена у кући лека а ако га она не зна, знаће коншика. Ећима (лекара) ни у вароши не зову.

Највише се болује од назеба а деца од богиња и великог кашља.

Јектиџа се у народу зове „триија“ а и „дугачка болест“ (по варошима турски *верен*); врућица — „велика болест на огњу сагорела“ (овај додатак је облигатав); водена болест зове се — „дрошљика“; епилепсија — „лошотиња“; велике богиње зову — *велике красте* а мале — *сипанице*.

За лечење се употребљавају ове биљке: кичица, маточина, рен, пелин, бабина душица, слез, коприва, зова, ракита, седеф (рутвица), липов цвет, копитњак и т. д.

Свака болест била је „писана“ или је дошла од мађија, од клетве, од очију или од намере (кад се ко намери, нагази). С тога се много лечи и гатањем. Тако је оно опште познато гашење угљевља од којег се вода, што претекне, баца на пса. Кад кога змија уједе баба, гаталица, шапће му на ујед три пут: „Раж, колач, од Бога иљач. Скочи крок ракобар. Постависмо ручак ручат, отуд иду рђави људи, не дадоше ручак ручат!“ или: „Рогобора вечера, рогобојена постеља, не поради зле жене но поради добра човека, земља земљу пољубила. Крач, крач, ржен колач покрива!“ Друкче се шапће кад око боли („Ху, шака бака и т. д.) а друкче за грло.

Ако је ко теже болан дозивају се, после баба, попови и читају му молитву а ваља му и масло светити. Носе се боници радо и у оближње манастире или о младој недељи на какву развалину старе цркве или лековити студенац. Само ако је ко сишао с ума, нема

му другог лека до да се носи у манастир св. Јанићија, у Девич. У Неродимњи има нека „самовила“ којој народ много иде, а тако и у Приштини неки близнак, који лечи много од мађија.

Отићи ће и хоћи и потражити да им напише запис или амајлију. Амајлије се још много употребљавају као лек. Иду жене и латинскоме попу у Јањево да им пише амајлије. А има и наших попова који пишу записе за грозницу. Један од таквих записа гласи: *„Чеснаја твоја глава набљудје стојаше и глаголаше: стани, стани јежедневнаја тресавице!“*

Интересантно је да и Арнаути зову често наше попове у болести па и Турци, само крадом. Али се за то тражи какав старији поп или калуђер. Болесник прими крст и свећу у руке а поп му чита врачевске и Василијеве молитве и он их равнодушно слуша. Носе Арнаути болеснике и у манастире наше, нарочито у Девич.

А кад сви побројани лекови не помогну, већ Бог узме душу, одмах се комшије и пријатељи слегну те да праве сандук. За тим сви сељани доходе ожалашћенима на „здраву главу“.

Тако се у граду и на селу зове посета, при којој се изјављује сажалење ожалашћенима. Њима ће, обично свако ко дође, казати: „Бог душу да прости. Глава да ти је здрава!“ и уз то још по неколико добрих и пријатељских речи. Свака жена, својта, кад донесе свећу и цвеће, мора плакати умрлога, кад не би то учинила била би за њу срамота и грех. Младог човека или жену плачу и они који нису својта. Међу тим млада жена срамота је да плаче за мужем, нити да ставља знаке жалости. Тако исто срамота је младој жени плакати за првим дететом.

На погреб иду и мушки и женске, а сарањује се истог дана кад је умро. Ако се не деси свештеник ту, сахраниће га сами сељаци очитав му „оченаш“, па кад наиђе свештеник, макар и после недељу дана, опојаће му гроб.

У знак жалости за умрлим, женске ће окренути хаљине наопако, неће се китити и покриће главу црном шамијом. Мушки се не брију неко извесно време.

Око мртваца се много гата. Тако, док је мртавац у кући, не сме једно другом додавати ствар из руке у руку, већ ставља ствар на земљу те је онај, коме треба, узима. Хлеб се може месити и јело кувати само док је мртавац у кући а чим га изнесу, све престаје за тај дан па ма се немало хлеба. Иверје и дрва која су остала неизгорела, износе се на сокак а оно иверје што је остало, кад се сандук градио, пушта се низ воду. Вода која се затекла у крчазима кад ко умире, не сме се пити јер, веле, да је и вода замрла. За недељу дана ништа се из куће не износи нити даје док, после недеље дана, домаћин не унесе најпре у кућу какву бакарну ствар.

Таких обичаја има још врло много, од којих су нам многи и познати.

После седам дана даје се мртвацу за душу а чиниће се помен и после 20 и 40 дана, за тим пола године и година. Годишња трпеза кад се сврши, наћи ће се ко год и да запева, што значи да је жалост престала.

Удовац или удовица срамота је да се жени или удаје пре године дана. Кад се жени удовац или удовица удаје, венчање се врши у вече и нема весела. Деца, сирочићи, која по умрломе или умрлој остају зову се „јетимчићп“. Кад остане удовац или удовица са „јетимчићима“ није срамота да тражи себи новог друга због деце и то да буде, сматра цело село као своју бригу.

VII

О Д Е Л О.

По целом Косову Пољу одело је, мушко и женско, једнако или где кад мало различно и то не толико у кроју колико у шарама.

Сви сељани посе кошуљу дугу до колена. Старији људи пустиће кошуљу и ниже колена а млађи опет поткусипће је те не дође ни до колена. Рукави на кошуљи су широки и дуги до шака. Од скора су млађи почели да набирају рукаве и дугметом да их прикопчавају. Код набраних рукава пвице су везене

Стајаће рухо у младих жена

памуком као и колири (јакe). Колири су везени, узани и пекљама се везују а на пекље се обесе китице од шарена памука. Кошуља се гради од конопље. Бива и да се меша пређа те ако је основа од конопље а потка од памука, таква се кошуља зове „потка“ а ако је обрaтно онда се зове „мелез“.

Гаће се само лети носе а врло ретко зими. Кроје се од истога платна од којег и кошуља и то не врло широке. Поврх руба на ногавицама стављају се и комбе од белог памука а где кад и шљокице (стринке).

Чакшире се кроје где шире а где врло уске и краће, тако да висе о куковима. Кроје се од белог, црног и седог (сигавог) сукна. Од белог сукна доста се ретко кроје (Арнаути га највише носе) а на против од црнога се највише гради. Уже чакшире шарају се највише с преда, око чкека и на пачалуцима а шире још и око џепова. Подвезице се не носе, осим што по где који старац у селу подвезује чакшире врвцом од чарапа. Тако исто се не носе ни доколенице (дизлаци.)

Појас је обично од вуне и разног памука. Ако је различите боје, дугачак и широк зове се „*љаурија*“ и носи се ушивен или уврћен. Преко појаса по где ко носи црн кајиш па и окићен пуљкама (дугмадима).

Врх кошуље облачи се *јелек* а по врх овога *копоран*. Јелек може да буде *преклопник* а може и *ирсник*. Код првога су скүтови широки те се преклапају а код другог закопчава се на сред груди ковчама или пуцадма. Гради се од сукна, чохе или алаце (платно). Копоран је различан од јелека јер има рукаве а гради се од сукна или од црвене чохе. Једна врста копорана зове се *чепкен* код којег су рукави исечени те самостално висе низ рамена. Обе врсте копорана, ако се праве за добре данове, шарају се гајтаном, сромом или свилом. Највише се шарају на прсима и и рукавима а на лактове се пришивају *колчаци* (шаре које се за се граде). Највише се шара ставља на црвене копоране.

Фермен, без рукава и спред отворен са свим, тек се од скоро почео да носи.

Зими се преко копрана носе *гуњчићи* и *јакчићи*. Гуњчићи су сукнени са дугачким и расеченим рукавима као код чепкена а бива да се поставе и кожом. Ако је гуњче од чохе зове се *мисир-аба*. И гуњче се шара гајтаном и свилом. Јакче се прави од црног и седог

сукна и носи се само зими. Рукави су му до лаката; низ леђа му виси јака која се може пребацити преко главе. Јакче је нешто мало дуже од копорана.

Зими се носе памуклије а и јелеци испуњени памуком. Многи зими носе и кожујчиће који се граде од овчије коже. Кожујчићи су обично дугачки до појаса а рукави до лаката, па и кад који имућнији сагради и дужи кожух, до половине бедара или и до колена, ипак рукави остају кратки до лаката. Има и великих кожуха који су дуги до пола голенице или и до самих чланака.

Носи се зими и гуња, од црног сукна, дугачка до колена. Гради се и од сигавог сукна а и од козјине. На гуњи су дуги скутови тако да се може преклопити преко груди.

На ногама се носе чарапе које се плету увек од вуне, основна им је боја обично модра а шаре различите; дугачке су мало више чланака, колико да се могу врвцом везати. Свака је мушка чарапа горе мало расечена ради лакшег навлачења, и тај се расек зове *спона*. С леве стране Ситнице по врх чарапа носе се још и од сукна до колена дуге *калчине*, које су ишаране црним гајтаном. Ако су чакшире црне, онда се калчине кроје беле и обратно. Има и калчина које се граде од козјине и не носе се дуже но до чланака. Калчине су почеле већ да прелазе и на десну обалу Ситничину и ако још доста ретко.

Опанци се граде од неуштављене коже а опућени су врвцом. Од скоро се почели носити опанци плетени танком опутицом и то се зове *чикла*. Кад су преплетени, обувају се кајишима који се кроз уши (жапке) провуку па се кукицом за чакшире утврђују. Иначе се већином обувају врвцом (сицимом). Имућнији сељаци о празницима обући ће често кожне кондуре купљене у чаршији.

На глави се носе најчешће беле капе, оплетене од памука, које се зову *терлеме* а зими многи, у место ових терлема, носе од белог сукна капе које

се зову *ћече* (плисови). Кад је ружно време, а многи и кад није, увијају око ћечета или терлеме шарене шамије или шалове (бујушбаге). У многим селима Косову носе око главе омотане пешкире од којих један крај пусти са стране. Виђају се ти пуштери

Женска ношња на Косову

крајеви и ишарани црвеним или плавим памуком ресице, које висе, оките се још манистрама (перламразним. Фес се врло ретко по селима носи, једино где кој имућнији, кад се лепо о празнику обуче што ће ставити фес и то најчешће вишњеве боје.

Варошани носе већином чохано одело а ређе од сукна. Чоха се највише употребљава модре (чивитне) боје. Чакшире разликују се кројем од турских чакшира. Преко чакшира се пашу два и три појаса, од којих је онај горњи памучни из чаршије. На грудима се носи минтан и јелек, лети само од платна а зими испуњен памуком. Преко минтана и јелека носи се ћурче од чохе или црног сукна, често и постављено. Срамота је без ћурчета (фермана) изаћи на улицу. Ко је мало бољег стања има за зиму и капут, постављен, обично дуг до колена, од жутог шајака или од модре чохе. Најобичнија је постава црна вучија кожа или, ма и друга, само не лисичина, јер том кожом Турци постављају.

Сваки варошанин носи фес, обично затвореније боје и увек са кићанком, јер ко ову не носи каже се да је „неваљалац“. На ноге варошани носе вунене чарапе у боји и лепо шаране и то зими а лети беле памучне. Од обуће се носе *јарм-пучине* (полуципеле) и јеменије (отворене ципеле).

Ма колико да има своје лепоте ово одело, описано овде, нема је ни из близа према ономе што га женске носе на Косову. Одело у женских не само лепим везом и бојама што се одликује већ и ванредно укусним кројем или боље обликом. Могло би се слободно рећи да је одело косовске сељанке најлепше српско женско одело. Па ако је и по богатству, оно ће тешко узмаћи пред оделом сваког другог краја Српства.

Разлика, на самом Косову, можда и има али неприметних и оне се састоје у томе, што се у тим и тим селима носи дужа бошча а у тим и тим краја или што се у овом крају малко другаче убрађују но у оном. С тога ћемо овде описати одело без обзира на те мајушне разлике.

Косу сељанке ишчешљавају те разделе на два дела и до доле исплету у перчине. Те перчине спуште са једне и друге стране лица, преко слепих очију до

испод браде; ту вежу црвеном или црном врвцом по два три талаира па онда перчин опет враћају горе и на врху главе вежу крајеве оба перчина. Те перчине називају *сапљеци* и *суилеци*. На саплетке се ставља још по један низ цванцика који се утврђује иглом на којој је велика глава од пиринца. Та се игла зове *укосница*. По коси се ставља бела марама и прекрсте јој се крајеви тако, да врхови оба краја мараме дођу баш изнад чела, на темену а друга два врха мараме спуштају се

с једне и друге стране лица преко ушију и саплетака. Све стране ове мараме поткићене су разнобојним манистрама (перлама) а ивице су ишаране још разнобојним памуком и срмом. По разноликости

тих шара носи у Пожаревачком округу, источно од Мораве. То је подебела хартија увијена тако да јој је средина дебља а два краја завршују се врховима. Та се хартија увије мавезом (шамиијом) белим, црвеним или и шареним и ушиве се црвеним концем. Старије жене увек завијају отоз белом шамиијом. На главу се ставља тако, да средина која је најдебља дође више чела а крајеви се на потиљку прекрсте и спуштају за тим на леђа. На те се крајеве привезују мале кићанке, зване *трлике*,

Чешљање и кићење главе

има и свака врста мараме своје име, као: божурана, појасана, црвене штреке или штрекана мараме, зубена, змијана, звездана; исеклија и т. д.

По врхове махраме ставља се *отоз*, нешто слично оној конги која се у Србији

нанизане од бисера и перла, па се ти крајеви за тим поврате и изведу преко отоза више чела али тако, да ресице од мараме и ивица од отоза, дођу равно. Старе жене те крајеве отоза везују испод браде. Отоз је нарочито лепо извежен спреда срмом или свилом а искићен стринкама (шљокицама), перлама, парама и куповним шареним иглицама. Да не би отоз спао, везује се једном мањом шамијом под брадом и та се зове *заушник* и разне је боје.

Кошуље, које сељанке носе, обично су од памука а бива да су и ланене или од конопље. Носе се дугачке до половине голенице и више, јер оне управо чине сукњу. Кошуље су красно извежене по ивици и са стране вуненим концем разне боје и срмом, украшене шљокицама, старим парама и перлама. Те се шаре на доњем крају кошуље зову *провози*. Тако исто, а можда и раскошније, шарају се и украшавају и рукави на које се стављају и срмене киткице завршене перлама и парама. По врстама шара и кошуље имају разнолика имена, од којих је *ферфевајка* најбогатије украшена и служи као кошуља венчаница. Има за тим: *три-шаре*, *рогања*, *змијана*, *златница*, *скуланка*, *исеклија* и т. д. На многе се кошуље стављају око врата и ивицом на прса бућке (ојмице) од белог и црвеног памука или *крме* (чипке) и *комбе*, па се и крме ките перлама и шљокама. *Крме* саме сељанке иглом плету.

Кошуља се опасује доста широким појасом, који је до пола прост а од пола лепо ишаран разним памуком и још пре срмом. Такав појас зове се *бисизан* а има и другачијих који носе имена: *перкалија*, *колићи* и *клободан*. Сви су срмом украшени само последњи клободаном. Преко појаса опасује се црн кајиш окићен жутијим пуљкама (дугмадима) од пиринца а на врху је кајиша такође жута кукица или узица. Кајиш је како где, негде шири и на њему два реда пуљака а негде ужи и са једним редом.

По врх кошуље припасује се *бојча*, која се под појасом убере те изгледа као врло кратка сукњица која достиже до пола бедра. Бојче се увек две припасују, једна с преда а друга од зади, те им се крајеви на куковима преклапају. Бојче су такође врло лепо ишаране, обично алеве, вишњеве или какве затвореније боје, увек вунене, при дну окићене и извезене а украшене жутим или белим шљокицама. Преко појаса и бојче, опасује се још танак жут ланац (синцир) на који су нанизане *треиже* (лажне жуте паре).

Горе, по врх кошуље, облачи се *колсуз* (јелек) без рукава, дугачак до појаса. Колсуз се закопчава над појасом копчама а на грудима је исечен. Колсуз се најчешће гради од вишњеве боје а кад је боја алева, затворена, такав се јелек зове *карпуз*. Бива да се прави и од плаве боје. Сваки је јелек лепо извезен или жутим срменим гајтаном или црвеном свилом.

По врх јелека облачи се још и сукнени копоран са рукавима а и ћурче, код кога су рукави до лаката. Копорани су само алеве или вишњеве боје а ћурче готово увек црно. И копоран и ћурче су на недрима, као и јелек, исечени и извежени су црним гајтаном и жутом бућмом. Но у последње време и женске радо носе памуклију и кожу.

Чарапе се носе вунене и где кад, лети, памучне. И чарапе су често врло лепо ишаране вуницом па и окићене шљокицама. Највише се носе чарапе од алеве пређе и те су увек најлепше окићене. Где носе мушки носе и женске зими калчине, било од вуне или од козјине. Опанци су као и у мушких а радо женске носе и плитке варошке кондуре.

Девојке се не разликују по оделу, једино што оне не носе отоз него на место тога тепелук. То је мала капица од вишњеве чохе по врх које се ставља мала округла плочица од сребра. Под ту плочу је најпре поврх капе стављена шамија (бела, црвена,

жута, зелена или шарена) али тако да се њоме само мало темена и пола капице покрије. Та се шамија убере под потиљком и спусти се низ леђа преко косе која је расплетена. У имућнијих је та шамија и свилена.

Косовка варошанка

Око тепелука се ставља један ред или ниска старих пара и ђинђува. Тако се исто украшава и капица под тепелуком, на коју се ставља по три и четири реда старих пара, перла, шљокица. Поврх свега тога, забадају се у капицу и косу куповне игле, цветови и други шарени украси.

Још се на груди стављају низе од пара, али то треба да су паре од вредности и обично велике; талири, мецидије и т. д. А радо се о врату носе и крупније перле.

У вароши још је мања разлика измеђ жена и девојака по оделу. Жене секу дуге зулуфе који им падају крај ушију и спуштају се готово до уста; што их јако ружи. Иначе главу намештају једнако. Косу чешљају обично један пут недељно и нарочито се чувају чешљања средом и петком, јер ће окрасавити ако се тих дана чешљају. Од све косе прави се једна плетеница која се зове *коцел* и спушта се низ леђа. На теме се меће феса а по врх феса тепелук, сребрн и златом украшен, који је за фес пришивен. Фес се ве-

Варошанка (чешљање)

поткићена урубљама и махмудијама, која се зове *илалук*. С десне стране спусте се многе низе бисера, поткићене на крајевима дукатићима, које се спуштају до испод уха. Тај се накит зове *аскија*.

Варошанке носе димије које су скројене мало краће по у турских жена а припасују се појасом од свиле. Димије су обично од басме или јум-басме. По врх кошуље, од памучног и свиленог платна, носи се јелек од чоје или кадифе а и од свиле. Јелек је врло

же свиленом шамијом да не падне. Цео тепелук је притиснут разним иглама од сребра, дукатића, цветова и т. д. Са феса пада на чело велики дукат који се зове *дубљин*. Више овога дуката ставља се опет низа бисера

кратак, до пола леђа а јако разрезан, тако да се груди испоје, и једва се на два дугмета под грудима закопча. По врх јелека се облачи минтан који се носи обично зими. Минтан је то исто што и јелек, само што има рукаве.

Осим минтана носи се и *курче* и *антерија*, дугачка горња хаљина до испод колена; за тим бој-јелек, тако исто дуга хаљина само без рукава и најзад *фбереца*, прна хаљина, најдужа, која служи за излажење на поље. Хаљина слична бој-јелеку, без рукава, од црвене чохе или кадифе и богато искићена, која важи обично као венчана хаљина зове се *џубе*.

Радним даном и у кући и ван, носе обично све жене и девојке бошче (кепеље) преко димија али кад се обуку у стајаће рухо не. Бошче су ткане од разне шарене вуне а младе их жене носе и од беле вуне.

На ногама се носе вунене чарапе, лепо оплетене и шарене. Обично им је основа бела а шаре су на прстима, пети и са стране код чланкова. Но жена по кући никад не носи чарапе већ иде боса, јер ако би друкче чинила смејале би јој се друге.

Од обуће су на цени призренске папуче, са свим отворене да само два три прста могу ући у њих и украшене срном и шљокицама. Лети све жене носе те папуче а зими купују кондуре украшене цветовима од црне и плаве пантљике.

Варошанке се много и ките; под грло стављају по једну и две низе дуката и још по две закаче за јелек готово до рамена. Изузимајући палац, све прсте иските прстењем а у уши стављају врло велике минђуше (обоце).

Свака жена кад пође где, носи у руци и свилену шамију лепо увијену.

Увек о већим празницима варошанке боје косу и веће. Од како је се почело у неколико да напушта врањење веђа, почело је полако да се уводи белило.

Варошанке кад иду улицом покрију лице белим мафезом тако да им се само очи виде. Тај се мафез зове *аг'ал'к* и различит је од јашмака код Туркиња.

На оделу варошанака има много турскога али је ипак укусније и скромније од овога. Одело је врло скупо а веле да је пекад било много и много богатије вежено и кићено.

VIII

НАРОДНОСНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ.

О језику српском на Косову, као о нарочитом дијалекту, не може бити речи. Тај језик припада главним својим одликама ресавско-моравскоме дијалекту, који обухвата и највећи део Србије. Границе су овоме дијалекту на северо-западу Ибар а на југоистоку вододелница Мораве и Ситнице, што значи дакле да он обухвата цело Косово. И преко тих граница он залази у области других, али се на тим границама меша у косовски говор па северу онај којим се говори у Новопазарском сапцаку а на југоистоку онај искварени моравски дијалекат који влада скопском равницом.

Најчистији је и најлепши језик у горњем делу, од Лаба до Ибра. И сам народ јасно дели ту разлику називајући оне који говоре тим чистијим језиком „јерцима“ а „јерци“ са своје стране називају ове друге Косовцима. Косовци су дакле на ономе делу који и чини право Косово поље а јерци су од Лаба па до Митровице.

Најважније су разлике измеђ косовачког и јерачког изговора у томе, што јерци правилније образују трећи падеж, што има где кад и шестог падежа у њих и што се правилније образује прошло време у глагола. Тако, у Косоваца место шестог употребљава се четврти падеж са предлогом шестог; *сас Петра*; *сас браћу*; *сас руке* и т. д. Код трећег падежа употребљава се стари му облик: *дадо мајке*; *сестре ми нешто мије добро* и т. д. У глагола, за прошло време, постоји овакав облик: *дошаја сам*, *видеја сам*, *утепаја се*, *поголемаја се* и т. д. Најважнија одлика (која се искључиво у Приштини чује) косовачког језика јесте

употреба нарочитога облика за треће лице множине садашњег времена. Тако н. пр. Пришtevци ће увек рећи: говорију, плетеју, пишеју и т. д. Заменице се удвојавају често: *мене ми је добро; тебе ти је студено* и т. д.

У многих се речи, у по неким крајевима з изговара као *дз* (з), те тако има: *дзвезда, дзвоно, дзуква, Дзака, дзвек, задзире, дзвири* и т. д.

Код диминитива има нарочитога и врло слободног одступања од облика у којима се извесне речи код нас говоре. Тако:

грош — гројче
бопча — бојча
башта — бајча
штап — стап
прасе — прајци
крушка — крујче

(„Од крушке и крујче“ нар. посл.)

Од необичнијих речи има:

топрв — тек
жељка — корњача
викати — говорити
пладне — подне
коломбоћ — кукуруз
лојзе — виноград
изба — подрум
к'ноћи — довече
ноћас — вечерас
троњ — кревет сељачки
хинка — левак
стрем — кола
лудо — младо
тучура — ступа
посипка — ватраљ
зајац — зец
окаље — наочари
орљак — димњак на сеоским кућама

чкољка — шкољка
пепеја — пепео
пауљ — пухор
поцрпка, црпка, пацрка — врг.
мичко — мало
дзипити — скочити и т. д.

У варошима обично преовлађује мноштво турских речи и има таквих, које су добиле потпуно српски а изгубиле свој турски облик, као :

утисаја — задобио
конуштисати — пристати
курдисати — наместити
шујбе — сумња
дајче — ујак и т. д.

Ове турске речи по варошима толико преовлађују, да су истисле потпуно из памћења дотичну српску реч па се често и верује да је то управо српска реч. Тако реч *долама* објашњавају као српску јер означава хаљину дугу *до лама* (под коленом, где се ломи колено зове се *лам.*) Турске речи су у свима називима на оделу, на опреми коњској (изузимајући: *оглавник* — улар); турски се називају сви занатлијски алати, грађевински материјал, кућни намештај, поједини кућни делови, трговачки еспап и т. д.

Има доста и речи других народа од којих помињемо: *букара, бурило, фртуна, лауса, мустафи* и т. д.

Да би, боље но што ми умемо то казати, приказали језик народни, изнећемо неколико пословица у којима ће се запазити све особине језика које поменусмо:

- Према глави и брич.
- Не се пуштај сас туђ конопац у бунар.
- Још није се успеја на коња, ноге маја.
- Још и не видеја воду, скида гаће.
- Према цркве и кандило.
- Према свеца и тамњан.
- Видела се гуска у блато, она мисли у злато.
- Наша си цркву да се прекрстиш.

- Не зна ђаво да дави децу.
- Из каквога луга добар је и зајац.
- Прав ти пут, криве ти ноге.
- Трчи ка везан.
- Сас туђега ата у каџиште.
- Цреп грне да прекори.
- Скотрља се грне те нађе поклопац.
- Личан ка тиквин цвет.
- Прав ко јуже у врећу.
- Не зна чалма шта тегли гужва.
- Што си сејаја то ће да ти ница.
- Кум прасе ти врећу.
- Мајстор Пена од збукве два вретена.
- Иде коло на тркало.
- Добићеш на црвен Ђурђев-дан.
- Коњ отишаја во се вратија.
- Роди, бабо, мушко дете.
- Од зета син и од врбе клин не бива.
- Криво да седимо право да зборимо.
- Отиде ко пас у лојзе.
- Како си правија, ништа неси теглија.

Има и узречица које где кад и као пословице важе :

— *Од Бога смо на лице*, што значи : доброг смо стања хвала Богу.

— *Не ми га је око* — не ценим га, није Бог зна шта.

— *Пуно мене за тебе* — благо мени за тобом (но чешће као подсмевка).

— *Не седи на ноге*. — Не стој.

Ево и неколико загонетака :

— Једна штица, свема крвница — (сабља.)

— Пуна пајанта бели пилићи — (зуби.)

— Пун вир бели прајци — (купус у каци).

— Поп у рупу гуња му врз рупу — (крт и кртичњак).

— Де црвен во лежи никад трава не ница — (огањ.)

— Имам два брата и док ми беју ћори, добри ми беју а кад прогледаше не ваљају — (опанци).

— Дзипише синови направише оца — (стог.)

— Мичко грненце слатко варенце — (лешњик.)

Две три приче народне, које ћемо овде изнети испричане устима народним, окарактерисаће најбоље и језиковне особине његове:

Оца у Јањево.

Излегаја оца од крај до на крај свет те вараја, одокле сунце греје па докле заоди. Вараја, вараја, вараја тако а њега па нигде несу могли да изварају. Кад паја у неки град, људи му рекли: „У Јањево не мо'ш да превариш човека“ а он рекаја ћи: „Могу!“ Отишаја у Јањево. Кад дошаја до Жабице, близо до Јањево, а он среја чобана и му рекаја: „Добро јутро!“ А чобанин му прифатија: „Добро ти Бог даја!“ — „Е, море чобанину, што имам једну главицу купус све твоје сто овце да пландују под ту главицу.“ Чобан му рекаја: „Може, може да имаш“. Њему му се видло криво што чобан тако то примија, поћутеја мало, поћутеја па га питаја: „Што има по Јањево што нема?“ — „Е, што има, каже му чобан, мука има, кијамет, зло, глоба, зулум, што ти нема! — „Што, Бога ти, што је та мука? каже му оца — „Разрезали, рекаја, да беру паре, збирају бакар, кову га, мајстори ту, мука од сараја као свака судска работа, а све да градију казане да ти вару тај купус твој!“ Оца се обрну па пљуну, каже: „Тхиј, па ти ме превари испод Јањево, ја да идем у Јањево?!“ и бир даа није више пришаја у Јањево.

Ћоса и медвед.

Ортачили се ћоса и медвед па отишли у планину до ловију. Ћоса остаја да чека лов а медвед заша у поток да тера. Медвед викаја, викаја, викаја преко планину: Ха ху! Ха ху! а лов проходија под дуб, проходија; проходили јелени, кошуте, лисице а ћоса

на дуб па не смеја да пуца. Кад дошаја медвед питаја: Камо, бре, уфати ли нешто? — Ништа није доходило, каже ћоса. После му каже медвед њему: Ти ниси кадар да ловиш, ајде ти да тераш а ја ћу да чекам. Отишаја ћоса после да тера а медвед сас пушке остаја да чека на пусије. Па и опет ћоса не сме да иде преко стране да тера, него успеја се на један дуб те чука сикиром. Један јелен бија близо, чуја и уплашија се те право на медведа и медвед потегни пушку те га уби. Кад после ћоса дошаја код медведа, каже: Камо, бре, је ли дошло нешто? — Дође, каже, један јелен и њега га уби, ајд да га испечемо. Здерали кожу на мех па оставили а турили јелена да печу на ражањ. Испекли га: Хајд да јемо сад, кажу. Медвед каже: Да јемо, ама воду немамо! Ћоса каже: Ја ћу да идем да узмем! Отишаја ћоса на кладенац те потпуни воду онај мех што га одрали па да га дигне а он не може. Шта ће после, шта ће; узеја дрво те чачка бразду да врати воду преко брега. Медвед чекаја чекаја, па нема да дође ћоса, па се дигаја те отишаја ондекена. — Што работаш то? рекаја му. Он рекаја: Неће да ни бидне овај мех вода те обрћам реку да дође код нас. Медвед му каже: Хајде, бре, доста је овај мех, па тури сам мех на грбину па хајд преко стране а ћоса иде по њега па се смеје. Кад однеја воду код месо, рекаја: Хајд да јемо месо сад. Сели на ручак и ручају па му говорио ћоса: Хајде, бре, кој ће више да изе меса он је појунак! Медвед му рекаја: Хајде да јемо, па кој ће више да учини коске пред себе, он је више је'а! Кад изели, медвед натоварија много коске пред себе а ћоса лечко, један човек колико мог'о да изе. Па му каже ћоса: Гледај, бре, неки сватови куд идеју. А медвед дигне главу па ћути цеја сат, па гледа тамо куд идеју сватови а оно сватови нема теке ћоса га лаже. Тако ћоса дофати коске испред медведа па тури испред себе а оне своје тури пред медведа. После му рекаја ћоса:-

Хајде да гледамо сад коске! — Погледали кад, више изеја ћоса, па се фали: Ето, ја сам појунак, повише сам изеја! Медвед оћутеја, нема шта да збори кад истина пред ћосу повише коске. После кажу: Хајде да пођемо да идемо! Пошли да идеју, идеју ка куће па срела ги једна брекиња а пуна једва држи. Ћоса каже: Ајде да јемо! а медвед каже: Доста смо јели, а ћоса му па каже: А бре, колико сам ја тамо изеја па јопет ми се је а ти не можеш; видиш ли један пут како сам појунак! Медведу стало му мука па маши руку и дофати за врх брекињу те гу савија. Он гу савија а ћоса гу ујануја (окрочија) па су јели мало. Кад се медвед најеја он пусти брекињу а брекиња се шибни да се исправи, те тамо ћосу метни у шуму. Кад он бану у грмаље, стрефио се тамо један зајац те он сас колена га уфати. Медвед га пита: Што не држа брекињу, бре, него паде? — Јок, вели ћоса, могаја сам да држим но сам рипија тамо, видеја сам једнога зајца те га уфати! — Тако ћоса остаја појунак од медведа.

Зијавет.

Свиња и мечка и вук и лисица збрали се под један дуб да чинију зијавет. Пошто се збрали сви четворица, искочија један мачор, надигаја реп па скита каршија према њи и преже мише. Медвед пита: Шта је оно? а лисица каже: Оно је Отороман-бег Котороман-бег, ајде да га викамо на зијавет. Иди ти, мечко, да га викнеш! — Мечка вика: Ја Боже сачувај да га викам, не смем! Обрне се лисица па каже: По што не смеш ти, нека иде свиња нека га вика! Свиња каже: Боже сачувај, не смем ни ја да га викам. Обрне се лисица: Хајде вук нек иде нека га вика! И вук каже: Ја не смем! Лисица рекла: Е, ајде ја ћу да идем да га викнем, ама добро да га чекате. — Отишла лисица те пратила мачора, рекла му: Хајде да идеш под тај дуб на зијавет, викају те мечка и вук и свиња. — Дошаја мачор на зијавет а свиња

не смела да га чека него ископала рупу под дуб па се завукла сва, само турила р'њицу да дува, па и то турила шушљак озго. А мечка се успела на дуб горе а вук улегаја у р'ж у њиву, ту покрај дуб. — Дошаја мачор под дуб, гледа, нема ништа. Шета се под дуб, шета, тражи де је тај зијавет а свиња дува под онај шушљак те шушљак мрда а мачор па јесапи миш је, те се циднаја ондек да дофати миша. Дофати свињу за губицу а свиња се па уплаши те рипи из шушљак, те растерај земљу од себе а мачор се уплаши од свиње те рипни те уз дуб горе а мечка па уплаши се од мачора, те од дуба те доле а мачор па од мечке се уплаши те од дуб р'гни те у р'ж а вук се уплаши од мачора, те р'гни из р'жа, те беж', те беж а класевље од р'жа те удри вука по шије, те он све више вата стра и бега. Једва се у једну страну у планину тако сабрали сви тројица и мечка и свиња и вук па се одмарају и разговарају. Свиња најпрва каже: Аман, што био лош онај Отороман-бег, ђаше обе очи да ми ископа! а мечка па каже: Тебе ништа, мене па ђаше да ме обеси на дуб! а вук па каже: Море тебе мечко па ништа, мене све са камџију ме тепаја! (оно класевље га шибаја а он па есапи камџија.) Ето тако прошаја тај зијавет.

Песме се јуначке радо певају уз гусле којих има у по где којој кући. И жене, нарочито старије, знају да поје јуначке песме. Но у варошима те песме све више ишчежавају као и колске а певају се само још севдалијске, од којих има неких које су из Србије пренесене (уметничке) а доста из Босне. Нарочито у Митровици и Вучитрну, одакле за тим слазе и у остала места.

Ево овде један мањи низ песама са обележењем одакле је која, како би се уочила разлика у њима. Сем ових овде, има и на осталим местима ове књиге расутих песама где им је било места.

Тодино лице...

Тодино лице
Митровачко асе.
Чујеш ли ме, дилбер девојко моја,
Митровачко асе!
Тодине очи
Стамбулски филцани.
Чујеш ли ме, дилбер девојко моја,
Стамбулски филцани
Тодине веће
Морске пијавице
Чујеш ли ме, дилбер девојко моја,
Морске пијавице.
Тодини зуби
Два низа бисера
Чујеш ли ме, дилбер девојко моја,
Два низа бисера.
Тодина коса
Тура ибришима,
Чујеш ли ме, дилбер девојко моја,
Тура ибришима.
Тодина уста
Бисерна кутија
Чујеш ли ме, дилбер девојко моја,
Бисерна кутија.

Митровица — Вучитрн

Темби.

Темби је се учинило
У Софију, град Софију,
Да не беру моме цвеће
Нит' у ките уплећају.
Једна мома цвеће брала
И у киту уплећала
Њој говори туре младо:
Ајде, момо, потурчи се
Наша вера добра вера.
Проговара мома млада:
Ајде, туре, покрети се
Наша вера боља вера
Кад вам дође ваш Велик-дан
Пушкама га дочекате
Топовима испратите
Кад нам дође наш Велик-дан

Песмама га дочекамо
А играма испратимо.

Вучитрн.

Стојан Поповић и Инђија девојка.

Везак везла Инђија девојка
Везак везла према месечини
К њој долази Поповић Стојане
Те јој тура руке на ђерђеву
Она њему тура у недрима.
Мука било Поповић Стојану
Па јој даје ланено повесмо:
„На то тебе, Инђија девојко,
Те ми гради гаће и кошуљу
Што претекне изатки дарове,
Те ти даруј кићене сватове!“
Мука било Инђији девојци
Па извади једну малу аспру,
И даде је Поповић Стојану:
„Чу ли, море, Поповић Стојане,
Ево тебе ова мала аспра
Те ми гради ђердан и обоце
Што претекне кочије начини
Па ти узми Инђију девојку.

Гојбуља.

Тридесет јунака и Маргита девојка.

Вино пију тридесет јунака
Служи вино Маргита девојка
Говоре јој тридесет јунака:
„Чујеш, море, Маргито девојко,
Да нам хоћеш свима бити љуба
Као што си свима била слуга“
Вели њима Маргита девојка:
„Не могу вам свима бити љуба
Као што сам свима била слуга
Хоћу једном и то најбољему
Који може Туну¹⁾ прегазити
Искидати цвеће дафиново
И донети три златне јабукe.“
Кад зачуше тридесет јунака
Сви у црну земљу погледаше

¹⁾ Дунав.

Ал не гледа Вучо Бранковићу
Но он гледа шта збори девојка
Јану коња, Бога поменуо
Пребродо Туницу водицу
Сабрао је дафиновог цвећа
И убрао три златне јабукe,
Па се опет натраг повратио.
Кад је био на пола Тунице
Његов му се коњиц заустави
Љуто пишти Вучо Бранковићу
Јер он види да ће погинути.
Њему вели Маргита девојка:
„Не препан се, Вучо Бранковићу,
Кошљем удри коњу међу ноге
Риба му се међу ноге сплела“
Кад је чуо Вучо Бранковићу
Он дофати своје бојно копље
Те он уби рибу аловиту
Па је здраво воду пребродо
И узео Маргиту девојку.

Батваре.

Јелена, санџак девојка.

Јелена, санџак девојко,
Не дижи главу високо
Доста си танка, висока
Сенка ти Солун дохваћа
До солуначке чобане
Чобани јагње пекају
Јелени део остаљају
Јелена део не гледа
Но гледа младе чобане.

Бабин мост.

Ој китице.

Ој китице, ластавице,
Не ви гњездо близо пута
Близо пута зелен луга
Ја имадем брата ловца
Тебе ће те ухватити
Цару ће те поклонити
Цар ће њему бакшиш дати
Сарајево и Крушево
У Сарају оро игра
У Крушево павун поје

Д. Гуштерица.

Свети владика.

Прошета свети владика
Кроз свету гору зелену
Да запопује попове
Да зађакује ђаконе.
Савоју мајка не дава:
Савоје, синко, немој се
Немој се млади запопит
Умреће млада Марија
Остаће пуста нурија.

Д. Гуштерица.

Расти, расти.

Расти, расти, мој бору зелени,
Да се пењем на твоје висине
Те да гледам мога милог брата;
Ал' му игра дора покрај мора,
Ал' му чука чунгур на колена,
Ал' му игра видра на рамена,
Ал' се веје везена марама
Што сам везла три године дана
Три године са три посестрима.
Увезла сам три дуката жута;
Један дукат свакојаке свиле,
Други дукат свилу ђубезлију,
Трећи дукат све од злата срму.

Неродимџа.

Ој, ливадо.

Ој ливадо, зелена ливадо,
Што си тако зелена полегла
— Синоћ ме је роса поросила
Од јутрос ме овце прегазиле
За овцама коса покосила,
Коса коси нигде откос нема.
За косом ме девојке газиле,
Једна беше танка и висока
Друга беше бела и румепа
Трећа беше мома црна ока.

Неродимџа.

А има и песама које се певају у колу, више као кочице. Оне се обично уз коју повећу песму евају или и саме за се. Тако:

1.

Павле иде од орање
Бела Рада од бунара
Бела Рада говорила:
Немој Павле жи'ти глава
Пољубити белу Раду.

2.

Море Ђоко, црно око,
Што ме гледиш испод око.
Да л' те сунце огрејало
Да л' те роса заросила
Да л' те ветар овејаја.

3.

Поскочи, момо, поскочи
Црно ми вино наточи,
Не могу мори, не могу
Стаде ми момче на ногу.

4.

Скочи коло да скочимо,
Кој може кој не може,
Ми обоје да можемо.

Песме се поје или уз гусле или у колу. И Арбанаси знају и хоће да запевају где кад српске песме а има и у њих гусала, уз које они певају арнаутске јуначке песме у којима се ипак помињу српски јунаци.

Сем гусала, на селу се свира и у фрулу у колу. И гусле и фрулу сељак сам гради. Има још и ових инструмената: гајде, мешнице и кавале. О каквом већем весељу позивају се и свирачи из вароши који ударају у гоч и зурле.

Коло се збира или о великим годовима или о сватовима и другом весељу. Бива у селу, где нема Арбанаса, да се момчадија где кад часком збере пред вече, кад се врати с поља, те одигра по неку.

Мушки играју за се а женске за се. Бива својта да ће у кући и заједно поиграти.

Девојка од дванаест година већ се хвата у коло па за то се и каже да је дорасла „да улегне у буљук“. И старији људи хоће да заиграју кад им је у кући какво весеље.

У колу је сва вештина код коловође, на којег и сами играчи обраћају сву пажњу тако, да су сви остали у колу готово само за то, да коловођи помажу и да му следеју.

Цела игра има међу тим карактер јуначки и склопљена је из вештих покрета и одважних скокова. Креће се цело тело па и глава сама не остаје мирна. У добра играча вредно је чак и изразе лица посматрати. У нарочите играче спадају на Косову Гуштеричани, Лапље-сељани и Грачаничани.

Женска је игра врло тиха и одмерена, без покрета тела и главе. Све девојке у колу гледају у земљу и крећу се једнолико уз пратњу песме. И женски коловођа донекле издваја живљом игром, носећи у висину десну руку са марамом, којом даје себи и колу такт.

Игре се зову: Оро, Посакало, Прешевка, Тиквешка, Муаџерка, Српска, Двојка, Тројка и т. д. Но то су називи игара у вароши, по селима су они мање познати или у толико колико су их тамо однели варошки свирачи. У селу се све игре зову по почецима дотичних песама уз које се играју.

До пре двадесет година ваљада, играла се где кад и једна игра са ханџарима (к'л'ч-ојни) коју је било готово страшно и гледати. И српске жене особито су је добро играле, али се сад та игра изгубила и још је по где кад брђани играју.

Осим кола, момчадија се радо у пољу р'ве, натиче, баца камена, скаче у вис и у дужину. Женске се још забављају и нишаљкама (љуљка) и другим играма женским. И уз нишање се увек пева, од којих песама је ова нарочита за ту прилику :

Овце чува дели Магдалена,
Овце чува и Богу се моли:
Дај ми, Боже, један прамен магле
Да замаглим Маркове ливаде
Да ја пуштим моје беле овце.
Отуд иде незнана делија
Те гу узе овна двестога (најбољега)
И на овна дзвоно од иладе
И у дзвоно зрно давиново,
И у зрно очи девојачке.

Ој девојко, бела перунико!

(СЕОСКА).

Moderato

Ој девојко, бела перунико!
Ој девојко, где си божур брала?
„Младо момче, ју твоје ливаде,
Ој Бога ми, да сам те нашаја!
„Ој, Бога ти, шта би ми градио?“
Ој, Бога ми, ја бих те грлио!

Ој Јелено бајрактаре!

(ВАРОШКА ИГРА).

Живо

Ој Јелено бајрактаре,
Води бајрак до Ситнице
Те сабери све девојке
Да играте, да певате.

Садих јелу....

(ИГРА ИЗ ОКОЛИНЕ ВУЧИТРСКЕ).

Врло живо

Сади је - лу ва не - де - љу, Је - ло, Је - ло!

Сади је - лу ва не - де - љу дивна мори Је - ло!

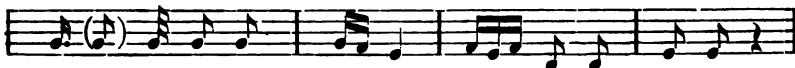
Цвета калуша.

(ВАРОШКА ИГРА).

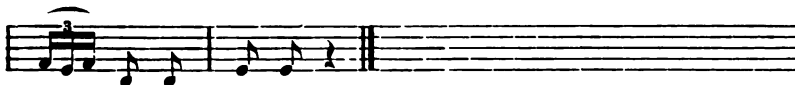
Allegretto grazioso

Цвето мо - ри Цвето, Цве - то ка - лу - шо,

Цвето мо - ри, Цвето, Цве - то ка - лушо,

Цвето ка - лушо!

Цвето мори Цвето, Цвето калушо,
Кој ми те тебе синоћке грабно?
Грабну ме мене ђермански пољак,
Па ме мене носи ју Ново Село.
Ју Ново Село вода дубока
Вода дубока, трава зелена.

Иста ова песма, примењена на један догађај у
Приштини, пева се овако :

Цвето мори Цвето, Цвето калушо.
Рагиб-ага седи на сандалију
А Цвета му служи љуту ракију.
Рагиб-ага пије, Цвета се вије.

IX

ОБИЧАЈИ.

Говорећи већ о животу народа на Косову, дотакли смо се и многих обичаја који тај живот и сачињавају. Но сем оних има и других, обредних обичаја, који су у толико још знатнији, што они управо обележавају сам народ као такав. Са те околности, што су ови обичаји обележје народности, а где кад и саставни део народне вере и сачували су се они упорно кроз дуги низ искушења.

Зна се тако, да је један од најкарактеристичнијих обичаја српских, *слава*, имао противу себе непријатељске покушаје грчких владика који су, све до последњих дана, препоручивали народу напуштање овог обичаја. Латинска пропаганда, која је и косовском ђаком прошла, покушавала је и сама да у том правцу потпомогне православне владике. А можда су ти покушаји и учинили те се народ још више учврстио у уверењу, да му у слави заиста лежи и вера и народност.

Колико је слава укорењена у срце српскога народа на Косову, показује најбоље што су, под притиском прилика, Срби у овим крајевима загубили и језик па и веру али су славу задржали. То је случај код Арнауца који још и дан данас држе славу и ако су неке појединости самога обреда загубили.

На Косову се највише слави св. Никола; св. Јован, св. Арханђел Михајло, св. Петка, св. Димитрије, св. Ђурђе (3. новембар), св. Василије и. т. д.

О славама се искупе пријатељи и својта, из близа и из далека; ту се виде, наразговарају се за целу годину, изјадају се, посаветују се. О слави се завађени мире; о слави су и незвани добродошли; о слави се и сиротиње свако радо сети.

За славу се припрема од толико дана, и прода се и узајми се, само да свети не остане непрослављен онако, како га ваља српски прославити.

Раније се славило и по неколико дана и том се приликом много трошило тако, да су црквене градске општине покушале да томе стану на пут. И митрополит Игњатије, у својој наредби од 1846. године, препоручује: „За ради светога по данас, који хоће да чини светога, само један ручак има изин а за вечеру сваки у своју малу и колико има сиротиња да прати по један сѝн и леб и вино и ракију, да рекну и они: Да му Бог помогне!“

Најважнији готово део славе на Косову то је вече пре, када се *диже славе* а то се вече зове *навечер*. Званице, које дођу, још те вечери честитају славу. По што су се званице искупиле, проразговориле и испиле по једну две чаше ракије, уноси се софра, окади се, поседа се около; домаћин разломп са најстаријим гостом погачу; подели је гостима а затим се уноси јело. После софре настаје тек *дизање славе*. Домаћин се прекрсти према икони па се изнесе велика чаша винска и сад настаје дизање славе. Најпре најстарији гост или најближи сусед напија па за тим иде чаша редом из руке у руку. Овом се приликом пије у славу Божју. Свакоме који пије припева се „Господи помилуј!“ у вароши, а на селу:

„Кој спомења славе Боже
Помогле му славе Боже
И сам Господ Бог“.

или:

„Кој спомења свеце Божје
Помогли му свеци Божји
И сам Господ Бог.“

Тек кад сви обреде славу, домаћин износи каленицу, чашу нарочито за то спремљену, која се за тим пије у славу свеца. Домаћин овом чашом нуди редом све госте али је нико неће да прими већ се изговара: „У добре је руке, Божје и домаћинске!“ Тада се домаћин прекрсти и помоли Богу и своме свецу, па наздравп неком који је најмлађи у друштву

и отпије мало те му опет доспу; још један пут отпије и допуне му а пре но што ће да пије по трећи пут прекрсти се, рукује се најпре са свима у друштву (или ижљуби), наздрави и тада испија до капи. Док се пије каленица, која тако редом иде, припева се оном кој пије и то сваком друкче. Тако домаћину ће певати:

Домаћине, слављанине
Не кређај ногу.
Несу дошли ови гости
С тобом да збору,
Но су дошли ови гости
Вино да пију!

Старијем човеку, који има синове, пева се:

Благо саду и пресаду
Измеђ' ројеве
Благо тајке, преблаго
Измеђ синове.

Храбром човеку, којег у селу сматрају за јунака:

Оваквому војводе
Седлом коња доводе,
Сабраше се сељани
Да му пусат поклоне.

Кмету сеоском:

Изникаја зелен бор
Нашем кмету пред обор
Сељани се сабраше
Да исечу зелен бор
Да награду кмету стол
И кметице столицу.

Некоме, који је вредан или уважен:

Соко лети високо
Крило држи широко
Куде соко погледа
Све дружину надгледа.

Обичном госту:

На јунака жуте чизме,
За прошетање;
У невесте црне очи,
За погледање

а хоће, ради шале, последњи стих и овако да окрену :

У љубе му црне очи
За целивање.

Зету у кући :

Да је знала брекиња
Да је чаша зетњева
Она би се повила
Те би чашу попила
Не би зета опила.

А ако је ту у кући још један зет, онда њему
друкче :

Имам дуњу, јабуку,
Кому ћу гу дат?
Имам зета, мила зета
Њему ћу гу дат.

Младожењи :

Јунак иде уз међу
А невеста низ међу
Сретоше се у међу
Љубише се у веђу

Младићу од јаке куће :

Ој, соколе, сив соколе
Што си тако леп;
Од рода сам, од соја сам,
Још лепши ћу бит.

Момку нежењеном :

Момче гризе јабуку
Уједе се за руку.
Леле, леле, ручице,
Девојачка душице!

Опет момку нежењеном :

Момче ми се роду моли:
Ожените ме
Девојка му руку пружа:
Одведите ме.

Момчету дораслом:

Јунак иде странама
Опаса се стрелама
За њим иду друга два
Један вика: удри га
Други вика: не смем га,
Кратко оди, много зна
Погубиће оба два

или:

то је јунак арбанас
погубиће оба нас.

Дечку:

Чеврљуга чеврљала
око глогчета,
Није била чеврљуга,
око глогчета,
Но је била девојчица
око момчета.

Малој деци:

Голубак ми воду пије
на крај језера
На њега су огрице
све од бисера
Попи, брале, све чисто
Помогла ти пречиста
И то се поје
За здравље твоје.

Све ове песме, сем оних код којих је изузетан
ритам, певају се на овај глас:

Moderato

Када се после дизања славе и каленице, трећа чаша (коју у шали називају: *послађеница*) наздравља у здравље домаћиново, онда му се пева:

У чије се здравље вино пије,
Све му здраво и всело било,
Родил му се вино и пченица
И по куће све мушка дечица,
И по брегу та бела лозица,
Све му опце поље притиснуле
По тору му све близни јагањци.

Уз послађеницу иде оваква здравица: „Здрав да си Марко (неко други а не домаћин). За здравље и добро. По каленице, послађеница, да последи Бог живот и здравље, кућу и дом и пријатеље све. (Сркне па му се налије). Оно послађеница а ово повлаченица. Ниско влацили, високо жњели, берићет имали, здраво јели!“ По што и сад сркне те му се налије, окреће се домаћину и наздравља му.

Код дизања славе наздравља се оваква здравица: „Помози Боже! Да пијемо ову чашу за славу Божију. Да помогне Бог и слава Божија. Слава држала кућу и дом и пријатеље све; ко је доша добро доша, да има де да доди и да има ко да га дочекује. Вас да Бог подржи а друге госте да примножи. Ове године овако а до године појако! Амин!

А уз каленицу овако се здрави:

„Здрав си Марко, здравље и добро! Прву пимо за славу Божију а ову ћемо за свеца, за светог Димитрија, за очево крсно име. Фала гости који сте нам дошли да помогнете да прославимо светог (сркне па му долију) Ону пимо за помози Боже а ову у добри час! (сркне те му долију). Трећа добра срећа у име Свете Тројице. Света Тројица помоћница, на свако место и на ово место, да сачува рало, стадо, на пут, на друм, у њиву и ливаду, да намножи, да подржи и да благослови; што роди да се наоди за Бога и за свеце. Бог да избави ристански народ од душманске руке. Сви благословите!“

Одговарају му „Бог да те благослови!“

Сутра дан тек, по навечерју, домаћин реже колач и дочекује госте који ће му доћи.

Слуга је дан после славе, кад се нарочито женска чељад провеселе, а трећи дан по слави зове се *патарница*.

По селима бива да једна кућа слави и по две славе, што у најчешће случајева уноси у кућу *уљез* (пасторак или зет) па то тако после остане. Често пута опет и сам домаћин, приликом болести или друге какве невоље, заветује се још ком свецу осим свога, те га после мора славити. Тако н. пр. у селу Ливађи породица Дрмоњчетовића слави Ваведење и св. Николу; У Гуштерици Догањџићи (30 кућа) славе св. Јована и св. Николу и т. д.

Зна се и за случајеве да су поједине куће мењале славу па доцније понова прихватале стару а задржале и нову славу. Две славе са двома преславама чине готово четири славе у кући. Јер и преслава се држи као и слава и тада се дочекују гости, само се том приликом не диже слава, не меси се лебац а пшеница се кува.

Још један обичај, који такође карактерише српски народ, нарочито је овде одвојио. *Побратимство* се стално одржава. Побратиме се обично двоје који живе у љубави. Побратим се сматра као род у кући и целој породици. Побратимљење је скопчано са нарочитим обредима и обичајима. Двојца, који желе да се побратиме, отићи ће најпре у цркву где им свештеник прочита молитву која се зове „венчање“; за тим оду кући старијега побратима, у којој су искупљене обе породице, које се том приликом међусобно даривају. Побратими се на ново пред свима завере да ће се увек волети, да ће се пазити; да један другог неће никад издати и т. д. а за тим настаје весеље које траје цео тај дан.

Постојао је пре обичај, а и сад га има по где и где, да побратими пре но што ће отићи у цркву, засеку себи мало прст па онда један другом испију крв.

Има случајева да се и девојка са девојком на исти начин побратими а тако исто и девојка са момком.

Бива и да се Србин са Арнаутином побратими, само том приликом не иду у цркву већ се побратиме код куће. Измеђ њих седне трећи па убоду и једног и другог у руку да му потече крв, па умочи шећер у ту крв и да им те сваки од побратима поједе парче шећера натопљено крвљу свога побратима. За тим настаје љубљење, заверавање и даровање.

Но сад је већ редак случај да се Србин братими са Арнаутом. Арнаути на Косову немају више „бесе“; њихова реч није поуздана; њихова вера није тврда. Ако се ко и побратими са Арнаутином, смеју му се остали Срби јер, веле, Арнаутин се побратимио само с тога да му уђе у кућу због кћери, жене или сестре. Има и прича о томе како се један младић хтео да побратими с Арнаутином. Веле, отац га много одвраћао али он остао при своме и побратимио се. Отац је међу тим по што по то хтео да увери сина да га Арнаутин лаже. Кад је прошло нешто мало времена, посаветује отац сина да скине са себе одело; да га баци на друм где ће побратим проћи а сам да се сакрије у трњак и да слуша шта ће Арнаутин рећи. Син учини тако а кад побратим прође туда и позна побратимово одело, мислећи да је ту погинуо, узвикну: „Е, тако ти је боме и требало. Ја сам се побратимио с тобом мислећи да те преокренем у моју веру а кад ниси хтео, ниси ни за шта ни био!“ Син сад тек разумеде побратимову верност и, кажу, од тога доба нема побратимства са туђом вером.

Ношење крста бива о Спасову дне или о Светој Тројици, за време велике суше. Тада се испуни све село у цркву и сваки понесе по нешто од ствари црквених: крстове, иконе, књиге, олтарска врата и т. д. па се с тим иде по пољу и кад се дође до старог дрвета, обиђе се двапут, одслужи се служба; проврти се дрво сврдлом па онда свештеник узме чашу вина и наздравља. Три пут узастопце пије и

три пут сипа у ову проврћену рупу; за тим се у ову метне парче хартије, на које је свештеник исписао крст и у четири поља I. X. III. KA., или се ставе два укрштена листа па се набије клин.

При ношењу крста пева се:

Ми у село киша у поље
Господе помилуј!
Наше поље понајбоље
Господе помилуј!
Од два класа чабар жита
Господе помилуј!
Од две овце ведро млеко
Господе помилуј!
Од две краве плуг волова,¹⁾
Господе помилуј!

По што се цео обред у пољу сврши, крстоноше дођу у село. Ако има извора то код извора а ако не, на сред села изнела је свака домаћица у једној чинији соли, брашна, сириште и једну велику воштану свећу. Ту се свом народу освешта масло а за тим се сви уврате у каквог доброг домаћина који ће их почастити све до у вече, но и сви остали донесу ту јела.

Мобу на Косову зову: *моба*, а још чешће *молба* или хајтар. Молба се чини највише према сиромашу или ономе ко нема укућана. Молбом сељак пооре, површи па и кућу гради. Молба бива о мањим празницима и о радним данима, ако је свако свој посао већ завршио. О моби се и прочасте и провеселе и сиромашу сврше посао, но нарочитих неких обичаја, том приликом, нема.

Од празника се најлепше празнују Великдан и Божић.

Пре но што се запосте велики пости, о покладама је велико весеље, јер је тада *прочка*. Гочеви бију, свирале увијају на све стране кроз село па и пушке се мећу. О прочки се збирају по две три комшијске

¹⁾ Осам јармова чине један плуг волова.

куће те покладују заједно. Сви завађени се о *прочи* измире, опросте један другом увреде и тако, лака срца и душе, запосте велике посте.

Сабор код Грачанице

О Велик-дану (Васкрсу) првог дана цело село заједно руча а око софре се вије коло. Том приликом се певају најлепше колске песме. Мушко коло игра

за себе а женско за себе. Тако ће женско коло
запевати :

Ор се, бер се, оро да беремо.
Докле није Дивна дошла
Дивна ни је без кошуље
Кошуља гу ју везиље.
Ор се, бер се, оро да беремо.
Докле није Дивна дошла
Дивна ни је без ћурдије
Ћурдија гу ју терзије
Ор с, бер се, оро да беремо
Докле није Дивна дошла
Дивна ни је без чарапе
Чарапе гу ју плетиле.
Ор се, бер се, оро да беремо,¹⁾
Докле није Дивна дошла
Дивна ни је без појаса
Појас гу је у шариље.

А момци ће из другог кола тада :

Море лијо, лијан горо,
Подигни ме лијан листо,
Да проведем ово оро,
Све бећари нежењети.
Жените ги не држете ги
Да ви штету не чинију.
Ово оро све девојке;
Давајте ги не држете ги,
Да ви штету не чинију.

Тако ће уз песму и игру да се проведе све до
пред вече а кад ће већ да се пође, запевају девојке :

Сунце зађе на заходак
Ноћ мори ноћ
А девојке на походак
Ноћ мори ноћ (ово се понавља)
У кога ће на конаке
У Ђорђета механиције
Што ће нама за вечеру

¹⁾ Место оваквог почетка пева се и овако :

„Ајте, друге, да играмо.“

Бел погачу, лудо јагње;
Кондир вина, два ракије.¹⁾

Другога дана Велик-дана, иду крстоноше кроз село и ко хоће да му сврате у кућу, плаћа по један или два шиника жита.

О Божићу је најважнији обред који се о Бадњем-дану врши. Домаћин доносећи бадњак већ честита Божић („Честити ви Божић“ вели укућанима.) Бадњак се поспе житом и намаже медом. Кад се стави бадњак на ватру, метну на онај други крај погачу ишарану и на њу мед и со. Прекрсте се сви редом и целивају погачу. За тим се поспе слама око ватре и окрену се сви око ватре. За тим иду у житницу, ту се окаде и напију славу, па се врате у кућу, свлаче опанке и бацају их преко себе па седају за софру. (Чији се опанак заклопи, верује се да ће умрети те године.) Кад седну за софру, сваки узме по једну сламку и иза леђа је веже говорећи: „ја везах вола“ (јагње, козу, пиле и т. д. сваки друго нешто, како би била година плодна.)

Ко је видео кад је бадњак догорео, његово ће бити што ће се прво те године оплодити. Прво јагње које се ојањи зове се *ранче*, те за то обично ко спази кад догори бадњак узвикне: „Моје је ранче!“ Остатак од бадњака исцепи се, направе се од њега крстићи па се задевају за стреју и носе се ~~на~~ њиву још пре сунца, где се однесе и она погача која је била на бадњаку.

Сутра дан, о Божићу, ко први дође у кућу зове се *полазник*; дарују га воћем и даду му 10. до 20. пара а задрже и па ручак. Тог дана се иде и у цркву а за тим тек весели.

Весела о Божићу то су зимска весела, у кући, крај ватре или у обору, где је направљена нишаљка

¹⁾ Многе колске песме певају се том приликом али их нисам забележио, јер их има доста објављених у Јас-требова и др.

на којој се девојке и младе жене забављају певајући познату: песму „Чија мома на нишаљку, Гајтане мој!“ У кући, крај ватре саберу се и комшије, те ће том приликом врло радо старији домаћин дохватити се гусала да отпева по где што јуначки.

Осим наведених празника, прате извесни обичаји још и ове празнике: Богојављење, Лазареву суботу, Цвети, Ђурђев-дан и т. д.

О Богојављењу се предвиђа судбина дома. Тога дана домаћин гледа кроз кобилицу и погађа каква ће срећа у кући у наступелој години бити.

О Лазаревој суботи иду лазарице које певају лазарске песме, са малим изузецима једнаке у свима крајевима Српства.

До Цвети се не сме нико китити цвећем а тога дана свештеник у цркви благослови цвеће и разда народу и од тад се почињу китити.

За Ђурђев дан беру девојке биље пре сунца, јер о Ђурђеву-дне се крми стока мекињама и сољу и пуца се пушкама преко стада. Девојке ће са три извора (или три бунара) узети воду те том водом, са гранчицом врбе, кропе стоку. До тога дана грехота је заклати јагње а по тад га кољу. Ђурђев-дан је врло весео празник; девојке се тога дана и у коло збирају те певају колске песме, од којих је нарочито Ђурђевска ова:

Ђурђево лето пролето,
Ђурђево цвеће цветало
Ђурђа га мома бераше
Мајке га на skut тураше
Мајка га од skut мећаше:
Ни моја Ђурђа ни цвеће.

КЊИГЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

БРОЈ 9

КОСОВО
ОПИС ЗЕМЉЕ И НАРОДА

ИЗДАЊЕ СА СЛИКАМА

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

II. СВЕСКА

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1903.

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М ПОПОВИЋА
У НОВОМ САДУ.

ПРЕГЛЕД

ЧЕТВРТИ ДЕО

Описи места :

	СТРАНА
I. Приштина	1
II. Муратово тулбе	20
III. Гази-Местан	24
IV. Бабин Мост	26
V. Грачаница	28
VI. Широко Поље	47
VII. Јањево	50
VIII. Липљан	54
IX. Голеш	60
X. Феризовић	64
XI. Неродимња	66
XII. Пауново Поље	70
XIII. Словиња	74
XIV. Чичавица	76
XV. Милошева бања	80
XVI. Пантина	82
XVII. Самодрежа	84
XVIII. Вучитрн	86
XIX. Качаник	96
XX. Митровица	104
XXI. Звечан	109
XXII. Трепча	114

СПИСАК СЛИКА И НАЦРТА

	СТРАНА
1. Приштина (Западна половина вароши)	3
2. Приштина (Источна половина вароши)	5
3. Конак (сарај) у Приштини	7
4. Главни сокак (Диван-јол) у Приштини	9
5. Таш-дамија	10
6. Хапсана и хапсеници у Приштини	11
7. Стара сахат-кула	13
8. Српски консулат у Приштини	15
9. Царска дамија	18
10. Муратово тулбе на Косову	22
11. Гази-Местан	25
12. Бабин мост	27
13. Српска школа у Грачаници	37
14. Грачаница	39
15. Запис	42
16. Нацрт (план) Грачанице	45
17. Јањево	52
18. Црква у Липљану	57
19. Враголијски мост (Место погубије Хуњадиеве)	62
20. Црква Св. Уроша код Неродимље	68
21. Милошева Бања	81
22. Самодрежа	85
23. Кула Војновића (Каљаја)	92
24. Стари мост код Вучитрна	95
25. Варош Качаник	97
26. Марков Камен	99
27. Жељезни пут кроз Качанички кланац	100
28. Град Качаник	101
29. Мусина текља код Качаника	103
30. Митровица	105
31. Касарна у Митровици	108
32. Врх Звечански	112

ЧЕТВРТИ ДЕО

I

ПРИШТИНА.

По што краљ Милутин понова учврсти своју власт и над јужним делом Косова, пренесе он на Косово и средиште свога краљевства; а средиште самога Косова постаде Приштина, где се тада и Липљанска епископија пренесе (у Грачаницу). Од тога доба Липљан поче да губи а Приштина да добија све више значаја.

У Приштини су од тада често становали владари — Немање. Душан у једној листини од 1340 године вели да је боловао у Приштини а помиње се да су се Душану поклонили у Приштини изасланици, властеле и грађани града Котора, коме је потврдио повеље које су му дали и његови предходници. Године 1365 издао је у Приштини цар Урош повељу манастиру Хиландару. Године 1387 бавио се у Приштини владалац Косова Поља Вук Бранковић, где су му се те године а 20. јануара поклонили дубровачки посланици Никола Гундулић и Јаков Бавжелић, којима је потврдио старе повластице дубровачке; а 1392 године, дакле после Косовске битке, Вук је у Приштини написао ону повељу којом се оглашује за вазала Базазитова. После 1403 године, када је деспот Стеван Лазаревић по последњи пут покушао да очува независност.

Србије, помиње се у једној повељи: *Бранко кефалија Приштивски* и то је ваљда последњи српски градоначелник у овоме граду. Бар он се последњи помиње. У то доба владала је Косовом породица Бранковића. У Дреници је била баштина Бранковића и после смрти Душапове они су завладали великим делом Косова и држали су у својим рукама три важна града: Приштину, Вучитрп и Звечан. Мурат II за тим освоји Приштину да се још једном на кратко време поврати Ђурђу Бранковићу и опет 1455 године потпадне коначно под власт Турака.

1689 године Гроф Пиколомини заузе Приштину са аустријским региментама одакле, како неки историци мисле, настави маршовања на Призрен где и умре 28. октобра. И још једном је за тим заузеше аустријске регименте али је брзо напустише. И од тада је стално остала под турским господарством.

Приштина је била и са своје трговине знаменита за доба простране рударске радње на Косову, када је у Приштини постојала дубровачка колонија. И све до првих десетина XVI века (Ф. Петанчић. 1502 год.) помињу је путописци као веома богато место. Ну доцније она све више и више пропада, док је у почетку овога века путописац (Пуквиљ) овако описује: „Тесне, каљаве улице њене, слаба трговина, беда становника и влада крвожеднога Малић-Паше, који у то време управљаху, шираху поврх ње (Приштине) особени карактер ужаса и жалости.“

И данас Приштину одликују тесне, каљаве улице њене, слаба трговина и т. д. али је она ипак најважније место на Косову или, управо, престоница Косова.

Противно горњем Пуквиљевом наводу, из истог доба (1812 г.) има један докуменат који тврди да се у Приштини одржавала трговина а с њом и богаство, све до тога доба. То је један нештампан опис панађура у Приштини, који се тамо држао месеца септембра. Опис је тај од француског консула Васа, који је у то време био послан у Приштину да установи

Приштина (Западна половина вароши).

консулат и о панађуру је послао извештај својој влади у Париз. Он каже да се тада у Приштини збирали трговци из Албаније, из неког дела Босне, из Солуна, из Дренопоља, из Ниша и других ближих места и да их је бивало на 1200 до 1500. За панађур су грађени од грађа дућани у редовима, покривени ћилимима, платном и другим јачим ткањима. Тај је панађур био живљи од саме вароши и грађен је у три дуже улице, испресеране са више краћих. Све су улице биле покривене грађем и листом.

Приштина је опасана са свих страна висовима и омањим брежуљцима од којих онај повијарац, Драгодан, на којем су приштевски виногради, као да је отрже својим загрљајем од косовске равнице. Приштина управо лежи измеђ четири таква брежуљка уз које се крајеви вароши пузају. Удаљена је од Ситнице један и по сат и лежи са њене десне стране. Село Глободерица, код којег је железничка станица, удаљено је 5 километара од Приштине. Приштину са станицом везује добар друм који се пушта кроз драгоданско поље. Веле да сами Приштевци (Арнаути) нису дозволили да им железница пресече имања и пређе преко Приштине, како је према првој траси имало да буде.

Приштина лежи готово на половини дужине Косова. Од ње до Качаника има 8 сати а до Митровице 6. Железницом до Качаника има 52·136 а до Митровице 26·098 километара. Косово је испод Приштине 2¹/₂ до 3 сата широко, где је и најпространија косовска равница која се зове *Широко*. Са Драгодана, који грли Приштину са северозападне стране, ванредно је леп изглед и види се готово до краја Косова на југ и исток, где је пукла пространа косовопољска равница а кроз ту се зелену пучину тамо и амо беласа Ситница; југозападно се диже Голеш; источно се постепено нижу огранци Карадага а далеко на југу суседују преко Лепенца Црна Гора и Шар.

Приштина (Источна половина вароши).

Кроз Приштину протиче Велика Река која испод последњих приштевачких кућа прима Велушу па одатле теку заједно кроз Косово а под именом Приштевачке Реке. Те реке или речице гамижу кроз саму варош, кроз улице и испод кућа. Велуша је мања река али опаснија, јер збира многе планинске потоке те кад се у ове отопи снег, Велуша надође и прети целој Приштини, као што је 1889 године и поплавила пола Приштине.

Осим железничке пруге, која везује Скопље и Митровицу додирујући Приштину, кроз њу пролази и важан друм који иде готово упоредо са железницом и везује Скопље са Митровицом и Новим Пазаром. А из Приштине се разлазе и путеви: за Ђаково који пролази крај Голеша па на Бели Дрим; пут за Призреп подножјем Рибарске планине; пут за Куршумлију на Подујево и Преполац и најпосле пут за Врању низ Бинчу.

Приштина је збијена варош; куће немају пространа дворишта и градине, махом су старе и једва у последње време ако се награди по која мало угледнија. Кад је Приштина била проглашена за седиште вилајету једва је бројала око 1800 кућа а сада броји на 3760 кућа. Од ових су 3170 кућа Турака и Арнаута; 420 кућа Срба а оно остало бар 100 кућа Цигана, око 50 кућа Јевреја, 10 до 15 кућа Цинцара и нешто мало Черкеза. Ако би се узело по 5 душа на кућу онда би овакви односи становништва били: 15850 Турака и Арнаута; 2100 душа Срба; 500 Цигана; 250 Јевреја и неколико десетина Цинцара и нешто Черкеза, што би све укупно чинило 18800 душа. Ма да и турска званична статистика овај број становништва показује ипак ће он бити претеран. Приштина не броји више од 12000 становника, јер су од времена како је вилајет исељен многе куће остале празне и пусте; велики се број расељава у места живља трговином а доста и емигрира у Србију.

Но и без обзира на бројне односе, у Приштини је преотео маха арнаутски елемент и под његовим је утицајем сав јаван живот и послови.

Старо је име Приштини *Vicianum*, ако је та важна станица на римскоме војничком друму лежала на месту на коме је данашња Приштина, јер има писаца (Хан) који према правцима старих римских путева, мисле да је *Vicianum* био на месту на коме је од прилике данашње село Чаглавица. По Пуквиљу, који се на Лукарија позива, Приштина се некад звала *Преславо*. Данашње име Приштини има их који изводе из речи

Конак (сарај) у Приштини

пришт јер се, веле, расприштила на сред равнице а међу тим Приштина и пије на сред равнице већ се збила међу огранке околних брда. У Приштини самој веле да се ова некад звала *Збирштина*, што би означавало место где се збира, па од тога после постало Приштина. Један писац (Драгашевић) мисли да је Приштина некад била тамо где утиче Грачаница и Дреница у Сптницу. Нема никаквих трагова који би такво мишљење тврдили. Но народна песма заиста пева „Од Приштине и горње и доње“ те би се могло узети да је било две Приштине. Извесни трагови указују на једно место више данашње Приштине које би

заиста било положај за варош, бољи по што га данашња варош има. Тамо се налазе трагови цигаља, опека и зидова а нешто северније и темељ неког омањег града.

Приштина се у главном дели на четири дела (кварта): *Панађуриште*, *Варош*, *Локач* и *Циганлија*. У Панађуришту и Локачу живе измешано Срби, Турци и Арнаути; у Вароши само Срби а у Циганлији Срби и Цигани. Осим ових квартова, средину вароши хвата *Чаршија* а од доселења мухаџера, образовали су и ови свој засебан мухаџерски квартал (махалу).

Званично се међу тим Приштина дели на тринаест махала, без обзира на горњу поделу. Те су махале:

1. Јарар — Церибаши махале.
2. Пирнас — махале.
3. Алаедин — махале.
4. Хасан-бег — махале.
5. Јунуз-ефенди — махале.
6. Асан Емин — махале.
7. Рамаданије — махале.
8. Хатуније — махале.
9. Мехмед-бег — махале.
10. Јусуф-Челеби — махале.
11. Џами-ћебир — махале.
12. Џами-сагир — махале.
13. Хамидије — махале.

Сем једног сокака — Диван-јол — који је до 400 метара дугачак и који одмах од уласка у варош, скоро прав тера до конака, све друге улице врло су уске и изукрштане; куће у њима збијене, блатом олепљене и покривене црепом а нигде у вароши шумице или воћа.

Од грађевина које се у Приштини истичу колико толико као угледније, на првом је месту конак (сарај) где је централна власт. То је најугледније здање на три спрата. Ту је канцеларија Мутесарифа Приштем-

ског, ту суд, полиција, пошта и телеграф, штедионица и сва друга надлештва.*) Војна болница, која се налази одмах при уласку у варош, такође је боља зграда, но касарна која је довршена 1894 године најугледнија је и најпространија грађевина у Приштини. Осим ових, знатније грађевине у Приштини су велики парни млин који косовску војску снабдева храном; нова општинска кућа (беледија); даље, депо један у коме је смештено оружје и друге потребе за војску косовску; велике штале за кавалерију; једна барутана са громо-

Главни сокак (Диван-јол) у Приштини.

вођем. Осим свега има у Приштини 12 хапова, неколико магаса и око 500 дућана у којима се продају обичне потребе и ситнице које се овде из Солуна доносе.

Сем свега ваља поменути у Приштини и српски консулат који је тамо отворен повембра месеца 1889 године. То је мала али доста угледна кућа која се налази у главној улици на сто метара више војне болнице. Први српски консул у Приштини био је Лука Маришковић кога 19. јуна 1890 године убише Арнаути Приштевски на сред чаршије.

*) Ова је зграда доцније изгорела те је дигнута нова.

У Приштини има три великих и десет малих џамија и 5 до 6 мешчита (параклис). Од ових џамија највећу, која се и зове „Царска џамија“ назидао је Абдул Фетих Султан Мехмед Хан 865 године по турском рачунању. Она је зидана тесаним каменом а покривена оловом. Пред том џамијом а крај степеница с леве стране, укопан је једап камен на коме је латински патпис али сав искварен те једва се по које слово може запазити. Друга се џамија зове *Таш-џа-*

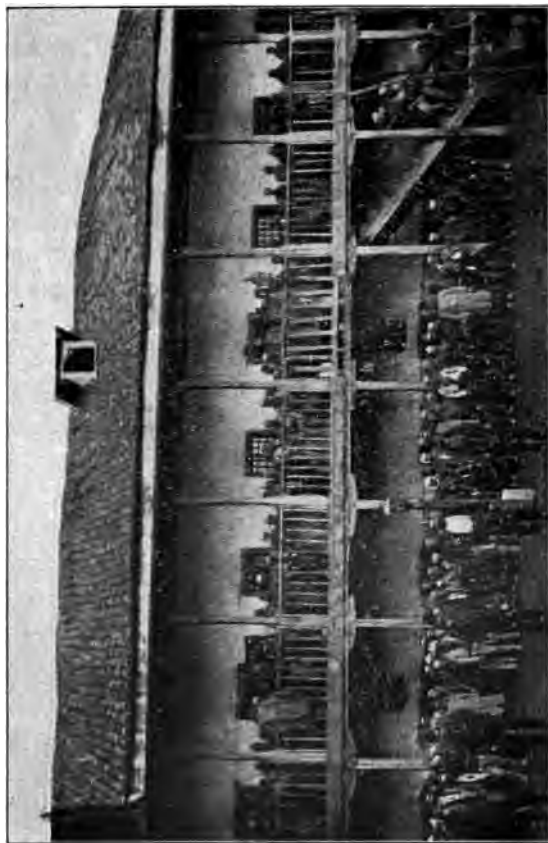
Таш-џамија.

мија и налази се у Чаршији самој. То је најстарија џамија у Приштини којој је поставио темељ још Мурат I Косовски чим је освојио Приштину. И њу је довршио Мехмед Фетих који је и Царску џамију назидао. Крај ове џамије налази се ограђена мала баштица а у њој четири гроба. На углу џамије а над овим гробовима укована је камена табла на којој пише да су овде сахрањена четири турска јунака из косовске битке. Трећа велика џамија је задужбина Јашар-Пашина. Ова, ма да

је мања од првих двеју, много је боље и богатије украшена.

Већина осталих џамија је такве грађе и облика да збиља подсећају као да су биле цркве па им је после дозидано минаре. На појединима има и трагова који то показују, ма да Турци причају да су све ове џамије подигле турске властелске жене за спомен својим мужевима изгинулим на Косову. У Пирназ-ма-

хали постоји џамија која се и зове Пирназ-џамија а у дворишту те џамије, у малој једној кућици (теће) лежи неки светац. Око гроба је пуно остављених кончића, крпица и т. д. што свет откида од хаљина и оставља крај свечева гроба. Турци ни мало не крате

Хапсана и хапсеници у Приштини.

ни Србима да овом свецу долазе на гроб. Као и сви свеци по тећама што видају, тако се и овде ради видања на гроб долази. У дворишту лежи и један велики четвртаст камен испод којег провире бистра вода врло лековита. Извор је води под самом црквом, односно џамијом. Срби шапћући причају да је то Ла-

зарев камен; да је Лазар па њ положио главу кад му је одрубљена. То је причање у неколико магловито, нејасно, ретко га ко и зна али ипак постоји. И камен је лековит.

Сем ове цамије има и једна коју Срби зову Св. Петка а за коју утврдо држе да је црква те да се и сад налазе у подруму под њом старе иконе и књиге.

У Приштини је свега једна српска православна црква, храм Св. Николе, у којој служе четири свештеника. Црква лежи на лепом узвишеном месту у Варош-махали, у којој само Срби станују. Подигнута је 1830 године на темељима старе цркве. До 1830 године Срби нису имали никакву цркву већ су се у једној кући збирали на богомољу а над рушевинама старе цркве, над местом где је био олтар, подигли су мало крова и палили свеће. Једва је извесни Хаци-Јован израдио дозволу у Јашар-Паше те се највише његовим старањем и подиже црква.

Црква с поља изгледа као обична кућа, узидана у земљу тако да се у њу слази на четири степена. Зидана је тесаним каменом а са западне и јужне стране ограђена је још и припратом под ниским кровом. У унутрашњости је доста висока и пространа а кров јој лежи на четири дебела стуба. Хор је преграђен кафезом (решеткама) а тако постоји и задњи део на доњем спрату и то је женска црква. Има два престола: за митрополита и за српскога консула који је с леве стране, према Митрополитовом. Унутрашњост цркве није толико богата али је ипак богата једним ретким украсом који ће свакога путника изненадити. То је дрворез на олтару за који се зна да га је радио извесни мајстор из Галичника али чије се име на жалост заборавило. Разноврсност и богатство идеја на томе дрворезу, прецизност у извођењу појединих слика и чистоћа у раду толико изненађују, да странац не може по сат и два да се одвоји од овога посла а да му сваки делић не проучи. Има места која се могу мерити са најлепшим везом; има места за која се мора

сумњати да су у калупу ливена. Велики олтарски стубови нарочито се одликују; сваки је другаче изведен. Око једнога се вије воће, око другог лозина врежа, око трећег цвеће, око четвртог силет разних животиња а око петог орнаменти. Свака је слика потпуно изведена а стубови су изнутра шупљи (копаница). Многи се путник пред овим послом дивео и штета је голема што је дрворез на много места већ оштећен.

У чаршији има неколико црквених дућана које општина издаје под кирију. Од вајкада су ови дућани припадали српској цркви и то извесно не данашњој но некој већој која је постојала тамо где је данас чаршија. Старији путници су затицали још траг те цркве а и старији, људи памте њене трагове. У порти данашње цркве налази се један камен који је донесен из једнога од тих црквених дућана из чаршије. Судићи по томе камену, та је црква била украшена лепим орнаментикама. Данашња црква нема никаквих украса с поља.

Стара сахат-кула.

У црквеној је порти још и Митрополија т. ј. зграда у којој одседа Призренско-рашки Митрополит кад обилази Епархију. Ову је зграду народ дигао о своме трошку 1869 године а старањем Косте Филип-

повића трговца. У тој је згради једна соба Митрополитова; једна је лепо прострta и у њој општина држи своје седнице а у једној ради школски одбор и у исто време служи и као учитељска канцеларија.

У порта црквеној је и друга велика зграда опкољена лепом и уређеном баштом. То је српска основна, мушка и женска школа и дворазредна гимназија. Над уласком у школу на великој плавој табли пише најпре турски а за тим српски: „Српско-православна основна школа“, а са десне стране у зиду урезано у плочу: „Училиште ово направи се управом и настојаванѣмъ родољубивогъ Дане Филиповића трговца и епитропа црквеногъ и училишт. г. 1859.“ Учионице у приштевској школи су простране, чисте и подесне. Велики број ђака посећује ову школу. У осталом, о уређењу и вредности приштевске школе било је на другом месту речи.

Сем српске, има у Приштини и турских школа и то шест мушких основних и две женске (сибијан-мектеби) а и једна јеврејска са седам ђака. Осим основних имају Турци и једну „руждију“ (нижу гимназију) коју је 1869 године подигао пок. Абдураман-Паша син Јашар-Пашин а дотле се само у једној медреси арапски језик предавао. Ова руждија има два разреда и сем верских, уче се у њој и неколико гимназијских предмета. Ова је школа била изгорела један пут (1881 год.) те Зија, Алија, Даниш и Фуад-бегови Јашар-Пашићи назидаше је понова. Осим ове школе има и једна медреса (од прилике богословија) стародревна, која се приписује још Султану Селиму III и у њој се само верозаконски предмети предају. Године 1888 било је у пројекту подизање једне идадије (целе гимназије) но због одласка валилука то је остало неизвршено.

Других установа у Приштини нема. У једном турском опису Приштине као вилајетског места говори се како у Приштини има и три читаонице. То су извесно „кафе“ где се чита званични лист косовског вилајета и по цео боговетни дан игра „шеш-беш“.

Осим тих „кафа“ има Приштина и лепу околину где њени становници прекраћују себи време дугих летњих дапа. Са источне стране Приштине лежи мала долиница, са нешто мало шуме и добрим студенцем,

Српски консулат у Приштини.

која се зове „Таук-башче“. Није далеко ни десет минута, па ту често лети потраже Приштевци мало хлада и добре воде јер, ваља знати, да ни једна приштевска вода не ваља. Близу Таук-башче налази се и

један извор киселе воде а има и у сред Приштине једна чешма на којој кроз четири луле тече кисела вода.

Осим Таук-башче, народ најчешће излази у лојзе (виноград) где има и нешто воћа те отуд се често у акшам, из какве шумице, чује гарнета и разлежу заносљиви звуци источњачких песама. На југу од Приштине има и место *Беле водице* где је изредна вода, али нико не излази јер је стамањено оно мало шумице што је било око извора. Као мало даље шетње и излази за приштевце су Грачаница и неколика недалека села, која на лепом положају леже, као Софалија испод Маркових Чардака, Златаре и Матичане.

Свет у Приштини радо излази мало на свеж ваздух а нарочито чаршија. Чим сиђе акшам па се чаршија затвори, свако бега у поље, јер је приштевска чаршија тесна, каљава и покривена сва, те целог Божјег дана не продре ни мало сунца у њу.

У данашњој чаршији под многим и многим кућама провирују старе зидине које се нарочито при откопавањима налазе. Старији путници наилазили су на трагове старих грађевина али, како је дошао у Приштину вилајет, те се куће почеле нагло да дижу, оборено је све. У многим кућама има и данас камења из старих грађевина, има га и са натписима који су, дабоме, пропали.

Тако је пропао један од најдрагоценијих споменика који се врло дуго држао. То су двори краља Милутина. На месту где је дапашњи конак (сарај) познаје се да је кад год била врло велика грађевина од које се неки сводови под земљом и сад наилазе. Наилазе се још и остаци зидова над земљом а и у авлији конака траг неких сводова ваљда од „доњих подрума“. У целини је и добро очувана остала је једна од оних кула које су ваљда биле на угловима двора. То је четвртаста кула висока око 15 метара; на врху продужена минаретом од дасака. Данас та кула служи као *сахат-кула* а то је и учинило да се

све до данас сачува. Сад је већ у пројекту да се зида нова сахат-кула те ће се и овај остатак дворова Милутинових разрушити.*) Нико се данас не пење на кулу сем старог сахатџије који сат курдише. Турци нерадо пуштају ког другог јер стрепе да им се не украде звоно са куле. Једном (1895 године) покварио се био сат те звоно није ударало неколико дана и на мах се по Приштини просуо глас, да је Српски Консул платио људе те су ноћу украли звоно са куле и однели у Србију. Многи су били озбиљно забринуте док, на њихову утеху, није звоно почело на ново да удара. Толика брига долази отуд што томе звону Турци придају велику важност јер на њему и „пише нешто“ што они, разуме се, нису до данас прочитали. Прича се на пример и то, да је звоно донесено из Вучитрна а тамо је дошло у време Карађорђево. Но сам натпис на звону, поред толиких мука да се препише, не казује му велику важност. Г. Јастребов, који је од некуд добио препис тога натписа, добио га је врло погрешно тако, да по његовом не значи ништа. На звону пише: *Ачестѣ клипѣ лавѣ фѣкѣт лмнѣлѣ жѣпан нѣн молавѣн 1764*. Натпис је око целог звона а испод натписа израђен је грб који преставља круну а из ње се разгранало дрво на ниже.

Старији путници, који су затекли више трагова од старих дворова, предуђују и облике те грађевине. Пре двадесет и више година, док није железница везала Приштински трг искључиво за Солун, развале су се те грађевине још толико држале да је под њима био Скадарски пазар т. ј. Шкодрани су тада, са дугим и претовареним караванима слазили у Приштину и по неколико месеца држали под зидинама дворова свој пазар. И све док није за вилајет затребало зидање пространих и великих конака, ти су се дворови увек држали.

*) То је већ и учињено те је слика коју доносимо у толико драгоценија.

Нешто је ипак чудновато. Стара сахат-кула, као једини сведок бивших Милутинових дворова уједно је и сведок тога, да то није толико стара грађевина. У сахат кули има каменова који су из неке друге, старије грађевине.

Царска џамија.

У сред Приштина и данас је у неколико сачуван грдан дворца, читав град, са кулама за одбрану од непријатеља, са дебелим бедемима, шедрванима, баштама, харемима, чардацима, аровима, амамима и многим другим зградама. Све то, као траг некадање силе

и господства Јашар-пашина, јер то су његови конаци. Грдно земљиште обухвата та зграда са својим зидовима и бедемима. Судећи по ономе што се још одржало, у Јашар-Пашиним конацима је владала грдна раскош и ови су бедеми чували силно богатство. Истина, данас је већ сав у развалама, али је вредно описати један шедрван који је био на сред бахче. То је био врло велики базен за 4 до 5 метара у пречнику а на сред тога базена округла камена плоча, над овом мања па мања и сва мања, тако да су то изгледали као округли камени басамаци који се сужавају горе или још боље, као амвон у цркви. На сваком том басамку биле су, по неком извесном реду понаместане обичне стаклене чаше, негде мање а негде веће а све једна до друге. Кад наступи вече, онда се на чардаку који гледа у бахчу, простру сиџадета, ту Јашар-паша изађе са ханумама и царијама, па се најпре око шедрвана упале мали фењерчићи а озго се пусти вода. Вода слази са степенице на степеницу али она пупи најпре оне чаше на првом степену па се ове преливају и вода пада у чаше на другом степену, што су под њима, и тако све ниже и ниже слази вода а кроз мртву тишину, што се у тихој летњој ноћи прострла над устрављеном Приштином, разлива се величанствена и заносна музика од звонких чаша, којих се разноврсни гласићи на далеко чују.

Само из овога краткога описа, може се видети какве су биле остале појединости у овим богатим дворима. Данас ту борави само један ћаја који чува конаке а уједно и збира десетак са многих чифлика, којих су данас господари Абдураман-пашини синови а Јашар-пашини унуци. Често се лети бави и један од Јашар-пашића, Фуад-бег Џимић, који је врло љубазан и предусретљив те ће свакоме ко се интересује показати конаке. А ови су конаци још и утолико интересни, што у њима лежи читав музеј. Осим Јашар-пашиних соба, које и сад стоје недирнуте, има и једна соба препуна оружја из прошлога

века. Ту има врло много разноврсних старих пушака, мачева, јатагана, цилита, пиштоља, сабаља, буздована. Ту је и она страшна, грдно широка и тешка паловина, којом је Јашар-пашин целат одсецао главе. Ту су сабље златом и сребром кићене, са натписима из корана и именима Султана који су их Јашару или Малић-пашин даровали. Ту је и један пун сандук фермана.

Како се зна да је Јашар-паша разрушио највише српских цркава те њима градио џамије, мостове и куле, то је врло вероватно да и у његовим конацима има каменова из наших цркава. Отуда се много и говори о томе, како у тим конацима има камења са натписима. Има их, заиста, и у неколико других турских кућа у Приштини али их нерадо показују.

II

МУРАТОВО ТУЛБЕ.

Један сахат северозападно од Приштине а пет шест минута лево од пута, који води из Приштине у Вучитрн, диже се и данас тулбе, на догледу и Лабу и Ситници. То је данас лепа текија (џамија без минарета) покривена оловом а ограђена повисоким зидом. На врху текије сија се позлаћен полумесец на великој јабуци.

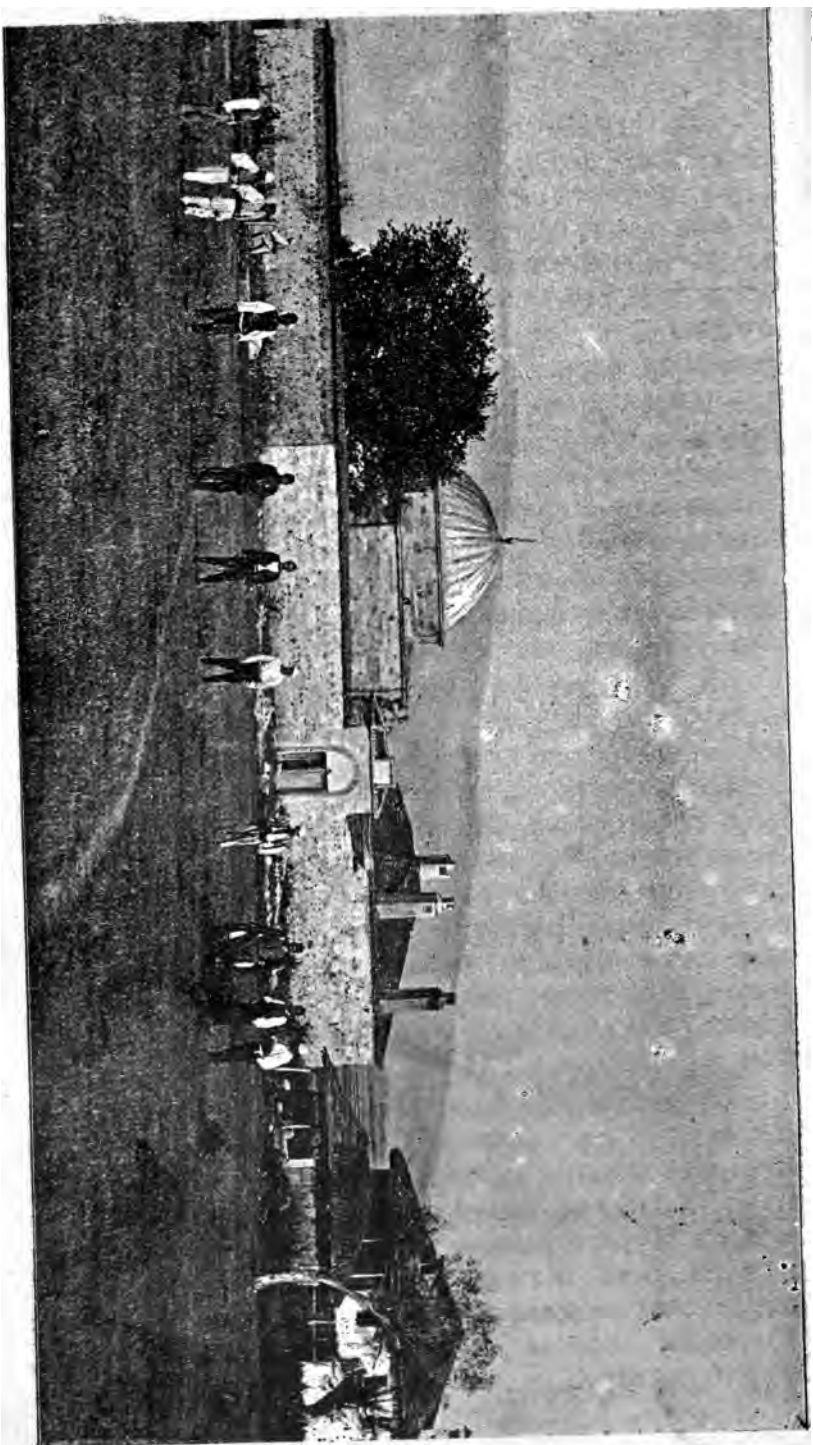
Тулбе је опкољено високим зидом а на средини је велика капија над којом је опширан натпис о тулбету. У унутрашњости зида, осим тулбета, постоји и једна кућа у којој станује харем чуварев а напоље, ван зида, трошком самога Султана подигнута је 1896 године угледна зграда — селамлик, где се дочекују гости који долазе да се поклоне овоме светом месту. Сваки гост, ма које вере и закона био, прима се усрдно кад дође да походи тулбе а долазе често и са даљих страна јер Турци, после ђабе, ово сматрају као најсветије место, те отуда и Приштини, крај које је тулбе, придају велику важност.

Ово тулбе најраније помиње и описује у XV веку Михајло Константиновић из Островице казујући: „Цар Бајазит подигао је на месту где му је отац убијен, свод оловом покривен на четири стуба и т. д.“ И тако ће и бити да је тулбе дигнуто већ одмах после Косовске битке. Кроз дуги низ година оно је извесно доста оронуло, јер га је 1850 године обновио серашџер Куршид-Паша.

Тулбе је грађено од тесаника а изнутра је бело окречено. Са јужне му је стране улаз. Унутрашњост му није особито украшена. По зидовима висе у малим рамовима разни корански записи а у једном и опис догађаја косовског, у којем се помиње и „Ћафир Милош Копиловић“. По поду су прострти скупочени ћилимови, све дарови тулбету, међ којима има и ћилима царских.

У средини, под сводом, велики је дрвен сандук, близу 2 метра дугачак, мало више него пола метра широк, но на доњем крају ужи и нижи. Вишим врхом, где би дакле глава лежала, окренут је западу. Више главе стоји на вишљем каменом стубу турбан од беле свиле увијене око некаквог феса. Сандук је покривен неколиким свиленим покровима, од којих је један већ доста искварен и стар, од велике вредности. Тај је покров сав изаткан коранским стиховима са врло много лепоте и вештине. Са свода, над сандуком, висе једно кандило као полијелеј а на земљи стоје и велики чираци са свећама.

У сандуку је овом само дроб Султана Мурата, док тело је пренесено у Брусу, у мошеју коју је Мурат за живота подигао. Међу тим, чувар тулбета прича да је под сандуком корен једнога раста, под који су Мурата склонили кад су га рањеног са коња скинули. Вели, над самим тим растом дигнуто је тулбе али је ипак остављен раст под сандуком као потврда и поуздан знак да је то баш оно место на коме је Мурат издануо.

Муратово гүмбәһе Һа Косову.

Крај уласка у тулбе, у дворишту с леве стране, постоји један гроб над којим се диже леп споменик од белог мрамора. На споменику пише да је то гроб Рифат-Паше, који је 1869 године умро у Приштини путујући из Босне за Софију, где је био назначен командантом и муширом. А почетком 1903. год. кад је умро у Скопљу косовски валија, који је дуго времена био мутесариф у Приштини, зажелио је те је и он сахрањен крај Муратовог тулбета.

Јужно, према уласку у тулбе, има лепа чешма од камена, по вода јој је усанула. А десно од уласка је други гроб старог шеиха који је преко 40 година чувао тулбе. Чување тулбета је наследно и старог шеиха сад је заменио његов син Мехмед Али, који већ спрема и учи књизи свога наследника, будућег чувара тулбета. Чувар овог тулбета има плату из саме цареве благајне а осим тога и земље око тулбета су његове, те их он обрађује и паселио је ту читаво село чипчија. Породица ових чувара је, по њиховом казивању, из Бухаре старином. Данашњи чувар Мехмед Али је врло пријатан човек и гостољубив. Ни један се путник ваља да није пожалио а извесно су се многи похвалили његовом предусретљивошћу.

1894 године, отпочео је Мехмед Али ископавања, у околини тулбета, у цељи да нађе добру воду па је ископао темеље једне интересантне и врло простране грађевине, која по своме пространству и по облику неће ништа друго бити но какав велики римски хан кад се узме у обзир да су се заиста овде негде укрштали стари римски путеви. Зна се да је један од тих слазио низ лабску долину и свртао најпре на конач Visianum, који је био негде око данашње Приштине. Можда је овде била станица Visianum па се одавде делио један крак за Ново Брдо а други за Улпијану (Липљан). Средњовековни хан свакојачко није, јер би га затекла Косовска битка и тада био би ма где и ма како поменут. Из турскога је доба још мање, јер

би се о њему што знало бар у XV. веку (Михајло из Островице који описује тулбе, или Курипешки који га је 1530. године описао.)

Иза тога хана на педесет корачаји, народ прича и многи се још сећају, да су биле две узвишене гомиле камења. Народ верује да су те гомиле на местима на којима су били погубљени Лазар и Милош. Ако је извесно да су Лазар и Милош пред очима Муратовим одмах погубљени, онда је вероватно да су ти скромни споменици одишта бележили места на којима су ове две жртве пале. И данас у овдашњег народа постоји обичај да подигне малу хумку од камена на месту где ко погине.

III

ГАЗИ-МЕСТАН.

Одмах више Приштине, с десне стране друма који од ове води у Вучитрн, а на висоравни која се назива Мазгит, налазе се многи турски гробови а у средини тих гробова и једно мало теће, просто, као омалена кућа назидано. Сви то теће називају Гази-Местан а о гробу који је у њему веле да је санџак-таров (барјактаров).

У текији има управо два гроба, оба зидана и кречом замазана. Један је од ових много већи и управо несразмеран према човечијој величини. У том гробу почива турски барјактар из Косовске битке а онај други гроб веле да је Силиктара Муратовог (штити-ноше), а други опет да је слуге барјактаревог.

У наоколо по зидовима има, као и у Муратовом тулбету, повешаних рамова са записима коранским. Осим тога виси и једна алабарда, но која по свој прилици није из косовског доба, а и једна стрела. Гроб већи покривен је зеленом чохом а мањи само окречен. Близу текије је једна мала кућица у којој стањује дервиш који чува текију и прима бакшише од мимопролазећих за зејтин, јер у текији гори увек

кандило. Види се да је некада око ове текије била засађена и шумица, од које је сад заостало неколико дивљих крушака.

По причању простих Турака, барјактар који лежи у овој текији звао се *Местан* а таквога имена одиста има и данас у Турака. *Гази* значи *победилац*. Ово је уједно и најправилније објашњење имена Гази-Местан а сва остала тумачења или су проста натезања или врло рђаве претпоставке.

У народу на Косову постоји прича, да у томе гробу лежи Бошко Југовић, извесно с тога што се

Гази-Местан.

зна да ту лежи царев барјактар а то је и Бошко био у српској војсци.

Око текије има још врло много турских гробова и белега над њима. По казивању народном то су гробови оних Турака који су ту изгинули од Југовића, отимајући барјак царски.

Турско народно казивање, слично ономе о Милошевој смрти, не каже да су Турци изгинули на овоме месту где сада леже већ, вели, они су изгинули доле у пољу па је после свако узео своју главу под мишку и донео је да се овде сахрани. Како је, према целокупном положају земљишта, сва могућност да је на Мазгиту био Муратов шатор („Мурат пао

на Мазгит на поље“), онда је за веровање да се то место сматрало код Турака за свето и важно, па су ту донели своје угледније жртве са бојишта и сахрањили, те отуд и прича да су они своје главе сами донели на ово место. И данас чак многи Турци Пришtevци изјављују пред смрт жељу да их на том светом месту сахране, те им то и чине. Има на Мазгиту, поред старих косовских, и новјих гробова од пре 100, 50 и 25 година, па и од данашњих дапа.

Мазгит међу тим не носи име по селу тога имена, већ село носи име по брдашцу (висоравни) на којој је. То село је ново а населили су га и подигли исељеници Мухамеданци из Босне. Село лежи измеђ Пришtevске железничке станице (Глободерица) и Газиместана. То је можда сад најлепше село на Косову иако лежи на голој равници. Лепо је ушорено, чисто, има доста воде; па су Бошњаци засадили и помало шуме која ће им кроз коју годину начинити хлада.

Становници Мазгита не знају ни речи турски а нема куће у којој се не поје уз гусле красне босанске српске песме.

IV

БАБИН МОСТ.

Бабин мост је село на Лабу, два сата северо-западно од Приштите. У селу има 27 српских кућа а има доста и мухаџера. Постоји и црквица, храм Покрова Богородичног а свештеник, који у овој цркви служи, седи у селу Прилужју. Испод села је мост на Лабу којим и данас пролази уздужни друм Косовски, који везује Приштину са Вучитрном, Митровицом, Пазаром и т. д. У близини тога моста познају се и трагови старијег моста.

Недалеко од поменутог цркве тече и један поток који се зове *Стеванов поток*.

Бабин мост је положај на коме су се дешавали најстрашнији моменти из битке Косовопољске, с тога

је народ и причу о томе боју, или боље ону легенду о Милошу Обилићу и везао за ово место и места најближа њему, као што су са леве обале Лабове села *Расково* и *Бакшија*

Ево те приче:

Кад је Султан Мурат дошао на Косово и потражио *рај* (покорност, отуд *раја*), Цар Лазар са својим великашима изађе му на мегдан. Пре тога Лазар је био већао са великашима у Самодрежи, да ли да се покоре или да изађу на мегдан. Вук није хтео да се туку а Милош никако друкче није хтео но да се изађе

Бабин мост.

на мегдан. Кад виде Милош да се многи склонише на Вукове речи а он изађе на рече: „Добро, покорићу се и ја, али ћу сам са моја два побратима отићи Мурату на покорност па ако ми пружи руку, пољубићу му а ако ми пружи ногу, распорићу га а ви онда чините што знате!“ Кад то рече, оде са своја два побратима Цару под шатор. Цар кад угледа Милоша, зачуди се таквоме јунаку и поче да се двоуми, шта да му пружи да целива, руку или ногу? И они везири, што су били око њега, стадоше двојако судити и саветовати га; једни му саветоваху да му пружи

руку а други ногу. Најзад, кад се Милош са свим приближи Мурату овај му пружи ногу а Милош га шчепа за ногу и распори од учкура до грла, за тим излете из шатора, уседе на коња и у бегању сјасет Турака посече. Једва га савладаше а и то не бп, да није било једне бабе која им рече: „Удрите јунака под мишице а коња под кичице“ те тако учипше и ухватише Милоша и везаше га.

Милош онако везан хоћаше да се освети баби, па је призове да јој шане неки аманет па уво. Она му приђе а он, место да јој шане, одгризе јој зубима нос, те се то место, где је то било и сад зове *Бабин нос*. (Друга прича казује да је то било на самом мосту па се од тога доба тај мост прозвао „бабин“).

Везаног Милоша најпре раскову (скину окове), те се то место прозове *Расково*, за тим га одведу везировом чадору где добију бакшиш, те се то место прозове *Бакшија*.

Не познају се више, а пре су била и три камена као белези колико је Милош три пут скочио кад је беогао од Турака.

Везаног Милоша одведу код турбета те га посеку и Цара заједно с њим. У једној њиви, не далеко од турбета, познавале су се до скоро и две гомиле камења и то је — по истом причању, било место где су Лазара и Милоша посекли.

V

ГРАЧАНИЦА.

Манастир Грачаница лежи у равници, на левој обали реке Грачанице, један сат удаљен од Приштине а у сред села Грачанице, које се после оснивања манастира око истога населило.

Измеђ села Сушице и Грачанице спушта се један огранак Вељетена, који се под Грачаницом грана у два повијарца од којих се један спушта крај Ливађе, Коњуха и северно од Липљана завршава а други

се, који носи име *Гласовник* и *Гласновик*, спушта у Широко Поље. Поточић који тече измеђ једног и другог повијарца зове се *Сејаце*. Везана за та места, постоји прича која уједно казује и како је назидан манастир Грачаница.

Краљ Милутин је имао обичај да узима сваке године по једну жену па једном узео за жену и ћерке некоег латинског краља која му роди два сина. Краљ, по обичају, на свршетку године пусти ту жену. Она оде оцу са децом и тамо их је неговала. Кад су одрасла деца, Краљ Милутин поручи жени да му пошаље децу. Али их не даде њезин отац, латински краљ. Тада је тај латински краљ живио у Грачаници, у Бедем-граду. Краљ Милутин договорн се са својом мајком па дигне војску да ратује са латинским краљем. Ухвати бусије у поточићу који се зове *Сејаце* па ту остави мајку са војском а сам изађе на брдо да прегледа одакле да бије Бедем-град. На том брду био је један дрен. Краљ уморан легне под тај дрен и заспи а усни, да ће му чобан који ту најближе пасе овце, украсти децу ако му за то плати; па чим му донесе децу да забоду миздрак у камен, на који је при спавању наслонио главу, те ће из камена одмах вода потећи којом да окупа децу. Јоште му се у сну казало, ако хоће да победи латинскога краља, да Бедем-град туче са стране Старога Села (данашње Лапље село). Чим се Краљ пробуди, нађе оног чобанина и уговори са њиме, те означи и место на врх брда, где да чобан донесе децу и да да од себе гласа кад изврши дело. Чобанин одиста и украде децу, донесе их на означено место и викне по три пут: „О, Милутине, о Милутине, о Милутине, ево деце!“ Од то доба и зове се ово место Гласновик. Краљ одмах дотрчи, удари миздраком у камен одакле потече вода; он окупа децу и однесе их мајци а сам са половином војске слегне у Старо Село, као што му се и у сну казало. Али је река била велика и Краљ не знађаше где да пређе на Бедем-град. Нађе једног чобана из

Старог Села и упита га: зна ли он где се још, оспм код Старог Села, може прећи река. Чобан одговори, да има још један прелаз код самог Бедем-града, који он зна. Но чобан не могаде оставити стоку да је вуци не изеду, већ да Краљу једну краву и каже: „Иди за овом кравом, она зна тај пут, па ће туда и проћи.“ Војска потера краву низ реку и она прође преко реке где је требало па војска за њом, те Краљ одмах према Бедем-граду начини кулу и отпочне тући Бедем-град. А кад латински краљ изађе из града да јуриша на Милутинову војску, тада и његова мајка с оном половином војске, што је остала у Сејацима, удари на латинскога краља с друге стране, те га тако победе и истерају из Бедем-града.

По што су победили, Краљ ће рећи мајци: „Мајко, имао бих вољу да начиним овде једну цркву, за славу Божју и за спомен на победу; па не знам како ћу?“ Мајка му онда одговори: „Иди, синко, на оно место где ти се јавило за децу, легни спавај, па ће ти се тако јавити и за цркву!“ Краљ тако и учини и у сну му се каза: „Да устанеш изјутра пре сунца, па какав облак видиш онакву цркву да начиниш!“ Краљ сутра дан устаде пре сунца и виде на небу красан и велик облак са пет кубета. Дозва одмах мајсторе, те стаде још тога пролећа градити цркву и сагради је до крова. На зиму, мајстори се разиђу а кад дође опет пролеће, мајстора нема да дођу. Поручивао им Краљ и тражио их али они не дођоше за три године а црква је све тако стајала недограђена. Кад дођоше треће године а Краљ срдит нареди да се протомајстору скине глава. Мајстор му се замоли и рече: „Да сам дошао одмах, истина би црква била готова још прве године али не би трајала ни триста година, али ја нисам дошао три године те је слегао и темељ и зид, па кад ударим још и добре сводове, трајаће не триста година него, у име Божје и у славу Краљску, во веки века!“ Краљ кад то чу, удобри се

и опрости мајсторима који наставе рад, те црква још те јесени би готова.

Свако место у околини Грачанице поклапа ова прича. Село Сејаце постоји; Гласовник, као што прича казује, добио је пме од чобана који је отуд гласно викнуо Милутина. По једној другој причици, то се место не зове Гласовник, већ *Гласовник* а то с тога, што су на то место, за време Косовске битке, изашли калуђери и посматрали кретање и долазак Муратове војске а други су били у манастиру сакривени и само један седео горе на манастиру, у малој црквици на горњем спрату, те слушао шта су му *гласили* они са Гласовника а он саопштавао овима у цркви. Зна се и где је онај стари дрен, под којим је Милутин спасавао и кладенац, у коме је Милутин окупао децу. Ту се и тај повијарац, на коме је дрен и кладенац, назива *Дреновац* а сам кладенац се назива *Гласна Вода*. У њему је врло добра вода, око њега је красив луг а цело то место веома је лепо са положаја, јер се одатле простире поглед на Косово све до Митровачких висова. Вода је у кладенцу лака и бистра као стакло а сматрају је плековитом, те на дрвећу околном има пуно свакојаких кончпа и крпица које је пролазник откидао од свога паса, кошуље и других делова одела. Многи бацају у кладенац и старе сребрне паре да виде хоће ли бити здрави. Народ још прича и то: да је код овог кладенца Краљевић Марко једном откупио три синцира робља од Арапа, па за тим Арапе ту посекао а робље причестио у манастиру Грачаници.

Поље, које се простире на Запад од Грачанице и кроз које отиче Грачанска река, зове се *Градина*. На том се пољу често налазе остаци од темеља. Нађен је једном и један велики саркофаг а ускоро за тим још један а пре неких година и велики надгробник, којег је нацрт показао Милојевић у II. свесци својега Путописа, но који је доцније разбијен. У близини налазе се и темељи неке тврђаве, те народ за

њих вели да су остаци Бедем-града. Врло је могуће да је ово била некада тврђава оне вароши која је лежала па Градини и ко зна, не леже ли у овим траговима остаци каквога знаменитог старог града. По томе граду (градац) и манастир је добио своје име, које постоји још пре Милутина оснивача манастирског.

Краљ Милутин је подигао Грачаницу на темељима или бар на месту старог каквог манастира. У њему је од времена Милутинова било седиште Митрополије.

Манастир Грачаница је довршен у Септембру месецу 1321. године и кроз дуги низ година, он је појао Богу славу и хвалу, јер две стотине и четрдесет и девет година за тим т. ј. 1570 године, манастир још цвета, напредује и диже велику препрату. Готово све до оних мучних дана, крајем седамнаестог столећа, који насташе после иселења патријараха и народа и Грачаница је била будни чувар вере и утехе народу на Косову.

Још почетком седамнаестог столећа (1620. год.) Пећски Патријарх Пајсије покрива Грачаницу оловом, у исто време и исте године кад и Пећску Патријаршију. По једном запису, на југозападној страни препрате, 1639 године долазио је владика Софроније у Грачаницу. На истој страни препрате стоји још један запис од 1649 године, у коме се вели да је Патријарх Пећски Пајсије те године умро и жели му се вечна памет. Но већ у другој половини тога века, навала Арнаута и насиља, која су и одагнала Србе да по свету траже себи отаџбину, разјурила су и Грачанске становнике а манастир Грачаницу опустила. Тако су се уселили у село Грачаницу Арнаути. У препрати, на западној страни, на слици Светога Вартоломеја, стоји ножем исписан запис, последњег ваља да свештеника Грачанског, који уступа сили и невољи, напушта цркву па и село. Тај запис гласи: *лето 1655* (*зрѣ) *месеца маја дне* (две речи овде нисам могао прочитати) *в вторник вечер изиде пои Јоаникије от сего*

манастира и от села са све дом.“ Овај запис јасно показује судбину Грачанице којој је за тим била изложена. Причају да је била пуста и затрпана ђубре-
том, да је у њој стока пландовала, јер не само што су је свештеници напустили већ ни једне хришћанске
душе није било више у селу.

Кад је и како манастир за тим понова пропевао не зна се тачно, али друге половине осамнаестог века ми налазимо у Грачаници опет свештеника и служба се у њој служи. Од тих, по записима који се налазе на једном старом триоду, помиње се најпре Поп Величко, а за тим његов син Поп Стојан. Како је Поп Величко успео да манастир истргне из пропасти или је то учинио неко још пре њега, не зна се. Постоји у народу само памћење да је напшла нека силна болест међу Арнауте, те су се раселили из Грачанице. Одиста има арнаутских породица у осталим селима Косовским које знају да су некада седеле у Грачаници но да су, услед помора који је у Грачаници пастао, избегле отуд. Село, које су напустили Арнаути населили су убрзо Срби и тад је извесно и Поп Величко са својом породицом дошао у Грачаницу. То је све могло бити од прилике око 1750 године, годину пре или доцније. Тако би се бар могло закључити из поменутих записа на триоду који се односе на Попа Величка а који носе датуме од 50 до 60-тих година осамнаестог столећа. Има пет таквих записа а ево их :

„Нашиса сије писмо Јован син Попа Величка 1752 месеца Марта 1.“

„Подписа сију книгу ва келији попа Величка 1754 марта 4.“

„Знати се кога приходих аз много грешни попе Стефан от Нового Брда, рукоју бренију и грешнују во село Грачаницу у попа Величка, месеца Маја 12. ден лета г. 1756.“

„Сија книга глаголима триод мне попа Стојана сина Попа Величка писа сам рукою своего знати се

кад се постави свешчеником и кад узе илметинску нурију месеца Јануарија 1760.“

„Знати се кога се постави попо Стојан свешчеником постави јего Гаврил митрополит рашки 1760 месеца декемврија.“

У то доба, а под управом Попа Величка и његовог сипа, манастир је био већ у тако добром стању да га је и тадањи владика призренски Василије посетио. О томе такође постоји запис на јужној страни препрате који гласи: „В лето 1759 аз Христо Призренац дијак приходих у Грачаницу с архијепископом Василијем.“

Овај Христо ђак, који је записао горње редове а који је са владиком, извесно као његов ђак, путовао, замоли се у владике те га овај остави за ђака манастира Грачанице. Он се ту настани, ожени се из Јањева кћерју некога Хаџи-Јована а допније се и запови. Кад изумре породица Попа Величкова, ми видимо да само из породице овога ђака Ристе излазе свештеници. Тако, после Поп Ристе био је свештеник син му Поп Милован а за тим овога син Ђорђе.

После овога свештеника Попа Ђорђа, унука ђака Ристе, који је достигао крај осампаестог века, као да настаје опет неки кратак прекид јер је Грачаница опет била затворена. То је било у доба кад је Косовом господарио бесни Јашар-Паша, који се нарочито беше окомио на српске цркве и манастире ваља да и за то што и сам беше Србин по пореклу. Зна се да је Јашар-паша скинуо био са Грачанице и олово којим је ова била покривена, да би покрио своју џамију у Приштини. [За чудо само, да је на југоисточном кубету оставио оно парче на коме стоји запис о покривању Грачанице. Запис је истискан у три реда на олову, на крају истог кубета са источне стране и гласи: „Изволенијем отца и поспешенијем сина и совршенијем светога духа покри се сија црков повеленијем пескаго кир Паи ва лето 7128.“ Оно што је у натпису искварено те се не може до-

бро прочитати, може лако да се допуни истоветним натписом који постоји на цркви Пећке Патријаршије и који означава исту годину (7128) а који тамо, на том месту гласи: „..... повеленијем смиренога патријарха пећскога кир Пајсеа“ и т. д. из чега излази да су 7128 т. ј. 1620 године, Грачаница и Пећка Патријаршија биле покривене оловом у време Патријарха Пајсија, који је заиста у то време и био Патријарх.]*) Осим олова са кубета, Јашар-Паша је повadio и камење мраморно из патоса манастирског, те се може мислити у каквом је стању морала тада бити црква, која је овом приликом више била оштећена но оно први пут кад се затвори.

Поп Ђорђе, који је био последњи свештеник пре овог новог опустошења Грачанице, није имао деце а његов брат Стеван имао је сина Ристу, који је као младић служио у хајалара Јашар-Пашиних и умео им се додворити па преко њих стећи и милости Јашар-Пашине. Да се њоме користи, он се започи па измоли још те му сам Јашар-Паша поклати ћерамиде и препокрије Грачаницу, очисти је и стане у њој служити. Као свештеник и чипчија Јашар-Пашин он још више стече његове љубави и једном, кад га је у Грачаници лепо угостио, он му се замоли да вакуфу да мало земље и то макар толико да манастир има своју башту и двориште. Ваља рећи да се том приликом при гошћењу Јашар-Паша толико развеселио да се чак и побратимио са Поп Ристом и, дабогме, сад није имао где, него се обећа да ће сам лично одмерити земљу манастиру. Сутра дан одиста Јашар-Паша својим корацима одмери место које и данас манастир око себе има а Поп Риста одмах настане са сељацима те то место ограде. Поп Риста се не заустави само на томе већ сагради и једну кућицу па мало доцније, кад се манастир мало и оснажи, сагради и другу већу за конаке.

*) Јастребов „Грађа“.

Овај заслужни Поп Риста Стевановић умро је 1830 године (запис у једном октоиху) а за њим је био свештеник брат му Танаско, јер Риста је за собом оставио сина Ђорђа врло малог, недораслог. По смрти Поп Танасковој запопи се његов син Акса (Аксентије) и тек по смрти овога, кад беше дорастао, запопи се Ђорђе син Поп Ристин. Но и овај не остави за собом никога, те се после његове смрти запопи данашњи свештеник Поп Коста који је син Максимов. Максим је био трећи брат Поп Ристин и Поп Танасков (но само по мајци а не и по оцу.) Међу тим Поп Акса је имао такође сина Захарију те је и он данас свештеник заједно са Поп Костом.

Сваки од ових свештеника из породице Попа Ристе Стевановића, или још боље из породице Попа Ристе (ђака) Призренца, допринео је по нешто на подизању и унапређењу овога манастира. Осим онога што учини најзаслужнији међ њима Поп Риста Стевановић, Поп Танаско сабра народ, те место плота којим је манастир ограђен био, подигоше зид, он набави и све књиге и црквене утвари; за време Попа Акса подигоше се велики конаци; за време Поп Ђорђа препокри се манастир наново цинком (препокривана је 1874 год.)

О томе другом отварању манастира и заслугама Попа Риста и његових посљедника, постоји овај запис на једноме октоиху:

„Поменик кои су отворили фтори пут манастир на лето 1800.

Помјани господи душу рабов твојих

Ристу јереја

Танаска „

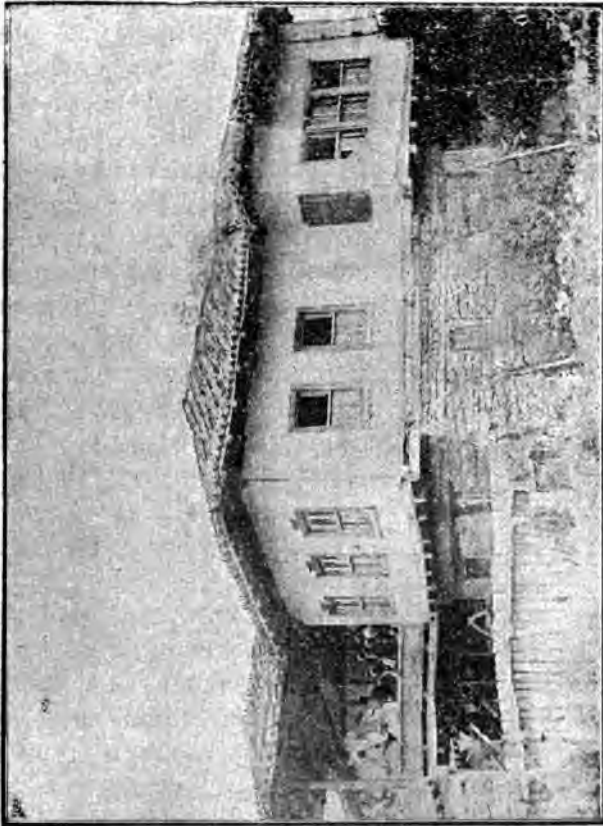
Ђорђа „

Аксу „

Овај спомен кои га иструје да буде проклет от самага спасителя и от 318 богоносни оци и от нас же кои смо манастир укрепили со трудом своим.“*)

*) Данашњи потомци Попа Ристини, од којих је један и г. Веселиновићу („Поглед кроз Косово“) казивао историју сво-

Осим поменутих Попа Косте и Попа Захарије који у манастиру служе вреди још поменути калуђера Агатангела који је 40 година пробавио у манастиру. Он је неколико пута својом заштеђевином помогао школу манастирску а преживљујући последње дане,

Српска школа у Грачаници.

сву своју заштеђевину од 2000 динара дао је да се Грачаница покрије оловом.

јих предака, све заслуге Попа Ристе Стевановића пребацили су на Ристу Ђака, као да је он први отворио манастир и ако је овај дошао у манастир кад је већ Поп Величко у њему служио.

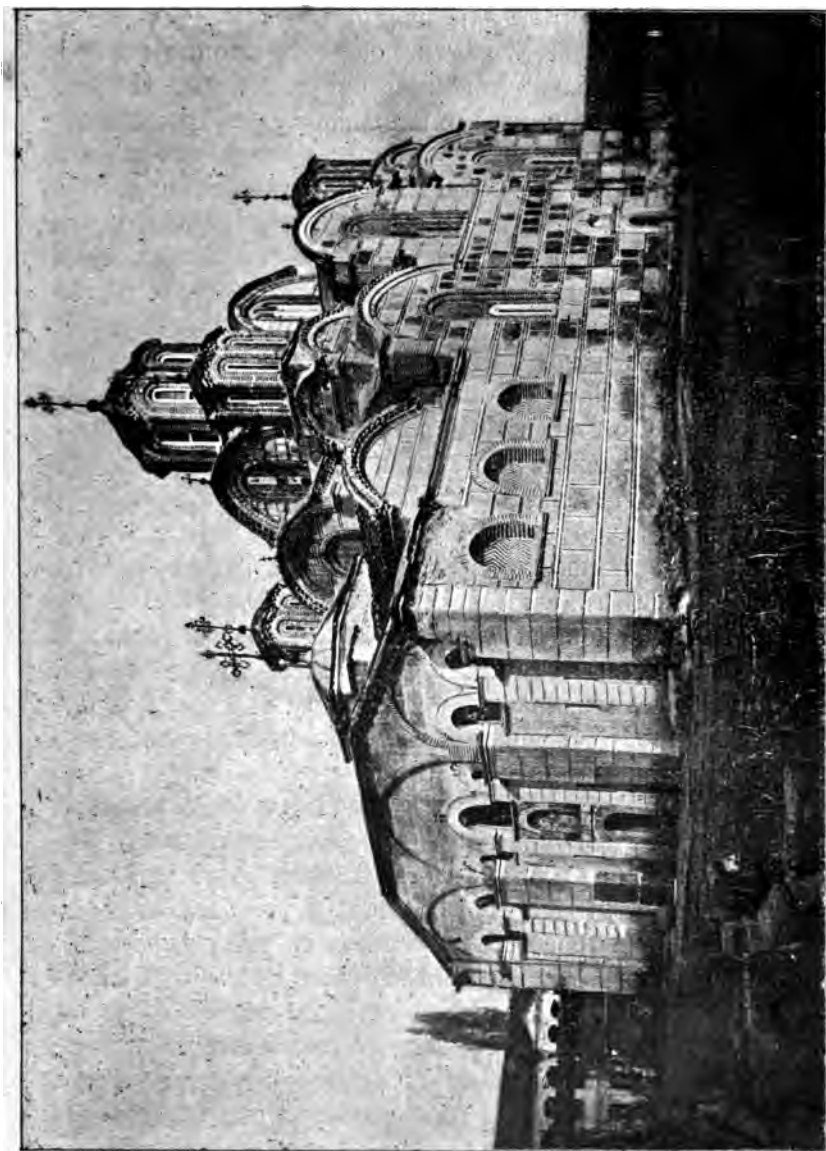
Осим поменутих зграда, које је народ дигао дигнути су тамо, на место старих, огромни нови конаци прилозима добрих Срба из Баната, Срема и Бачке. А осим тога, исте године положени су и темељи новој школској згради коју, као своју задужбину, диже Г. Марко Стојановић адвокат из Београда. За ову је школу израђен план, купљен материјал и отпочет рад на, услед извесних препрека, које су сами сељаци нехотице изазвали, знање је застало, новала да су до сада и те препреке уклоњене и школа наиздана.

Школа при манастиру Грачаници постојала је увек, само је то рапије била школа у којој су се манастирски ђаци учили црквеном појању. Та се школа обновила и увела школске књиге 1874 године, када је у њој учитељевао Стеван Максимовић, сада чиновник у Србији а брат Попа Костин. У том настапе рат те се школа опет затвори а и Стева оде у Србију. 1881 године опет поче да ради но као и пре, у њој се учило само црквено певање, док не стиге 1884 године син Поп Костин а ђак Призренске Богословије Јосиф Поповић, који за девет година свога учитељевања у Грачаници потпуно уреди ову школу те је најбоља међу сеоским школама.

Ето то би била од прилике историја Грачанице од њенога постанка до данас, уколико се она може у обиму једног оваквог описа изложити. Она заслужује нарочитог свог историчара и ми опширнији опис и ближе објашњење података остављамо њему а ми имамо још да изнесемо овде опис саме Грачанице.

Грачаницу чине два дела: црква и препрата.

Црква, као што напред поменусмо, довршена је септембра 1321 а препрата је доиздана 1570 године, дакле 249 година доцније, као што се чита из јаснога и читкога записа у њој. По том запису она је грађена „..... повеленијем преосвешћенога Архиепископа Пекскога и Патријарха всем Србијем и северним странама и прочим, кир Макарија, трудомже и

Грачи́ница.

настојанијем всеосвешћенога митрополита херцеговскога кир Андонија“

Препрата је простран квадрат. На њој су двоја врата, једна са запада и једна са севера доцније отворена. На њој је једно ниско и широко кубе. И препрата је се прилично приближила у подражавању стилу црквеном, толико бар да не изгледа као нешто туђе, налепљено, те не квари утисак који се добија од целокупнога. Но она је и материјалом и израдом изостала иза главне цркве, што се најбоље још види на сликама пзраћеним у препрати, које су врло рђава копија и подражавање онима у храму.

С десне стране, при уласку на западна врата налази се у препрати гробница Митрополита Грачанскога Дионисија, над којом постоји и запис а на противном зиду насликана је и пратња његова где је измеђ многих присутних и Патријарх Макарије.

У југоисточном углу препрате побијен је у земљу један повећи камен, који са западне и јужне стране има латинске натписе. Овај камен побијен је у земљу наопако. На зидовима у препрати има много записа које су поједини путници и посетници ту зарезивали. Ти записи често залазе у доста давну прошлост и показују колико је Грачаница некада привлачила себи све Србе па и из најудаљенијих покрајина.

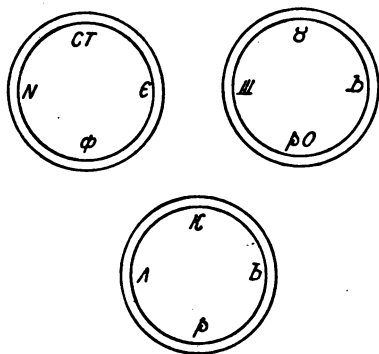
Из препрате се улази у цркву на велика западна врата. Црква сама чини квадрат са малом неправилношћу, тако по ширини има 13^{·10} m. а по дужини 15^{·28} m. осим апсида које испадају. У овај квадрат обележен је у основи крст стубовима који су везани луковима. Тако, у средини измеђ четири стуба је поље изнад којег се диже највеће, средње кубе. У угловима измеђ стубова и граничних зидова образују се још четири поља изнад којих се дижу четири мања кубета. Тако Грачаница има пет кубета, средње велико и четири омања, нерачунајући и шесто кубе на препрати. Висина великог кубета од пода до темеља сводног има 19 метара.

Црква је грађена из камена и опека; око сваког камена има два реда опека а кубета су само из опека саграђена. Један од најпозванијих судија, Г. Андра Стефановић професор науке о грађевинској конструкцији на Београдској Великој Школи, који се у Грачаници бавио проучавајући је, казао ми је овакав свој суд о њој: „Техника је код Грачанице за оно доба врло савршена али по елеганцији, по лепоти размера њених у целини и деловима и по, скроз конзеквентно органски изведеној архитектури, може се слободно уврстити у ред најлепших преставника српско-византијске архитектуре. Мало има примера да је једно важно и основно правило архитектуре тако јасно испуњено, као што је то овде случај. То је правило: да спољна архитектура буде израз унутрашњег склопа — конструкције грађевинске. То је овде до математичке прецизности изведено двоструким обележавањем основа грчкога крста, једног већег и другог мањег који се из првог развија. Нарочито је овде врло важно и — по моме мишљењу јединствено — извођење овога другог крста који служи за основу великом — средњем — кубету, јер је њиме постигнуто правилно органско развиће од крајева ка узвишеној средини а све у хармонији, како у поједностима тако и у целини. Овим поступним узвишавањем ка средини је и симболика задовољена.“

Унутрашњост цркве краси још и живопис који је кадар сувремене да надвиси а ако се упореди са живописима из истих векова, тешко му ови могу бити равни. То пису обични живописи по оним познатим обрасцима које су нам свуд остављали „зографи“. Обрасци су разнолики, сваки је за се тип, боје су хармоничне и топле, органске конструкције сразмерне и правилне. Нарочито се истичу слике у доњим редовима, рађене у природној величини. Отуда би се могло закључити да је код Грачанског живописа више мајстора радило, од којих се нарочито истиче тај који је у доњим редовима а у природној величини радио.

Цркву су сликали свакојако српски сликари. То се да закључити и по томе, што у толикој маси записа, нема оних погрешака какве обично византијски „зографи“ чине, замењујући где које српско писмо грчким.

При уласку у цркву с леве и десне стране, постоје два широка стуба која на своме своду носе једну малу црквицу или оделење, по свој прилици женска црквица у којој се Симонида молила Богу. Кроз десни, јужни стуб, воде степенице којима се у ту црквицу пење. Та црквица гледа у главну цркву кроз три уска а дугуљаста отвора који су на горњој страни засведени. Измеђ лукова тих малих прозора исписан је запис који овако изгледа а чита се: *Стефан Урош крал.*

Запис.

Та препрата над сводом, за коју народ вели да се у њој краљска породица молила Богу, широка је око 2 и по метра. Из ње се слази кроз стуб врло уским каменим степеницама којих има осамнаест до доле. И горња је препратица сва исликана живописом од којег су поједине слике и замазане.

На томе стубу, кроз који пролазе степенице а са његове западне, спољне стране, где стуб својом ширином образује пространо поље, израђена је на истоме цела лоза Неманића све до Милутина. То је жива историја а уједно и грађа, коју не треба ни историчар ни сликар да обиђе.

Као што је поменуто, горњу малу препратницу држе два широка стуба везана сводом. На унутрашњој страни свода исликан је ктитор манастира и његово подручје.

На тој унутрашњој страни, деснога, јужног стуба, исликан је краљ Милутин у природној вели-

чини. Слика преставља човека од 50 до 60 година, подуже а танке и проседе браде, са круном на глави и службеним епископским хаљинама, епитрахил је пребацио преко леве руке а обема држи Грачаницу. Око његове главе је, и то с леве и десне стране, овај запис:

Стефанъ Оуро	самодрѣжъцъ
шъ хрѣу оѣѣ	всѣхъ срѣпъс
рѣнъ мѣлтию	кихъ зѣмль
ѣжию Краљъ	и поморьскихъ
	и хтитор.

На противном, северном зиду, тако исто у природној величини, израђена је према Милутину Симонида. Она је врло младолика, такође са круном на глави и несразмерно великим обоцима о ушима. Обоци су од зеленог камена међу којим су крупна бисерна зрна. Симонида има на себи дугу, танку хаљину по врх које је пребачен огртач ишаран такође драгоценим камењем. И око њене главе са леве и десне стране има овај запис :

Симони	дѣшъ цѣѣ
да Кра	андроника
лица . . . па	палеолога
леологина	

На своду горе, више ових слика, насликан је на средини Исус Христос окренут положајем западу, уласку у цркву а лево и десно од њега по један анђео, од којих један Краљу Милутину а други Краљици Симониди спушта круну на главу.

Олтар у манастиру Грачници је новији и врло прост, но унутра у олтару сачуване су дрвене иконе од старог олтара, истина доста искварене али из онога што је на њима остало види се, да их је тако истовешта рука радила као и она која је живописала дуварове. Из олтара се иде у две мале црквице, које леже са десне и леве стране олтара. Оне су посвећене Св. Јовану (она са северне стране олтара) а друга Св.

Благовештењу (она са јужне стране.) У обе се црквице ишло из главног храма, но сад су та врата зазидаана. У олтару црквице Св. Јована пободен је у земљу један камен са латинским натписом. У тој се црквици чувају и старе иконе из старог темпла цркве Св. Богородице. Слика Св. Јована, исписана на источној страни у овој црквици, од особите је вредности а по замисли престављена је на начин најприближнији значају овога свеца.

Као год и у храму Св. Јована, тако и у Св. Благовештењу, налази се у олтару побијен у земљу камен са латинским натписом. Са јужне стране у овоме храму, налази се једна гробница и на њој запис из којег се види да ту почива „Всеосвешчени епископ Липјански Теодор“. Гробница је у једном засвођеном удубљењу у зиду.

На западном зиду овога храма Св. Благовештења исписана је знаменита повеља Краља Милутина својој задужбини. Она обухвата простор од 1·50 метра висине а 1·80 метара ширине. Цела повеља састоји се из 82 врсте а свака врста има 130 слова. Исписана је црном бојом, на белој површини. Ову је повељу једном преписао Стеван Верковић и по његовом препису саопштио је Миклошић у „Monumenta Serbica“. Објавио ју је за тим и Милојевић у своме Путопису а у св. I. Но 1895 год. преписао ју је најбрижљивије Г. Љуба Ковачевић професор Београдске Велике Школе, који је више времена утрошио у Грачаници исписав и све остало што је од вредности. Његов ће препис бити најтачнији.

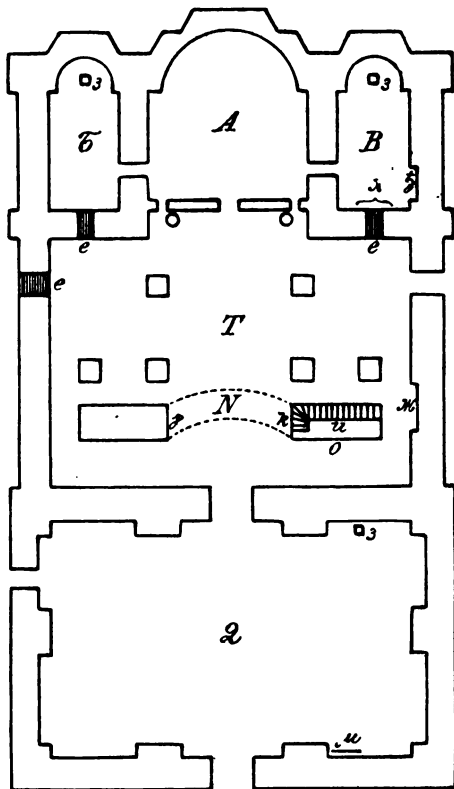
У главноме храму Св. Богородице има још једно место које скреће пажњу. На јужноме зиду, управо према ономе стубу кроз који се пење у Симонидину препрату, налази се једно засвођено удубљење у зиду. Томе своду је основа велика гробна плоча. Ова гробница потпуно је једнака са оном у црквици Св. Благовештења а у којој рекосмо да почива Теодор епископ Липјански. Из тога се управо и може закључити

да и ово није ништа друго до гробница. Надгробна плоча утонула је унеколико у земљу. Да ли ова плоча и данас покрива чије мошти или је ту била кад год чија гробница и чија би то могла бити? Познато је, међу тим, да је Кнез Лазар после погубљења почивао две године у Грачаници, те је врло вероватно да је то била његова гробница.

Да би читаоци овај опис Грачанице боље себи представили ми прилажемо овде и нацрт њен:

А. Главни олтар цркве Св. Богородице. — *Т.* Храм цркве Св. Богородице. — *Б.* Црквица Св. Јована Претече. — *В.* Црквица Св. Благовештења. — *Д.* Препрата. — *Л.* Повеља Краља Милутина исписана над зазиданим вратима која су некад водила из храма у црквицу св. Благовештења. — *Б.* Гроб Теодора епископа Липљанског.

— *Е.* Врата која су некад постојала а доцније су зазидана. — *Ж.* Гробница истоветна са оном Теодора епископа, у којој је по свој прилици почивало тело Кнеза Лазара. — *З.* Камење са латинским записима. — *М.* Натпис над гробом митрополита Грачанскога Дионисија. — *К.* Слика Милутинова. — *Ј.* Слика

Нацрт (план) Грачанице.

Симонидина. — *И.* Степенице кроз стуб, којима се пење у малу препрату. — *Н.* Свод над којим је мала препрата Симонидина. — *О.* Поље на коме је исликана цела лоза Неманића.

У манастиру Грачаници, а по својој изричној жељи, сахрањен је 1900 и митрополит Призренски Дионисије.

Што би још о манастиру Грачаници ваљало забележити, то је испосница Св. Луке која је већ разорена. Она је источно од манастира Грачанице, далеко 20 минута, у Кижничком потоку. То је једино место које је сачувало име Св. Луке, чије су мошти, по Г. Ч. Мијатовићу (Ђ. Бранковић. књ. II. стр. 151, 152.) пренесене у Србију за време Ђурђа Бранковића, и на путу лежале неколико дана у манастиру Грачаници „ради одмора а ваља да, да се многобројном народу између Мораве и Дрима, Копаоника и Шара даде прилика да свеца целива.“ У летописима је забележено да је те године и то с јесени, „умрло екзарх и митрополит грачанички Доситије, а св. Лука апостол би донесен у Грачаницу.“

На путу из Приштине у Грачаницу, близу села Ајвалије налази се једно самостално купасто брдашце, (гомила, унка, могила) које није раскопавано а нема у народу никаквих прича о њему. Близо ту лежи и једно велико блато које ретко пресушује. Код народа у овом крају живи предање да су око Грачанице била три језера која су пресушила, те је горње блато остатак једнога од њих.

Остаје нам још да забележимо и једну песму у којој народ своју драгоцену Грачаницу опева:

Висока јела до неба,
Пуштила грање до земље,
На грањки листи широки,
На листе цвеће црвено,
На цвеће пчеле попале.
Фали се пчелка Подримка:
Ја имам вино црвено;

Фали се пчелка Призренка:
Ја имам жуте дукате;
Фали се пчелка Косовка:
Ја имам белу погачу.
Што ми је јела висока,
То ми је црква Грачанка;
Што су ми гране до ~~земље~~
То ми је кубе на цркву;
Што су ми листи широки
То су ми књиге попове;
Што ми је цвеће црвено
То ми је причес у цркву;
Што су ми пчеле попале
То ми је сабор пред цркву.

VI

ШИРОКО ПОЉЕ.

У првome делу ове књиге исписано је на једном месту ово: Најзнатније је поље у Косовском равништву *Косово Поље*. Од истока Ситнице из Робовачког блата па до утока Лаба у Ситницу, пружа се најпространија равница која и јесте *право* Косово Поље али која је своје име, са значаја које је ово добило после догађаја од 1389 године, прострло далеко, од Звечана па до Качаничког кланца а и даље. Косово Поље (*право*) дуго је 7 часова и 3 до 4 широко. Где је најшире, измеђ Јањева и Голеша, добија још једно име *Широко*.

Широко Поље простира се измеђ Грачанске и Јањевске Реке а залива га Ливађска Река која у Јањевку утиче и река Ровина, која целим својим током припада Широком Пољу. По тој пољани, која је још са Истока заталасана окомцима Вељетена и Гласовника а са Запада пресечена током Ситнице, расута су најлепша Косовска села.

На Широком Пољу је био можда и знаменити град Трипољ, који је, по мишљењу извесних писаца, још пре српске периоде порушен па се као развалина прозвао Градац од којег је и Грачаница добила име. Народна

прича, испричана код описа Грачанице, и сама казује да је у том граду („Бедем-град“, од којег трагови и сад постоје) седео „Латински краљ“, чиме и сама та прича свакако означава град као остатак из доба пре српске периоде. Једино би било питање, да ли Трипољ не означава пре неки положај но име града? Дареч Трипољ није изведена из грчке речи која казује место на којем су се састајали синори трију важних градова: Јањева, Липљана и Приштине? Код народа у Грачаници постоји и прича, да су око ње била три језера па се исушила и под њима остала красна поља. Хан, према правцима старих римских путева и удаљењима на њима, мисли да је *Vicianum* (старо име Приштини) важна станица на римском војничком друму, био на месту на коме је од прилике данашње село Чаглавица, а баш на кратком одстојању измеђ Грачанице и Чаглавице налази се и градић о коме је реч.

На томе Трипољу била је борба 21. новембра 1402 год., у којој је Деспот Стеван Високи потукао Турке а од прилике на истом месту 1439 године Исак-бег Евренос-беговић потуче Новобрдску војску.

У највећа села на Широком Пољу спадају Добротин и Гуштерица, а оба у ствари већ на најдаљим границама овога поља. Добротин лежи на речици, која носи име његово. Има 52 куће а 447 становника од којих су 20 Цигана а остало све Срби. Има једна црква и, од 1884 године, основна српска школа. Има и двоспратни хан каквог ни Приштина нема. Ово село пресецају два важна пута: један из Призрена за Гилане и даље за Врању (који је сад већ напуштен) и други из Скопља за Приштину. Околина овога села сва је под њивама а има нешто и воћа. Југоисточно од села налази се старо *Лоуизиште* али му је само име остало а лозе нема ни једне. На том месту познају се и трагови неких зидина а и у земљи, при орању, налази се на опеку и малтер.

Северно од Добротина, на истом путу који везује Добротин и Приштину а на речици Јањевској,

лежи највеће српско село на Косову *Гуштерица*. Она се дели на Доњу и Горњу Гуштерицу међу којима је 15 минута растојања. Обе заједно имају 96 кућа и 893 становника, од којих су једно 15 кућа Цигана а остало све Срби. У Горњој Гуштерици има рушевина цркве Св. Пречисте а у Доњој је црква Св. Јована Претече, која је пре 35 година на рушевинама старе подигнута. Крај ње је основна школа која је 1883 године отворена.

Више Доње Гуштерице, на 45 минута западно а на истој реци (Јањевци), лежи село Коњух које има 25 кућа и 260 становника, од којих је само 5 кућа Срба а остало све мухаџери. Код тог села, од прилике, била је знаменита битка (1096 године) у којој је Жупан Вукан потукао грчку војску предвођену Севастократором Јованом.

Један сат северно од Горње Гуштерице лежи село *Сушица*, које има 24 куће и 260 становника. Две су куће Арнаута а остало све Срби. Измеђ Горње Гуштерице и Сушице спушта се огранак Вељетена па јужно поред Ливађе завршава се код Коњуха. Тај огранак обрастао је најпре шумом а ниже је покривен њивама.

Западно од Сушице, на један сат, налази се *Ливађа* која има 45 кућа и 470 становника, све самих Срба. Кроз Сушицу и Ливађу пролази мала речица која долази са Истока па се више Коњуха у Јањевску реку улива. Колико је мала ипак на њој међу две воденице. Сушичко је поље родно и лепо окићено воћем; по том пољу налази се много морских пужића а земља је кречна. Више Сушице уздиже се Вељетен, на којем се налазе многи остаци рударске радње. Ливађско је поље сама смопица; нема на њему воћака али је родније.

На реци Грачанској лежи и *Лапље Село* или како га Турци називају Кади-кеј. Оно лежи на самоме друму који из Приштине води у Призрен. Има 44 српске куће и малу црквицу која је извесно подиг-

пута на темељу какве старије. Под трпезом, у тој пркви, налази се камен са латинским натписом.

Крај Ситнице леже још села *Скуланово*, *Батусе* и *Добрева*. Од ових се за Скуланово прича да је некад било врло велико село (данас има 13 српских, 4 циганске и 1 турску кућу.) Ту је и мост преко Ситнице, на путу који је пречи и ближи из Приштине за Призрен. Скуланово лежи на врло ниском земљишту и говори се у народу да је ту било језеро па се улокнуло у земљу. Има близу Скуланова једино место које се зове *Локва* и не оре се, јер вода гмиже из земље.

Ту негде, где је село Добрева (има свега 3 српске куће) мисли један писац (Дагашевић) да је на обалама Ситнице кад год лежала варош Приштина. Но тамо никаквих трагова нема.

VII

Ј А Њ Е В О.

Латински поменици пишу ово место Јагпецо, Јагпеца, а српски Јињко.

Јањево је знатно рударско место, чија је историја везана са Новим Брдом. После ратних догађаја у XV веку и од заузећа Новог Брда, престаје и рударска радња у Јањеvu. Још до почетка XVI века та се радња одржава али у неколико и то давањем рудника или појединих окна приватним закупцима међу којима се 1613 године помиње: „господар Богоспаснаго места Јањева Марко Артофилахт“.

У Јањеvu је у средњем веку била латинска и саска колонија и за цело то време помињу се у њему Дубровачки трговци. Саси су дошли у Србију за време Краља Владислава или за време Уроша I. Католичка нурија *Grazaniza*, која се помиње 1303 године, била је извесно у Јањеvu јер се та иста нурија 1328 године, изрично у Јањеvu бележи.

И данас још постоје трагови некадањег рударства; напуштена окна и растурена шљака. На двадесет минута северно од данашњег Јањева лежи мала равница, која припада цркви као чифлик и та се равница зове *Старо Јањево*. На том месту су данас само три куће црквених чипчија. По том се пољу находе цигле и опеке, трагови темеља а находило се, веле, кад год и оружје. На том је месту, кажу, била стара *кузница*. Прича народ да тамо има и нека вода која, кад би се пустила, би потопила данашње Јањево.

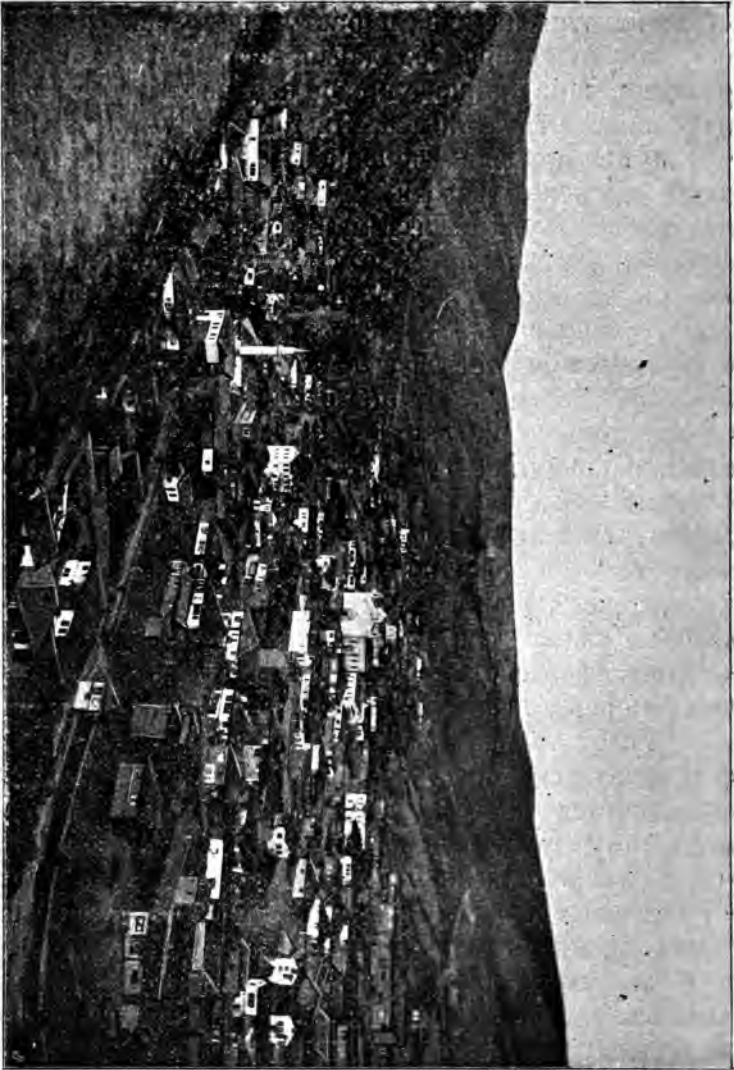
Данашње Јањево лежи под Вељетеном на врху којег постоје још развале некаквог градића. Јањево лежи на два сата југоисточно од вароши Приштине из које, преко Грачанице, води пут у Јањево. Варошица се повукла и готово скрила међу Вељетеновим огранцима а успужала се на висину од 800 m. над морем. Она лежи на двема косама које пропуштају међу се Јањевски поток. Тако овај поток, или речица, тече кроз средину варошице и збира у се у самом Јањеву још четири поточића, који носе воду опороба гвозденога укуса а извиру из утроба оних брда која су некада Јањево чинила богатим и знатним.

Услед таквога положаја варошице и куће се у њој пењу све једна изнад друге, те таква слика на први поглед чини пријатан утисак на путника. У долини коју чини речица, пружа се мала чаршија са 43 дућана. Јањево цело има око 400 кућа од којих су 306 латинских и 75 мухамеданских (мухаџерских). Има још и неколико кућа влаха и цигана.

Јањево је средиште Јањевске католичке нурије. Оно је, као католичко место, усамљено на Косову а нурију му чине још нешто мало католика у Гиланској Црној Гори.

На левом вису у вароши, диже се Јањевска католичка црква, врло велика али не и укусна грађевина, која је подигнута 1856 године по плану извесног мађара архитекте. Према рујинама, које су сад већ пропале, у Јањеву су постојале три цркве. На

Јакобсво.

остацима зидова видело да су оне бивале и православно-католичке, јер се испод лепа на коме су били католички свеци видео и други леп на којем су биле православне иконе. На развалама једне од тих цркава назидана је и данашња. Ту су тада нађена

три звона и два саркофага. Од тих звона једно, које има латински запис, служи и данашњој цркви.

Над главним западним вратима данашње цркве узидан је један камен такође латински а и још један сличан камен налазио се до скоро у Јањеву.*)

Крај цркве постоји и школа, у којој је учитељ један Јањевац који није ништа више до ту школу свршио. У школи се учи до 80 деце.

Становници су Јањева већином досељеници али се зна и за поједине куће за које се тврди да су још пре Турака овде. Такве су куће н. пр. Гласновићи, Палићи и Голомејићи. Досељеници су највише из Призрена, Ђакова, Пећи и Кратова. Има старијих породица Јањевских које и сад знају н. пр. да имају сродничких веза у Кратову.

Јањевци се занимају највише ливењем метала и нешто мало земљорадњом. Ливење метала извесно је традиционалан посао у Јањеваца. Они лију од месинга: крстове, прстење, гривне, чираке, кашичице, аване и т. д. па то носе на све стране у Србију, Бугарску, Влашку и Молдавију. Извозе годишње тога еспапа у вредности до 30.000 динара. Некада су са тим својим прерађевинама слазили у Македонију до Солуна, Битоља и Сереза а данас их на свима пијацама потискују европски фабрикати. Тим се послом занима више од половине Јањеваца, те преко зиме израђују еспап а у лето се сви растурају по ва-шарима.

Јањевци су у опште доброг материјалног стања; њихова је чаршија снабдевена свима потребама; њихове су куће лепо каменом озидане и црепом покривене; прозори на кућама гледају на улицу а на крову по црепу или на предњем зиду, оцртан је на свакој кући крст.

Јањевци су Срби, врло верни католици, и називају себе латинима. Имају увек по два свештеника,

*) Запис са ових каменова као и са звона, саопштио је већ Јастребов у својој „Грађи“.

— од којих је по један Јањевац — који их уче непоколебљивости верској. Јањевци говоре врло лепим, чистим српским језиком, који у неколико одваја од језика осталих Косоваца, што ће бити извесно утицајем свештеника који су већином довођени из Далмације или Херцеговине а који су вршили дужност учитеља у школи. Но на језик Јањеваца утицало је извесно и то, што су они сваког лета на гурбету а најчешће у Србији.

У Јањеву је постојала пре тридесет година (1866 г.) и српска школа али се доцније морала затворити. Јањевци су јој ради и сад, али Владика је католички не дозвољава, чак ни онда кад би учитељ био католичке вере. Један млади Јањевац, из врло угледне породице, који је свршио католичку богословију у Скадру, падао је на мисао да отвори српску школу, па су га с тога брзо запопили и дали му нурију у Мпридити.

Јањево се и ношњом, карактером и типом својих становника одваја јако од осталог Косова. Тако и мушки и женске носе одело најближе ономе какво се у Призрену носи. Такво су одело извесно донели досељеници. Но Јањевци се са стране и жене, најрадије из Призрена па из Скопља. У последње време почели су да доводе себи жене из Влашке и Бугарске. То све чини да су у њих и обичаји и живот у кући, различни од осталих Косоваца. Обичаји су, управо, у толико различни што су погубљени или занемарени они српски обичаји који тако одликују Србе Косовце.

VIII

Л И П Љ А Н.

У нашим повељама *Липланъ* (у једном летопису погрешком *нпипанскѣм*), код Грка и Римљана *Vlriana*, *Vlcianum*, *Lipiana*, *Lipenion*, *Lipiam*, *Οὐλπιᾶνα*, *Λιπένιον*, *Λιπαίνιον*.

Поред Scupi (Скопље?*) најзнатнији град у римској Дарданији, која је захватала и цело Косово, био Ulpiana или Ulsianum а данашњи Липљан. То је било врло знатно римско културно средиште, где су се стицали и секли знаменити римски путеви, од којих је један водио на Југ у Scupi (Скопље), други на Југозапад у Therandu (Призрен), трећи на Северозапад у Charmaenis (Нови Пазар) а четврти на Североисток у Naisos (Ниш.)

У шестом веку, после Христа, Липљан постаде позорница верских расправа. Тадањи Византијски Цар Јустинијан I, развали трошне зидине градске и обнови читав град.

Када 6. и 7. столећа наиђоше Срби на Балканско Полуострво, они на Косову створише жупе од којих је на једну, Липљан, као важно средиште, простро своје име. И тако, кроз дуги низ година, једна од најзнаменитијих жупа на Косову била је Липљанска.

Под Липљаном се дешавају и они знаменити ратови Жупана Вукана (1093—1105?). Вукан први провали из својих области, западног дела Расае, те поче ударати на суседне византијске градове па и Липљан спали. Око године 1093. пошаље грчки Цар Алексије Севастократора Јована са великом војском, која се утабори код Липљана, са десне стране Ситнице. Вукан, који се раније беше склонио у Звечан, нападне ноћу на грчки табор и потуче грчку војску, која мораде да побегне преко Ситнице и да се склони у Липљан. Када Цар Алексије сам, после тога, пође са силовом војском на Вукана, измирише се код Липљана те му Вукан даде таоце а граница византијско-српска остаде више Липљана. И тако Вукан не би те среће да присаједини Липљан својој области.

*) Обично се узима да је старо Scupi данашње Скопље, али познати историски географ Томашек доказује са доста јаким разлозима, да је старо Scupi било негде око данашњег Лесковца. Свакако ово питање није још дефинитивно решено.

Тек сто година доцније, у ратовима око 1184 и 1185 године, пође то за руком великом Немањи, који се као и Вукан спусти са Звечана, па после знамените победе на Пантину (1170) коначно присаједини Липљан великој својој жупанији.

Липљан још једном паде под грчку власт, за време владе Краља Драгутина, око 1280 године. Губитак тих важних покрајина ваља да и допринесе много незадовољству противу Драгутинове владавине, но Милутин опет поврати Липљан и од тада га коначно присаједини српској држави. Том приликом је разваљен и град Липљан и Милутин пренесе и древно владичанство из Липљана у Грачаницу, коју је око 1321 године обновио.

Од тога доба Липљан изгуби своје значење, које је кроз толико векова имао, па га никад више и не поврати.

Душан Силни, пошто се прогласио краљем у Сврчину, даровао је манастиру Хиландару у Светој Гори, поред многих других и „цркву Св. Богородице у Липљану и трг у Липљану“.

Данас је Липљан малено село, лежи на левој страни Ситничине обале, тамо где се Јањевска река спушта у Ситницу. Ма колико да је Липљан био изгубио свој историјски значај, са самога положаја свога задржао се у њему увек велики трг све до Косовскога доба док га Бајазит није са свим разорио а на развалама старог Липљана подигло се малено и сиромашно село од 50. кућа. Село лежи на најлепшој равници Косовској, утонуло у море најкрасније траве а испод њега, изван села код Ситничиног моста, налази се *Сињак* или *Тишина*, место где се многа риба из Ситнице вади. Тај мост, на Ситници код Липљана, једини је камени мост на целом току Ситнице, који се одржао.*) Њега је зидао Јашар-Паша али каменом који је вадио из српских цркава које је он свуд по Косову рушио.

*) Види слику овога моста у првој књизи овога дела на стр. 43.

Липљан је данас и железничка станица око које се почела да диже мала чаршија те са оним кућама и дућанима, који се подигли на станици, Липљан ваља да броји до сто кућа. Станица је доста жива јер се и овде купује и товари храна за Солунску пијацу.

У Липљану постоји и лепа зграда, у којој је српска основна школа која је отворена још Децембра месеца 1866 године и у којој је све до 1896 год. било само три разреда и један учитељ. Те године отвори се још и четврти разред а и женска школа те, поред учитеља, има данас и учитељка у Липљану.

Црква у Липљану.

И данас постоји у селу стара Липљанска црква, то је ваља да једна од најстаријих цркви на Балкану. И њу је хтео Јашар-Паша да разори али се ману те своје намере. О томе је испричао причу Милојевић у своме Путопису. Ја сам је, али мало друкчу, забележио по казивању дугогодишњег учитеља Липљанског Дене Дебељаковића. Но г. Милојко Веселиновић забележио ју је по казивању старог Попа Јована из Липљана. Па како Поп Јован својим веком поклапа скоро цео овај деветнаести век а као дугогодишњи свештеник и

чувар је ове црквице и њене историје, то ћемо се ми овде најрадије послужити његовим казивањем г. Веселиновићу:*)

„Јашар-Паша је много пута насртао да развали стару липљанску цркву. Први пут је развалио припрату и од тога камења начинио је онај мост на Ситници код Липљана. То је могло бити око 1804 године.

После је опет, једним злим удесом, хтео да развали и праву стару цркву. Почне гонити Србе да сами разваљују своју цркву а он само да гледа, али се ни један није хтео прихватити тога посла, сваки је избегавао, чудио се и крстио шта ће од њих још бити и какве их још црње невоље очекују. На вику и дреку Пашину и његових ђајалара, нашао се неки сулудаст Србин из села, звали га Парађидија, те се попео на цркву и почео да руши, за њим се поткаче и неки Турци; али у један пут Парађидија занеми, уста му се узела а Турцима ноге. Кад то чудо види Јашар-Паша, одмах дозове Попа Ђорђа, мојега оца, те је читао молитве и Турцима и Парађидији. Том приликом Паша се јако поплашио те не само да није квариио цркву, но је дао камена и пара да се начини припрата, коју је пређе развалио.

После неколико година дођу пашини ђајалари у Липљан да разваљују цркву. Тада се село нађе опет у чуду и бризи за својом старом црквом. Почну молити и преклињати ђајаларе да им не дирају бар у ту једну цркву и да је оставе, те да се околна раја моли Богу у њој, али се верне слуге Јашар-Пашине и не окреташе на молбе и вапаје сељана. Јадни сељани принели су им у том тренутку неколико печених јагањаца и овпова да ручају. Халапљиве потурице, Арнаути, приседну око маснога печења и почну јести, а после ручка да отпочну рушити цркву. Најзад, на толике молбе сељана, а нарочито зарад доброга овнујскога печења, рећи ће један, најстарији: „Море, рајо, баш кад толико молите за ову вашу

*) „Поглед кроз Косово“ стр. 41.

цркву, онда нека један од вас одмах трчи у Приштину Јашар-Паши и нека га замоли, па ако он запроведи да вам остане црква, ми је нећемо дирати; али ако не донесете абера од паше док ми ручамо и седам ока клинаца у зубима, ми ћемо почети рушити цркву.“

Сељаци се сада стали тешкати и мучити шта да раде. Знају да се не може отићи од Липљана у Приштину и вратити се натраг док ђалари још ручају, јер од Липљана до Приштине има добра три часа и толико одонуда, свега шест часова. Дакле није могућно прећи шест часова пута за један час, за које би време, од прилике, јели Турци. Почну се тужити и јадиковати сељани у селу шта су им рекли ђалари, оно што се не може извршити.

Ту нужду и невољу чује једно момче, Ђорђе (звали су га Ђока) Војинчетовић из Липљана, из најстарије куће. Изађе оно пред Турке и рекне: „Ја Божјом помоћу идем у Приштину код Јашар-Паше, и ако вам не донесем абера од Паше док сте ви још за совром, онда разваљујте цркву као што сте научили!“

Турци му само додадоше из подсмеха: „Не заборави, море, да донесеш и седам ока клинаца у зубима.“

Ђорђе им одговори: „Бог ће их донети.“

Ђорђе пође пут Приштине. Сељаци га испраћаху сузним очима, и слабо се уздаху у ту помоћ.

Мало за тим Војинчетовић ишчезе у равнине Косовском Пољу. Турци осташе да се сладе и једу овнујскога печења, и расхлађују бистром водом. Сељаци се вајкају и само погледају кад ће се ови зликовци најести и дићи да почну разваљивати цркву. Турци ручају, сладе се, почињу лакше јести и одмарати се. Сељаке нека језа хвата и чини им се да је време већ прошло и да се оно момче неје одмакло од Липљана ни за један час пута.

Ућутали се Турци око совре, по који грицне маснога печења, па замишљен навали се на лакат, други преклапају очима, сан их хвата.

Настало ћутање и с једне и с друге стране... Тек млади Војинчетовић стаде пред Турке, испусти седам ока клинаца и пружи им печат Јашар-Пашин. Турци се тргоше и зачуђено погледаше. Сељаци се примакоше ближе. Нико још не верује. Ну кад Турци сагледаше печат Пашин, учинише темена, пољубише га и одоше из села.

Цело се село слегло око младога Ђорђа Војинчетовића. Сви га гледају сузним очима и мило им је било. Питају га стари људи: „Синко, како оде и дође и толики пут пређе за један час; крила да си имао, не би могао прећи толики пут за ово кратко време?“

Ђорђе скромно одговараше: „Кад сам пошао одавде, ишао сам као и увек, но што сам брже корачао све ми је лакше било, као да ме је нешто носило.“

Сељаци се заплакаше па се окренуше цркви и прекрстише се. Ђорђе их је само смерно гледао. — —“

Овако прича стари Поп Јован, који већ 60 година како попује у Липљану. Додао је још, да је кућа овога Војинчетовића најстарија у Липљану; да се је после овога извршеног чина Ђорђе женио и имао деце, и да га је овај стари Поп Јован опојао и сахранио.“

ОвOME Г. Веселиновић додаје са своје стране и то, да овај Војинчетовић или Војновић, може бити, води своје порекло од старих витезова Војиновића „чији су двори били у Липљану“.

IX

ГОЛЕШ.

Голеш је косовска планина. Он једини скоро цео припада Косову.

Народне песме често га зову и *Голеш* и *Голеш* а сва та имена излазе из истог значења, јер је Голеш заиста го и наг. Тешко да се на њему и цбунић за-

зелени већ га лети само обоји ситна, зелена трава и она модра што се по стенама и камену хвата.

Једна од најлепших народних песама, она о Бану Страхињићу, за Голеш је везана. Јер онај силни Влах-Алија за кога се вели да:

„У Турчина војске свакојаке,
У Турчина једну кажу силу
Самовољна Турчин Влах-Алију

Он је бијел чадор разапео
На Голечу високој планини.“

И ту се дешава онај знаменити двобој Банов и Влах-Алијин, за који народна песма просто али одлучно вели: „Удари се јунак па јунака“.

Голеш је обгрљен Ситницом и Дреницом, са јужне стране везује се са Рибарским планинама и у продужењу са Дреницом. Он је средњи чвор на опоме сплету који двоји Метохију од Косова и воде им дели. Народ прича да на Голешу има велико језеро које лети пресушује. Како је он висораван, језерце се ваља да ствара од снегова и атмосферске воде а сушних дана усахњује. На врху Голеша има и трагова некаквога града који народ зове просто *Каљаја*.

Његовом косом иде пут из Приштине за Баковицу и Пећ, те му је и подножје доста насељено. Не само непосредно по његовим косама већ и по подножју све до Ситнице и доле до Рибарске реке, расула су се села насељена највише Арнаутима.

Под поменутих остацима града, на самоме Голешу, налази се са северне стране село *Ариљач*, близу седластог превоја Голешевог који се зове *Кривова*. Село има 14 арнаутских кућа. А још северније, на окомцима Голешевим лежи *Слатина*, ближе реци Дреници. Слатина се састоји из Горње и Доње махале у којима укупно има 39 кућа мухаџера и 6 кућа черкеза, те се Доња махала и бележи на картама именом *Черкеско село*.

На самом подножју Голешовом лежи још и село *Јенце* са 10 кућа Арнаута. Наслоњена су још на Голеш села: *Вршевце* (30 кућа Арн.) на реци која тече из *Марковог кладенца*; *Лелетиће* (4 к. ар.) са југоисточне стране Голеша; *Чуљага* (5 к. арн.) на *Марковој реци* и *Медвеђе* (8 к. арн.).

Код утока Дренице у Ситницу, на самој Ситници, лежи већ и историјски важно село *Враголија*, код моста враголијског. У селу је свега 14 кућа од којих су 2 српске и 12 арнаутских.

О враголијском мосту постоје многе приче, ваља да и због имена му. Прича се о враговима који се налазе под мостом и у виру до села, који заводе путнике с пута и по сву драгу ноћ их носе странпутцама а све кроз вирове.

На Враголији се свакако десила знаменита битка Јанка Хуњадија 18, 19 и 20 октобра 1448 године, у којој су изгинули и заробљени Бановић Секу-

ла, бан хрватски сестрић Сибињанин Јанка; бан Франко Таловац; Венедикт Лошонција и Банфије, мађарски великаши; у којој је изгинуло 9000 Мађара и до 2000 Чеха и Немаца а 20 до 25.000 људи у три дана, и о којој битци овако се пише: „Ситница

Враголијски мост (Место погубљења Хуњадијене).

се била загатила мртвацима. Дуго и дуго становници косовски не могоше окусити рибе из ње. Косово се на широко и на далеко посуло гомилама од људских телеса и коњских лешина. Дуго и дуго је било тешко поорати поља по Косову од костура људских и од разломљена оружја.“*)

Са те страшне битке у народа и данас живи пословица: „Страдао као Јанко на Косову“. Под Голешом, идући уз Дреницу, има и један извор који се зове „*Јанко кроњи*“ (Јанков извор.) Арнаути причају да је ту Јанко везао коња док се он тукао, па коњ везан копао ногом те ископао овај извор.

Крај Ситнице, на малој равници измеђ Ситнице и Голеша, леже још села *Радево* и *Добрања*. Село Добрања лежи иза једног малог избрежја који га одваја од Ситнице а одмах преко пута Скулановског моста. У селу има 40 кућа Арнаута и 1 Цигана. Данас је то већ чисто Арнаутско село а памти се у Косову још извесни Попа Милован из Добрање. Испод села, издваја се из Рибарске реке југу, речица *Водовађа*. Водовађа је вештачки извод из реке, каквих је у Косову било више, те се и у повељама српских владара помињу.

Зна се у народу, да је село Добрања припадало некада Грачаници. У месту *Лешници*, под њивама Добрањским, налазе се развале неке старе цркве. Веле да је Арнаутин, газда њиве на којој је то црквиште, увек давао Грачаници један део плода, јер му је тако остало од старих. Данас се та њива и не оре.

Село *Радево* има 19 кућа (9 српских, 9 мухачерских и 1 циганску.) Радево лежи на врло мочарном земљишту. Позната су *радевачка блага*, која су некада била читаво језеро па све више усахњују. То се место и данас зове *Блатиште*.

*) Ч. Мијатовић. Ђ. Бранковић II. стр. 128.

Х

ФЕРИЗОВИЋ.

Феризовић се од скоро назива званично Фериз-беј. То је управо железничка станица или „скела“, као што Турци веле, за Призрен и за Гилане. Пре но што је подигнута железничка станица, ту је била само мала шума и једна или две циганске куће. Кажу да је господар тога чифлика, кроз који је прошла железница, извесни Фериз-бег, те по његовом имену ово место носи данашње своје име. Вероватно је и нагађање, да је то био чифлук онога Фериз-бега, који је заузео Звечап од Срба и који се 1399 године помиње у њему. Мисли се дакле, да је после јуначког освајења Звечапа, њему даровао Бајазит један од најплоднијих чифлика на Косову, под Неродимњом, који се данас зове његовим именом.

Железничка је станица на овом голом пољу за кратко време од 25 година, подигла читаву варошицу од 400 кућа и око 150 дућана. Становници Феризовића већином су странци: Власи, Латини и Срби из Призрена и других околних места. Власи су готово сви комисионари, дућанџије и посредници, Латини су трговци и ханџије као и Срби.

Чаршија је у Феризовићу нова и лепо уређена; магаци су све добром грађом грађене са гвозденим капцима; хапови су пространи и велики, јер путници из Призрена и Гилана и они који путују у та места, већином ту ноћувају. Од Феризовића до Гилана има шест а до Призрена има десет колских сати. Пут из Феризовића за Призрен састаје се код Штимје са главним путем Митровица—Приштина—Призрен. Тај крак Феризовић—Штимња скоро је израђен и врло је добар друм. Тако исто скоро је саграђен и добар је друм од Феризовића до Гилана. Услед ових друмова и веза који се њима одржавају и чаршија је Феризовићска врло жива. Ту су Подримски коњски каравани који носе пуне странеке вина; ту Гиланска

ужарија; ту се стоварује Солунска роба за Призрен и Гилане а товари вагони косовскога жита за Солун; ту маса Горана и других који се у пролеће крећу па гурбет а у јесен враћају.

Сем поменутих становника, Феризовић насељава и доста Бошњака који су у последње време избегли из своје отаџбине па, измеђ осталих, ту је дуже времена боравио и знаменити Салко Форта јунак из босанскога устанка противу окупације.

У Феризовићу има и једна џамија и крај ње турска школа. Дервиш-Паша, у доба Арбанашке лиге, буде послат концем Марта 1881 са 18 батаљона војске на Арнауते. Оп се улогори код Феризовића а у Штимњи је било сабрано до 10000 Арнаута под Али-Пашом Гусињским. Првих дана Априла ту, измеђ Феризовића и Штимње, ударише се ове две војске и Дервиш-Паша разби Арнауते па за тим заузе и Призрен. За спомен те победе Дервиш-Паша даде новац да се у Феризовићу сазида џамија коју горе поменусмо.

И Срби из Феризовића и околних села, којима је Феризовић средиште, поднели су још 1892 године молбу да им се дозволи отварање српске школе. Све до 1897 године одуговлачило се решење њихове молбе јер, измеђ осталих разлога рад којих Турци у опште отежавају отварање српских школа, Феризовићској школи противили су се нарочито Приштевски бегови. Приштевске бегове и аге, оне који имају имања у Приштини, плаши нагло напредовање Феризовића који ће у скоро, напореда са Митровицом, постати много важнија саобраћајна и трговачка тачка на Косову од Приштине. С тога ти бегови и чине све што би могло да заустави напредовање Феризовића, те су противни ма и једна кућа више да се тамо зида. Што им није у рукама, не могу им зауставити али школи српској могли су сметати, све док једва 1897 године не изађе ферман. Место, на којем ће се зидати српска школа, поклонио је народу један богати влах (ципцарин) из Липљана Ђорђе Пашко,

који ту недавно погинуо од Арнаута, који је од овога народа и стекао па се и оженио Српкињом, сељанком са Косова, те тиме још више везао за овај народ.

Ако би се остварила пројектована железница која би Скадар на Јадранском Мору, везао преко Призрена са Источном железницом; онда би та линија од Призрепа једино могла на Феризовић избити. Тада би Феризовић добио још веће важности и из пустог поља, које ту пре двадесет и пет година беше, изникла би у брзо ту најлепша и најбогатија варош на Косову.

XI

НЕРОДИМЉА.

Ово место носи различита имена; Родимља и Родима, (у „Родимљ“ писца Краљ Милутин повељу а и у „Родимљин“) Породимља („вѣ домоу Краљевства ми оу Породимљи“, пише Дечански. Мон. 100) а и Неродимља. Народ међу тим зове га сада Неродимља.

У повељи Стевана Уроша III од 1330 године пише још Породимље, но већ у Душаповој повељи стоји Неродимља, те је без основа народно предање да се ово место некад знало Родимља а после убиства Урошева почело да се назива Неродимља.

Неродимља се провлачи кроз најзнатније догађаје у историји Неманића. У Неродимљи је 29. октобра 1321 год. умро Краљ Милутин одакле је пренесен у храм Св. Стевана, у Бањску, који је он сам онако богато саградио. У Неродимљи је Дечански 1330 године написао ону знамениту повељу којом обдарује Високе Дечане, своју задужбину. Кад се Душан крену из Скадра он опколи Неродимљу, одакле Краљ Отац избеже у Петрич а у Неродимљи остаде Краљица са децом. Из Петрича одведоше Краља окована у Звечан где му послаше и Краљицу... а млади Краљ сиђе у Сврчин да сазове сабор.

Неродимља лежи на најубавијем месту на Косову, опкољена са свих страна гором а само с једне равницом која је и везује за Косово. Ту расте красно

воће; диже се лепа и густа шума и сливају се бистре воде.

Кроз Неродимњу тече Неродимска Река коју чине два крака: један који слази са Јазерца планине и зове се Језерачки поток и други, који слази са ливада које леже западно од Петрић-града и које место народ назива *Шареник*, те се и тај поток зове Шареничка Река. Ова се два крака састају под развалама града Петрића и одатле се зову Неродимска Река, све до ушћа свога у Лепенац. На реци Неродимској, од Језерца до Качаника т. ј. до ушћа, има 67. воденица.

Село Неродимња дели се на две махале, од којих се једна назива Неродимња а друга Стојковиће. Била је и трећа махала која се звала Доња Неродимња, но са тога што су је населили многи Арнаути и порастао јој јако број кућа, она се сад одвојила у засебно село које засебно себи и кмета бира. Неродимња (Горња) лежи крај саме реке а источно од ње на 10 минута је Стојковић махала. У обема малама има 70 кућа, од којих су четири арнаутске а остало српске. На толико истом растојању југоисточно лежи Доња Неродимња са 70 кућа, од којих су само 15 српских.

У Неродимњи постоји српска основна школа у доста доброј кући, на којој пише чистим и великим словима: „Хаџи-Никола, на поклон мојој браћи српској“. Ова школа постоји већ од 30 и неколико година. Осим тога има и црква Св. Арханђела коју опслужују два свештеника.

Источно од села налазе се и развале цркве Св. Николе коју је Јашар-Паша, знаменити рушилац српских цркава, разорио.

На пола сата западно од Неродимње, идући све уз реку, у ставама Језерачког потока и Шареничке Реке, а на врху повисоке планине, налазе се и сад добро очувани темељи града који се назива *Петрић* и у коме су, како се каже, становали српски владари, а у Неродимњи су по свој прилици имали само летње дворе.

Испод Петрића, а преко реке, налазе се зидине цркве Св. Уроша. Данас већ више нема старих зидина али је народ, на темељу њиховом, подигао нове све до крова и посао само није могао да продужи због Арнаутских размирица. Чак је обнављање цркве Св. Уроша црквени епитроп Кита Трајић и животом платио. Веле да је стара црква Св. Уроша дуго још трајала али ју је разорио Јашар-Паша. Крај цркве

Црква Св. Уроша код Неродимње.

су се одржале нешто и зидине од старих конака манастирских.

Поља око Неродимње, као и планинске узвишице, носе имена која је вредно прибележити овде. Тако поља: Сад, Лајзе, Кућиште, Сланиште, Дубрава, Глог, Савино Поље, Буковчице, Вртине, Модрич, Русине, Босарије, Орланце, Трњаче, Локма, Топлик, Нерезине, Папрнице, Лука и т. д. А узвишице и брежуљци: Главица Кошарачка, Љубовски поток, Кун, Благуц, Макорски кладенац, Богородица, Катић-камен, Студеница, Доганове бачевине, Гувниште, Корита, Габрич,

Чука, Ковачев поток, Царевац, Добри Глед, Главица и Крс.

Народ и објашњава поједина од ових имена. Тако, кад је мајка тражила сина Уроша, испела се на једну узвишицу одакле би прегледала поље и та се узвишица од тад прозвала *Добри глед*, а кад је дошла код оног извора код којег је Урош погинуо, назвала га је *Главицом*, јер је ту Урош изгубио главу. Кад је одатле понела тело његово, застала је на једном пољу и увила главу модрим футом за знак жалости и то се место прозвало *Модрич*. Кад је за тим стигла до једног извора под брдашцем, измила је сину Урошу лице и по тад се то место и извор зове *Царевац*. Ту га је и сахранила и подигла му цркву од које се и данас познају четири зида.

Искићено само многим оваквим појединостима, цело предање о смрти Урошевој сачувано у Неродимњи гласи овако :

Урош је заједно са Вукашином дошао у Петрић из Призрена. Одатле су отишли у лов и код извора на Главици, испод Неродимње, убио је Вукашин својом руком Уроша и ту га закопао, па он онда другим путем оде у Призрен, да заметне само себи траг. Прође неколико дана а мати Урошева види нема јој сина да се враћа. Код ње се породи нека сумња, те пође сама да га тражи. Дође у Петрић али га ту не нађе већ, како је чула да је изашао у лов, пође и она трагом да га тражи по околини. Изађе на Добри Глед не би ли одатле сагледала сина а кад га не сагледа, пође даље по пољу те распитуј сваког редом. Ту, близу Главице нађе једног чобанина, те и њега припита: зна ли да јој каже што за њенога сина Уроша? По његовом казивању нађе свога сина закопана код извора на Главици. Метне га на кола те понесе у Призрен, али кад стиже до цркве Св. Уроша, волови не могоше даље ићи те га ту у цркви и сахрани.

Прича се још да су га доцније одатле однели неки Проићи у „Немачку“, кад је и Патријарх са народом избегао. Нема породице која и данас носи такво име а многи веле да се та породица истурчила.

ХП

ПАУНОВО ПОЉЕ.

На југу Косова простире се красно поље, један сат широко а два па и два и по дуго и оно се зове: Пауново поље. Чује се још у народу и Паун-поље а и Павуново. Пољана је равна, пресечена једним јазом који одводи воду из Неродимње. То је онај крај Неродимње за који се мисли да чини Ситницу и за који Краљ Милутин, у грачанској повељи, вели: „што се находе воденице по том изводу на Пауни“.

Поље само није насељено и, према свему, никад није ни било, већ су му села по ивицама; по подножјама са истока и близу обала Ситничиних са запада. Око Паун-Поља су ова села: Софтовић, Сазлија (са махалом Реткоцер), Појатиште, Рамњане, Биба (кажу и Бибиће), Старо Село, Некудин, Феризовић, Талиновце, Муовце и Прелез. Та села, тиме што су по ивицама овога поља положена, обележавају уједно и његове границе. Сва су поменута села насељена Арнаутима а нека су од њих и нова т. ј. постала су тек кад су мухаџери населили Косово.

Свуд је око Паун-поља било врло стара воћа и шуме, али су је много упропастили Арнаути а нарочито мухаџери. И сад се прича о некој врло старој крушци а село Рамњане било је чувено са старих дубова који су по неколико аршина били дебели. Данас има таквих дубова још у селу Бабушу.

На северу Паун-поља, уздиже се полако и постепено једна узвишица на којој лежи село Сврчин. Село Сврчин и Пауново поље, које се простире под њим, чине једну целину знамениту за нас, што је ту био

летњи двор Неманићски који се у нашим споменицима помиње као сврчински или паунски дворац.*)

Још за време Првовенчаногa помиње се Сврчин, паунски дворац, у коме су се дешавали толики знатни догађаји и заснивала наша најсјајнија прошлост.

За доба Уроша Великогa, када овај у борби са Византијом прошири Србију на југоисточној страни и попе Немањину династију и на бугарски престо, Сврчин стече већ великогa значаја и удела у судбини нашегa трипоља. Но, за време Милутина, који за тим толико оснажи Србију, судбина се балканскогa полуострва решавала искључиво у паунским дворима, у Сврчину. Ту су се тада стицали не само народи српске Краљевине већ и људи са поморских страна, из Византије, Угарске и Млетака и свих острва, из Свете Горе, па чак и из Јерусалима.

У томе су се двору васпитавали силни и јаки Неманићи, који су одатле једaп другог смењивали у великим и херојским делима, из којих је сачињено најсјајније доба наше историје.

У Сврчину, паунском двору, преживљени су и важни историјски тренутци и дани.

Краљ Милутин, по што у Дежеву прими владу од старијегa брата Драгутина, који му тада предаде оружје говорећи: „Припаши, силни, оружје ово по бедру своме, успевај и владај у своме оташтву!“ — дојезди на убојномe коњу у паунске дворе, где заповеди да му се испуни сва војска српске земље. Пође с том војском преко огранака Шара у онај знаменити рат с Грцима (1282 године), у коме освоји велике и простране земље, па се као победник врати у Пауне, где га народ весељем и усклицима дочека.

*) Кроз све наше историје помињу се Сврчин и Паун као два засебна двора. Ја сам у часопису „Делу“, свесци априлској за 1894 годину расправљао то и изнео разлоге са којих се Сврчин има сматрати као двор у Паунима. Према томе и догађаји историјски, од којих историчари једне стављају да су се десили у Паунима а друге у Сврчину, десили су се на једном и истом месту у Сврчину двору у Паунима.

Када Душан посла оца у Звечан, разасла гласнике у све државе отачаства, и све му се државе и властела предадоше. Душан тада скупи у Сврчину, у паунскоме двору, збор свих земаља из властеле, епископа, игумана и т. д. У очи Мале Госпође, 7 септембра, држана су у Сврчину бденија и вечерња а сутра дан, 8 септембра, у дан недељни, пошто је у цркви Св. Јована Претече извршено Богослужење; Архијепископ Данило положи венац на главу Краљу, Краљ се попе на престо и изговори беседу у којој умоли Архијепископа, да се за њ' Богу моли, да му очврсти вољу разума, да не преступи Божје заповести нити да омањи „светоположеног благоверија Христова ни паче исплнити ми и окончати болшими закони и свршеними устави утврждени и записанија родител моих и прародител јеже, о светих и божественних црквах.“ Том приликом сабрали су се у Сврчин и изасланици страних држава да присуствују овом чину. Од ових се изрично помињу дубровачки изасланици.

Душан је и доцније радо боравио у Сврчину. Ту је он дочекао и Кантакузена, када су утврдили савез. Кантакузен се сам хвалише дочеком у двору, на дивном месту које се због лепоте зове Пауни. Том је приликом био у Сврчину и збор, на коме је говором учествовала и Краљица Јелена и на коме је одлучен савез са Кантакузеном.

Сврчин је данас малено село у коме има свега 7 кућа Арнаута. Лежи на поменутој узвишици а 10 до 15 минута далеко, с десне стране железничке пруге идући из Скопља у Митровицу, између Феризовића и Липљана. У селима око Сврчина живи прича да су се Срби из тога села иселили са Патријархом у Аустрију.

Сврчин лежи на лепој узвишици а над њим се уздиже још једна већа узвишица која се зове *Главица*, где је била црква од које се још и данас познају трагови. Та Главица и она узвишица на којој је

село, опкољени су дивном шумом а испод Главице, опкаљајући је са источне стране, протиче речица која води воду из Неродимке да залије Пауново Поље а за тим да се придружи водама које чине Ситницу.

Познаје се још траг старог војничког римског друма од Скопља до Сврчина, преко Пауновог Поља, а за тим и од Сврчина ка Приштини.

Ублизу око Сврчина села су: Папаз, Бабуш, Ми-
рач и Црнило. Од њих је Мирач на најлепшем месту, на једном брежуљку у присоју, као и Сврчин. Оно 30 кућа у њему нанизало се амфитеатрално по венцу, на коме има лепог воћа и шуме. На дну брдашца (северозападно) је Црнило са 50 кућа Арнаута. Бабуш је од тих села најближе Сврчину, једва да има 10 минута доле у пољу, те је то извесно било исто село са Сврчином а доцније се само као махала одвојило.

Поставку да је Бабуш махала села Сврчина потврђује и то, што ово село насељава искључиво једна породица по којој је и село добило име. Тако је исто код Неродимње и она има махалу Стојковиће, која већ својим именом показује да ју је образовала једна породица. Бабуш је близу саме железничке пруге и има 10 кућа Срба, свих десет једне породице која се назива Бабушани. Сви ови Бабушани су и данас господари земље па имају још и своје чипчије. Зна се да су Бабушани пореклом из Колашина. Прича казује, да је њиховим старима Цар Мурат, косовски, поклонио толико земље колико може један човек за један дан ходом да обележи. До српско-турског рата, веле, да се сачувао и неки ферман у тој породици, по коме она не плаћа порезу и не иде на кулук. Тај су им ферман упропастили, али се једно право из тога фермана сачувало само по себи те, истина је, ту породицу ни данас још не терају на кулук. Породица Бабушана имала је и једну привилегију у верском погледу, по којој су се родови смели узимати. По казивању, та је привилегија постала зато, што је то била

проклета породица која је на Косову издала, те се нико од Срба није хтео да жени из те породице нити да им даје ћери, па су владике морале дати им право да се, после извесног колена, жене међу собом. О издајству породице Бабушана прича се, да су њени стари били веома богати, те су при проласку на Косово дочекали Мурата и угостили га, и сву његову војску. Народ уз причу додаје и једно проклетство по коме, веле, све од Косова па до данас, та се породица, поред свег рахатлука, није пикад могла умножити више од 50 душа. Данас их има 46 душа.

Народ о Паун-пољу не зна много да прича. О Сврчину зна да су у њему били царски двори. За Паун-поље се вели само да су на њему пасли царски пауни. Да му име случајно не произлази из личне именице Паун?

XIII

С Л О В И Њ А.

Словиња је село на речици Жегровцу, на обронцима планине Орме а управо на друму који из Врање преко Гилана води у Приштину. Оно лежи на излазу једне дубоке клисуре $2\frac{1}{2}$ до 3 сата дуге, која се од села Понежа на Орми савија на лук, југозападно. Словиња је три сата јужно од Приштине и то је једно од најлепших села на Косову. Село се готово не може видети од воћа; а око овога је равница која је тако плодна да неће никад изневерити работника. Источно од Словиње, кад се уђе у клисуру, има окана око којих се још налази шљака а за овим планина богата старом шумом.

По Душановој повељи и „Краљеве ливаде“ су код Словиње; отуд је то и био богат дар, кад је Душан истом повељом даровао манастиру Хилендару ово село „с људми и ливадами и уљаником“.

Данас у Словињи има 60 кућа и око 450 становника, од којих је само 6 кућа (48 душа) Срба а има и 15 кућа Цигана, остало су Арнаути.

Али, са другог нечег ваља ово село забележити и дати му места међу осталим знаменитим местима на Косову.

Кад оно пушка невесињска затражи сву српску крв за један делић слободе, доведе она српске борце и на домак Косову. Они га сагледаше, оквасише га својом крвљу; хитни телеграми јавише да је српска војска омркла и здраво осванула на Косову, али..... Ситница оста да још и даље жубори крај гробова неопојаних и неосвећених.

Тада, 23 јануара 1878 године, око 2 сата ноћу, преко Враћа, Бујановца, Гњилана и села Брежаљце, стигоше срцски добровољци под командом Милоша Сандића на Косово, у село — Словињу.

Ево, пека нам тај поход причају белешке команданта јуначких синова који видеше Косово. Налазио се одред српске војске у Брежаљци, кад је добио наредбу да крене на Косово и да продре до Грачанице. Овако пише командант:

„Чим сам наредбу добио, одмах наредим трубачу да свира збор војника. На глас трубе, иступи се на месту свега 50 војника, којима саопштим наредбу, па позовем г. г. официре да се одмах крећемо на пут..... И тако, са ових 50 војника и 2 заставе кренем се, према наредби. Како беше доста мрачно а пута нисмо знали, то нађем два Србина, сељака из села који су добро познавали пут, те их поведем са собом као путовође. У путу смо имали велике тешкоће; војницима који беху остали без обуће морао сам да наредим да секу ћебад и њима ноге увију место опанака. Борећи се са таквим незгодама, стигосмо око два сата по поноћи до једног села, за које нам вође казаше да се зове Словиња, да је то арнаутско село у Косову, да у њему има само 7 кућа српских и један хан, у коме је ханџија неки

Јован Призренац, Србин. Не далеко од села ја зауставим војнике, па њих 10 и једног вођу пошљем да се извести од ханџије тачно: да ли има у близини непријатељске војске; да ли је село мирно и т. д. Јован, као ваљан Србин, известио је извидницу о свему тачно и ја се онда кренем врло предострожно у село. Механџија ми је за тим показао кућу сеоског кмета Реџепа Арнаутина и свију главнијих Арнаута, те ја наредим да војници у највећој тишини опседну куће њихове. А у исто време, да би заплашио Арнауте и прикрио своју снагу, наредим да трубачи свирају и добошари лупају а у исто време разлегаше се по целом селу глас војника: „Слушај!... Слушај!...“

Са таквим тегобама, тако мучно али ипак свећано, наишла је српска војска још једном на Косово.

Ту, на самом путу, пред селом, познавао се негда али је већ давно разривен траг гроба српског добровољца Панте Поповића из Војводине, који је од својих другова први на Косову погинуо. Његова је глава била више него један дан на коцу, пред селом Словињом и Срби су га, при одступању из Грачанице, сахранили.

Нека му је светао спомен и проста му крв коју је на Косову пролио!

XIV

ЧИЧАВИЦА

У првом делу овога дела, ми смо оволико рекли о Чичавици: У силету који чини вододелницу Метохији и Косову, важна је планина Чичавица. Она је одвојена од Голеша реком Дреницом и ниским венцем Грабовачких планина. Она је најпространија планина у пределу Косову и са својим огранцима скоро испуњава цео простор измеђ Дренице и Ибра. Са западне стране, Чичавица се везује са девичким планинама улазећи са овима у област Подрима. Чичавица је таласаста висораван на којој се истичу многи

хумићи и засебна брдашца која, нарочито са источне јој стране, достижу разнолике висине. Чичавица је најшира на јужној страни, измеђ Ситнице и Девичких планина а на северу се сужава. Највећа јој је висина 901^м. а средња би јој висина могла бити 320^м.

Источно је подножје Чичавице доста насељено. Ту су села; Коло, Врњица, Брусник, Угљаре, Шалц, Дрваре, Миалић, Бивољак, Желивода, Стровце, Лесковчић, Јанина Вода, Сибовац, Шипитољ*) и Мјекиће. Са западне јој стране су села: Годанце, Градинце, Кожинце, Кразмировце, Краснолиће, Преловце и Дубовце. Са јужне јој стране: *Мјекићска Клисуре*, у којој је грдан крш који се зове *Гури Пљак'с* (бабина стена) а са северне јој стране такође клисура која се зове *Брусничка* и у којој је на највишем врху град који Арнаути зову *Каљаја Бутетит* т. ј. град Бутет.

Са Чичавице се сливају речице Невољанка, Стреоц и Свињарка, које утичу у Ситницу и Љушта, која припада Ибру. Но осим ових вода, Чичавица је преспуна студенаца којих, народ вели, има седамдесет и седам. Од студенаца знатни су: *Марина Вода* више села Брусника; *Крони Курит* (вуков студенац) више села Кола; *Крони Пошит* (попов студенац) више села Врнице а има и више студенаца који носе име *Кроњ'те бал* (Беле воде). Студенац више села Угљара зове се *Крони Деспотит* т. ј. Деспотов студенац. Многи од ових студенаца знатни су и по томе, што су лековити.

Преко Чичавице је некада водно стари пут од Скопља за Нови Пазар и Босну. Он је од састава Дренице и Ситнице секао дијагонално ову планину. Данас је тај пут напуштен, јер је Чичавица неприступачна. Има трагова који би могли да означе тај стари пут. Тако, има једно место које се зове *Хан* а и прича се да је ту био велики хан када је пада

*) У овом су се селу све до сад одржали шљиваци, за које се вели да су метох Сибовачког манастира и крај којих се налази бара, која никад не пресушује те је језером зову.

овуда пролазила. Има и једно место више села Кола, које Арнаути и данас зову *Састанци*, а крш један назива се *Мол-Босње* т. ј. Јабука Босанска. Одатле се већ могла да сагледа Босна, која се до Ибра увек **рачунала** и то је био последњи конач до Босне те су, ваља да, дотле **Босњаци** по свом обичају излазили на сусрет новим својим везирима и **предавали** им јабуку са ошћелдијом. На месту *Састанци* по свој прилици укрштао се са Босанском цадом пут за Пећ, који је такође преко Чичавице водио.

Чичавицу је правилно назвао један путописац „Српском Светом Гором“. У њој је пуно развала цркава и манастира, тако да и њени становници, Арнаути, веле: „*Чичавица н' вахт ка нас штатлет е штат проње; штатлет е штат кроње; штатлет е штат киша,*“ што значи: „Чичавица је некад имала 77 потока, 77 студенаца и 77 цркава.“ Од свих тих развала најпознатије су: *Киша Рашевцит*, у рашевачком потоку више села Кола. Срби је зову Рашевачка црква, но село Рашевац више и не постоји; *Киша Красолиџит*, код села Красолића и *Киша Шин-Кољ* (црква Св. Николе) у Сибовцу, о којој и нешто више можемо знати.

Остаци цркве Св. Николе налазе се на један пушкет изнад села Сибовца, на једној коси и крај потока који се зове *Поток Св. Николе* (Проњи Шин-Кољит) а нешто мало јужније од једне главице која се зове *Дујевац*. Крај овога Дујевца протиче поток *Желивода*, на којем се такође налазе развале трију цркава.

Црква Св. Николе сад је већ срањена са земљом, но крај ње се виде трагови великих вртова, виноград, шљивака и т. д. Четири храмовна зида, без свода, трајала су још до 1871 године, па су се чак и слике на зидовима познавале. Те године разорили су Черкези и Арнаути те зидине, те су продали камење предузимачима који су тада косовску железницу градили.

Источно од манастира, на китњастим брежуљцима, све низ поток Св. Николе, а готово до саме Ситнице, расуло се село Сибовац. Св. Николском се потоку из села, а из старе чешме, придружује јака вода и одатле се до Ситнице назива **Сибовачки** поток. Село има 64 куће од којих су 30 черкеских, 28 арнаутских и 6 српских. Село Сибовац је чифлик Халим-Паше Мамут-Беговића из Пећи, али Черкези су загосподарили селом и преузели себи у својину сву земљу. У средини села постоји још једна црква, по свој прилици опет Св. Николе, но сељани је називају просто Сибовачка црква. Ову је цркву разорио Јашар-Паша и од камена јој саградио воденицу у Мјекићској клисури.

Према томе дакле, постоје у близу две цркве Св. Николе, од којих је једна Сибовачка а друга манастир, Стровачка т. ј. у удуту села Стровца (Стреоца) које и данас граничи са удutom села Сибовца. И о једној и о другој цркви има сачуваних споменика. Тако, у своме завештању писаном око 1419 године (Споменик Краљ. Срп. Академије III. 36.) поклања калуђерица Макрина, своју цркву Св. Николе у селу Стрелцу у Чичавици, манастиру Св. Павла у Св. Гори; а на једној рукописној књизи (триод), која се налази у манастиру Св. Марка код Призрена, пише: „*Сија божественаа и свешченаа и дшеполезнаа књига, глаголама Триот списасе повелением всеосвешченаго митрополита Влчитрнскога кир Јосаф. В лето 7213 в храме светого Николае Сибавачскому у Чичавице.*“

Југозанадно од Сибовца уздиже се врх, који се Арнаутски зове *Маје-зез* (Црни врх) а којега се југозападна коса зове *Љутковац*. Измеђ овога виса и манастира Св. Никкле Стреочког, тече поток који се зове *Максимов поток*. Северно од Сибовца има једна коса која се зове *Чурило*, на којој такође има некаквих развала.

Неприступачност Чичавице чини, да је тешко о њој што више изнети.

XV

МИЛОШЕВА БАЊА.

Идући из Косова теснацем, кроз који протиче Таб, остају с десна окомци брда *Кулине* а с лева се пружају брежуљци, који се преплећу кроз све три *Дубнице*, познати овде под именом *Бариљевачка брда*, а којима је чвор *Грдеч*. На томе путу се пролази најпре село *Врани Дол**) и долази у село *Салабају*, од којег је јужно, преко Лаба, *Шаковица* а у близини *Лужане*.

Салабаја је, два и по сата северно од Приштине или три сата источно од Вучитрна, село са 9 арнаутских кућа. Тим именом називају Арнаути село које ми зовемо Кисела Бања с тога, што се јужно од истога налази извор киселе, лековите воде, нешто мало топле и жуте, која извирући гради кљобучиће од којих постаје првенкаста пена по површини.

Зграда ове бање одавно је већ порушена, по тврдо уверење народа да бања исцељује, нагнала је Исмаил-пашу, који се у половини прошлога века бавио са козацима на Косову, да испита лековитост њену па, када се уверио у истинитост народног тврђења, нареди да се зграда на ново назида. Та је зграда на ново и пропала и нема више тамо од три зида у наоколо и то колико темељ да обележе.

То је *Милошева Бања*, под којим је именом сваком детету на Косову позната. Прича казује, да се у овој Бањи Милош последњи пут окупао пре но што је отишао на Косово. Међу самим Арнаутима, становницима Салабаје, живи и ова и многе друге приче о Милошу.

На четрдесет корачаји од Бање, налази се једна врло мала узвишица, која се зове *Вори Милош Коинлићит* што значи: *Гроб Милоша Коинлића*. Ту се по-

*) Бранинџ долџ, село које је Гргур, син Вука Бранковића 1413 године даровао манастиру Св. Павла у Св. Гори.

знају једно до другог пет гробова по три стопе висока, од којих Арнаути на средњи као Милошев указују.

Једини је од путописаца Милојевић сазнао о овоме гробу, али је од некуд чуо да се та узвишица зове *Јунаков гроб*, док она поси јасно и разговетно име: Гроб Милоша Копилића.

Прича казује како је Милош, после погубљења, узео сам своју главу и пошао својој Бањи да је ле-

Милошева Бања.

ковитом водом налепи и, кад је већ био неколико корачаји до Бање, угледа га девојка те од урока падне и издапе.

Северно од Киселе Бање, на пола сата ода, налази се још једна бања, у селу које се зове *Буринце*. И о њој има доста прича а по где ко и ову бању назива Милошевом. У истом селу има и трагова једне велике цркве коју Арнаути и данас зову: „*Киша Лазарит*“ (Лазарева црква.) У близини цркве је извор, који народ сматра за лековит. О овој цркви није

ништа више остало у народу до имена, из којег народ закључује да јој је основалац Косовски Кнез. Међу тим, Лабска је област припадала браћи Мусићима, Стевану и Лазару, деци челника Мусе и Драгиње сестре Лазареве. Те и Стеванов Поток у близини цркве у Бабином Мосту на Лабу и ова Лазарева црква, можда носе имена Стевана и Лазара, браће Мусића.

XVI

ПАНТИНА

Ово село погрешно пишу *Пантии*. У старих је споменика Пантино а народ га данас зове *Пантина*. Пантина је мало поље, управо подножје Чичавице, које се измеђ потока Свињарке и Неволанке, а на левој обали Ситничиној, простире. На том пољу, а према станици Вучитрској, лежи и данас село Пантина са 32 куће, од којих су 20 арнаутских а 12 српских. Ту у селу постоје и развале једне црквице а место на којем су те развале зове се *Вериште*.

Село Пантину је Цар Душан својом повељом поклонио цркви Св. Арханђела у Призрену. Недалеко од тога села морала је бити и граница Немањиног дела, који је хватао мали делић Косова оном својом границом која је, идући уз Ибар, од Ситнице се одвајала и пресецајући горњу долину Лаба, дохватала се венца који с југа дели воду Топлици.*)

1170 године сишао је Немања са Звечана и на овом месту, на Пантини, разбио своју браћу која су довела најамничку војску из Грка, Турака и Фруга, да спрече Немању у покушајима који су већ у велико откривали његове велике намере.

Немањина војска била је у логору код утока Ситнице у Ибар. Немања сам провео је ноћ уочи битке на Звечану а рано изјутра отворио је на граду

*) Ст. Новаковић. Год. I стр. 176.

капије, отишао својој војсци, распоредио је у бојни ред и са њом кренуо на браћу. Сукоб је био код Пантине. Немања је сам водио борбу рекав најпре војницима: „Што видите да ја чиним, чините и ви!“ И победи своје непријатеље а победа је била страшна. Завид, најстарији брат Немањин, удавио се у Ситници код Пантине а Владимир, најмлађи син Градињин, рањен је на том месту.

Знаменитост места Пантине може се оценити тек кад се правилно оцени важност горњег догађаја на њему. Није то обична завада браће или рођака са каквима се по где кад срећемо у историји Неманића, нити је победа на Пантини успех који победиоцу допоси славе, области или господарство над побеђенима.

Борба на Пантини је била борба измеђ два доба у историји, од којих је свако у себи носило изврстан принцип. На Пантини су се сукобиле двојаке тежње, пресудне у историји српског народа; тежње представљене у браћи Немањиној, које су хтеле да задрже стари племенски живот, што је значило расуло, слабост, множину области без политичких веза — и тежње, представљене у Немањи, да створи једно ново, поузданије стање које би отклонило вечите унутарње размирице, које би било кадро противстати сталним освајачким тежњама византијским и на којем би се могла за тим развити снажна, једноставна српска држава са правилним државним животом у њој.

Немања је победио и од те победе на Пантини настао је онај толико важан обрт у српској историји, после којег је она могла да прошири своју моћ до граница које су обележили завојевања Милутинова и Душанова и у којим границама је могла поникнути и колосална мисао да се обори Византија а на место ове вастави српско царство.

На Пантини, на Косову, је дакле зачетак српском државном животу па, (каква фаталност!) недалеко одатле, опет на Косову, преко Лаба и свршетак

српског државног живота. Можда је ретко у животу које државе био сличан случај, да су и колевка и гроб државни тако у близу једно код другог!

XVII

САМОДРЕЖА

На један сат источно од Вучитрна, лежи доста високо брдо са облим врхом по коме су расуте развале некакве тврђаве, коју народ назива *Градина*. Међ присутим камењем са развале налази се и такво, које је врло лепо и вешто истесано. Прве половине прошлога века, веле, било је трагова појединих зграда, црква, кућа, бунара, по доцније је све то расуто. У помепутом бунару још увек има добре и чисте воде.

Прича казује, како је неки Арнаутин чувајући овце на тој Градини пашао у земљи толико воска, да је новцем што је за њ' добио, купио село *Мојанице* на Поповачкој (Милатовачкој) реци.

Поглед са ове Градине веома је простран. Западно и јужно прострла се Чичавица и Голеш а погледу не умице чак ни *Зборце*, брдо измеђ Рибара и Црнољевачке клисуре, па даље још и Шар са Љуботеном. Западно се види Вучитрн као на длану и даље Косово Поље до *Мокре*, преко које у даљини провирују врхови *Жљеба* а у врху Косову, издваја се она самостална купа на којој поносито почива тврди Звечан.

Одмах испод Градине, јужно, лежи село које се зове Самодреза, расуто по једној долини нигде шириј од једнога пушкомета а дугој сахат ода. Долина та лежи измеђ две врло ниске косе, од којих се једна пружа од Градине а друга од Грдеча све до паде која вежује Вучитрн и Приштину. Кроз ову плодну долину промиче и речица Самодрешка, која извире код села Бајгоре у Шаљи и путујући најпре југоисточно пролази села Скровац и Слаковце тече за тим на југ до

Цицелпје а одатле све па југозапад, пролазећи још кроз села Ропицу, Виљанце и Ново село (маџунско) за тим излазећи у косовачке ливаде па у Ситпици свршава свој ток.

Село Самодрежа сад броји 47 кућа од којих су две српске а 40 мухамедански. Од ових 40 кућа 19 су мухаџерских и 5 циганских. Староседеоци Арнаути зову се: Прокшћини, Дочићи, Маљоци, Муњаџи и т. д.

Самодрежа.

Под самом Градином леже развале цркве Самодреже. Сами Арнаути упутиће путника и показаше му те развале. Од цркве сачувао се још само југозападни угао па два метра у висину, и повише каменова у темељу. Зна се да је у првој четвртини прошлога века црква била цела, сем што јој се свод био расуо. У то време неки Зефир Маљок из Самодреже, срушио ју је и од њепог камена пачинио воденицу па два три корака јужно од цркве. Данас је газда те воденице и цркве неки Адем из Самодреже. Преко раз-

вала црквених леже тешки издубљени балвани, који носе воду из јаза на воденички точак.

За име *Самодрежа* једни причају да је остало од Лазара „Самодрежа“ који је и начинио ову цркву „да причести и нареди војску.“ Има и још једна прича, која казује да је у опом граду па Градини, живио неки „Самодрежац“ па се уз ту причу везује и име села *Судимље*, које лежи пола сата северно од Самодреже.

Зна се да је црква славила Св. Јована Претечу а прича се, да су у њој лежале мошти неког Св. Јерема Судимца.

Арнаути причају да је вечера Лазарева била горе па Градини. Помињу, да у Гоплици има брдо (висораван) Трпеза и тамо је, веле, Лазар ручао а на Градини већ омркао*) и ту је била Косовска вечера.

Око цркве је било још доста зидина а народ, разуме се, каже да је ту била велика варош.

XVIII

ВУЧИТРН

Вучитрн у нашим споменпцима пишу Ђљчии трѣнь (а и „оу Ђљчеѣ трѣноу“), латинска писма пишу га: Volciter, Volciter, Volciterna и Vuolatern; страпи путописци преводе му име из речи: *вучији* и *трн* (Wolfsdorn) а народне песме стално га називају „градом Вучитрном.“ И народно казивање доводи му име из речи *вучији трн* јер, кад су се Срби овде настањивали, морали су најпре из једнога трна (луга) истерати вука, те је отуд то место Вучији Трн. По другом опет казивању у народу, при насељавању ових места, племе које се око Вучитрна настанило, оградило је своју насеобину од свуда трњем, да би се сачувало од нападања осталих племена. Том приликом је старешина тога племена једнако наређивао

*) Види и у Милићевића *Краљевина Србија* Ђ. „Нови крајеви“ стр. 354.

и узвикивао: „Вуци трње!“ те је и самом месту остало име Вучитрн.

Карактеристично је у обема овим причама, да оне име ове вароши везују за доба досељења Срба.

Вучитрн је стално био у српској држави од почетка па дуго иза косовске битке још. Феудне земље Вука Бранковића обухватале су и Вучитрн а његова и његових наследника држава, и после боја Косовског, заузимале су те крајеве. Многа писма Вукова и његових наследника, датирана су у Вучитрну.

Бранковићи су и доцније стално становали у Вучитрну где 1406 године сврате и дубровачки посланици Марин Растаћ и Матко Градић (по што су најпре били у Борчу код Деспота Стевана), те им 29 Децембра те године, синови Вука Бранковића потврде раније привилегије.

За доба Ђурђа Бранковића, у Вучитрну се има да забележи још један важан акт. Априла 23 године 1426, закључен је у Вучитрну уговор мира измеђ Ђурђа и Млетачке владе у коме је између осталог било решено и да се Ђурђу признаје право над манастиром Ртачким.*)

У то доба Вучитрн је био и знаменито трговиште, где је постојала јака дубровачка колонија о којој је водио бригу консул који је становао у Трепчи.

Неко време Вучитрн је био и владичанска столица.

За Турака, у првој половини XVII века, Косову или боље области Ситничиних притока, Вучитрн је био средиште а и средиште санџака под именом *Велитерин*.

Кроз Вучитрн су пролазили и најстарији војнички и трговачки друмови, који су везивали Косово са Јадранским морем.

*) Тај је манастир измеђ Бара и Ластве, од Бара сахат хода. Саградила га је Краљица Јелена на измаку XIII века а доцније се породила препирка измеђ православних и католика око својине овога манастира и преписка измеђ Ђурђа и Млетака, док није Вучитрнским уговором прекинута.

Вучитрн лежи четири сахата северозападно од Приштине а $1\frac{1}{2}$ сат југоисточно од Митровице. Равно Косово Поље код Вучитрна са свим се сужава, јер с једне стране Чичавица а с друге последњи огранци Копаоникови, готово се хоће да састану. Средином те уске долине тече река Ситница а па десној обали њеној лежи Вучитрн. Кроз јужни део његов протиче још и речица која се зове *Трстенска Река* или Трстена. Она извире код Трстене у Шаљи и одмах испод Вучитрна улази у Ситницу.

Вучитрн на северо-запад и југоисток има врло леп поглед. Из њега се види шиљати врх Звечана а лево од њега величанствена планина *Мокра* са својим северним врхом који се зове *Берим.**) Даље северно, провирују врхови Рогозне и Копаоника. Са југозападне стране прострла се Чичавица; са северне и североисточне стране Копаонички огранци.

Крај Вучитрна пролази железничка пруга, којој је станица 30 минута удаљена од вароши. Кроз Вучитрн пролази и пут који везује Скопље са Митровицом и Новим Пазаром.

Вучитрн је мала паланка са једном главном улицом. Ова је улица доста широка и она је управо пада, која из Приштине иде за Митровицу. Од ове главне улице одвајају се и лево и десно тесни и искривудани сокачићи, који са главном улицом чине целу варош. Главна улица почиње онде где река улази у варош и тај део вароши зове се донекле *чаршија* (турски Хурсим-чауш мале), где већином живе Срби и Мухадери. Где се главна улица највећма

*) На врху Берима, веле, постоји мало језеро о коме народ много прича и верује да ово језеро својим подземним изливом чини онај чудни исток реке Истока. Тај извор, из ког одмах постаје река, излази из једне високе стене и чини врло леп водопад. У близини овог језера постоји манастир Црна Река, који је називао Св. Јанићије Девички (као што његов синексар гласи). Ту и данас почивају мошти Св. Петра Коришког.

шири то се место зове *Говедарица* (извесно марвени трг). Кад се од Говедарице продужи пут и прођу рупевине градске, улази се у данашњу чаршију којом се Вучитрн и завршава.

Чаршију сачињавају три тесна упоредна сокака и четири попречна. Чаршијску малу Турци зову: *Гази Али-бег мала*. Сокаци који чине ову малу зову се: *Чарши-мала*, *Головода сокак*, *Ирушка-мала*, *Ак-жаја* (т. ј. бела плоча), *Кури-поток* и *Кадииамија*. Северно од Чаршијске мале налази се Циганска мала у којој живе и Срби и Турци. Цигани, православне вере живе у другој мали, која се налази северно од Говедарице.

Река, улазећи у варош одваја једну малу, која се зове *Демир-хан мала*. Име ове мале кажу остало је од врло великога хана који се звао Демир-хан т. ј. гв здени хан. Излазећи из ове мале, река протиче кроз турску малу крај сараја.

Улице су у Вучитрну у опште тесне, криве и нечисте па и некалдрмисане. Ни сама чаршија није ни пола калдрмисана. Куће су у Вучитрну већином ниске и зидане по турском начину. Покривене су сламом и једва се измеђ њих пађе по која боља. Најлепша је кућа Хаци-Меметовића Шишковића, која је од тврдога материјала и по европском начину зидана.

По тврђењу Вучитрнаца, Вучитрн броји око 1200 кућа а има до 8000 становника, од којих су највећа већина Турци, међ којима има доста мухаџера. Срба има само 181 кућа а и нешто мало Цигана. У Вучитрну нема ни једног јединог Еврејина. И Турци, а нарочито мухаџери, говоре или рђаво турски или арнаутски. Сви они носе још презимена која потврђују њихово српско порекло. Таква су презимена: Гарићи, Глобаревећи, Дрваревећи, Тирићи, Козгоревећи, Зекићи и т. д. Има једна породица за коју се у Вучитрну прича да води своје порекло од Обилића а одиста су сви из те породице добри јунаци. Вучитрнски Турци задржали су и по где које обичаје

наше али су врло опаки, у великој су омрази са Србима и познати су као велики зликовци.

Што се Срба тиче, цео Вучитрн чине готово неколико породица па и оне су по старини досељене. Такве су породице: *Ђамиловићи*, који су се доселили из Трепче; *Фртунићи* са Косора из Куча, у Црној Гори; *Студићи* из Жаже у Шаљн; *Лулићи* из Скадарске околине; *Парлићи* из Скопске околине из села Бразде; *Мурганићи* из Дренице и *Кијаметовићи**) из Копаоника. За тим има још и ових породица: Здравковићи, Поп-Перићи, Чковрићи, Цупићи, Влајићи, Несвртовићи, Елезовићи, Којићи, Топличани и т. д.

Главни занимање становника Вучитрнских је земљорадња, јер су занати слаби, трговина никаква а земља је око Вучитрна плодна. Вучитрн у погледу заната и трговине с дана на дан све више опада, од како се на његов рачун Митровица диже. Пре железнице, Митровица је била скоро село према Вучитрну. У Вучитрну данас има око 150 дућана али готово свако, поред дућана, обделава и по мало земље. Виногради, и ако их има, врло се мало раде и забатаљени су. Вучитрнски виногради леже на једном брежуљку северно од Вучитрна близу села *Слатине*.**)

Као највећа власт у Вучитрну је кајмакам, који стоји под Приштинским мутесарифом. Војска се у

*) На једној свадби беше стари сват Фртунић, кум Кијаметовић а девер Студић. Деси се, те у скоро по свадби умре невеста. Оплакујући је младожења се јадаше: „Како и да ми не умре жена, кад ми је стари сват била Фртуна, кум Кијамет а девер Студ!“ И одиста овај, женећи се понова промени и кума и старог свата и девера.

**) Село Слатина 10 српских и 8 мух. кућа (4 мухамедских). У овоме селу има два минерална извора, један горко слан а други кисео. У близини Слатине постоји село *Бањска* (по сата од Вучитрна) крај којег се налази један извор топле воде. То је село, веле, некад била бања. Одмах до тог извора топле воде, на једном брежуљку, постоји мала црква, храм Св. Николе. Западно од Бањске лежи село које је интересантно са својих развалина.

Вучитрну ретко кад бави и то 1 до 2 батаљона највише.

Копак се налази у једној доста доброј двокатници и као све турске јавне зграде, напуштен је и јадан. У истој авлији налази се Руждија (полу-гимназија) са два професора. Руждија је у доста лепој згради. Кућа у којој је копак (ућумат) била је својина Махмут-бега Амет-Беговића, који је од прилике око 1860 године владао Вучитрном, плаћајући данак од 8000 гроша за цео Вучитрн и околину*). Турска основна школа налази се у чаршпи, у једној дугачкој и узупој соби над дућанима. Осим тога, Турци имају и једну Медресу (мала богословија).

Џамија има у Вучитрну три. Према главној џамији, у чаршији, стоји сат-кула од греда и дасака. За звоно које је на овој сахат-кули, веле, да је донесено из Раовца (Ораховца) призренске нахије, а тамо у Ораховац однесено звоно са Вучитрнске старе цркве на коме има и натписа.**)

У Вучитрну има и црква прилична, пространа али врло писка, јер је до пола у земљу узидана. Зидана је 1834 године а око зидања њеног највише су се заузимали Сима Лулић и Пера Џулић, који су све своје имање сатрили око тога посла. Свод црквени сазидац је трошком Манастира Девича.

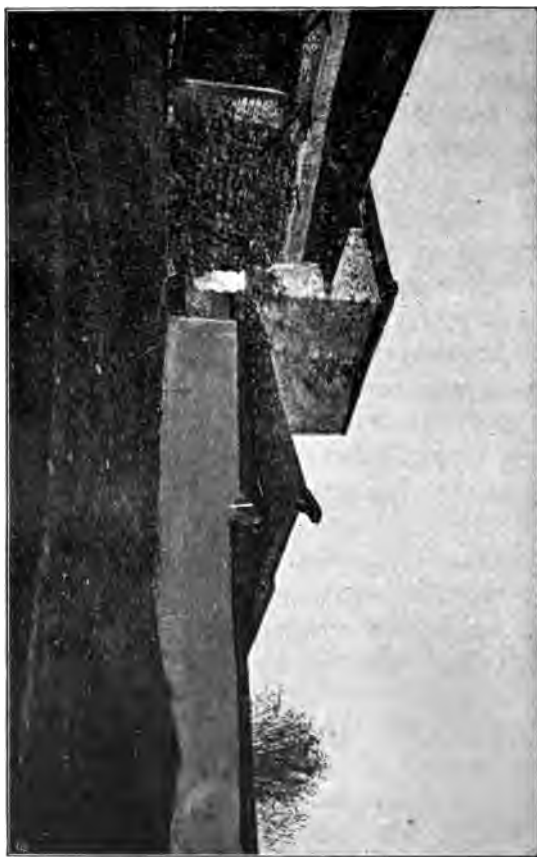
Срби су се лукавством послужили да добију дозволу за зидање ове цркве. Закопали су били неке црквене утвари на том месту на после као нашли и, на основу тога доказивали да је на том месту била црква те добили дозволу да граде нову. О томе је, кажу и Махмут-бег знао. На сву прилику да је он Србе и научио да тако чине како се не би Јашар-Паша противио. Црква има врло пространо двориште а ту је и гробље. Црква се налази у Горњој мали

*) Доцније је Махмут-бег полудио и у ужасним мукама проводио часове лудила. О њему се много прича у Вучитрну.

**) Г. Јастребов тврди да на оном звону у Ораховцу нема никаквог натписа.

на самом крају Вучитрна, на врло лепом положају крај обале рске где ова улази у варош. Црква је зидана у византијском стилу а храм је посвећен Св. Илији. Цркву је 1871 године сликао Блажа Дамњановић из Дебра.

Кула Војновића (Каљај).

Школа је српска у малој али лепој згради, у црквеној авлији. Има две учионице. Ова је школска зграда нова, подигнута је 1872 године. У школи раде два учитеља и једна учитељка а посећује је до 120 ђака.

Од старина у Вучитрну, ваља поменути град или како народ каже *каљаја*; мост на Ситници и један амам.

Народна песма, а и предање које је врло живо у Вучитрну, везала је за овај град пмена браће Војновића Петрашина, Вукашина и Милоша. У песми „Женидба Душанова“, Петрашин и Вукашин станују са мајком, сестром Душановом, у Вучитрну а Милош је „Шарско чобанче“, које је у сватовма Душановим чинило онолика јунаштва под Леђаном градом. Од града Вучитрнског, дакле од Војновићевих дворова, сад има само једна четвртаста зграда у рушевинама. Скоро је поправљена и покривена ћерамидом али је сад већ врло ниска. Ова је зграда трајала дуго и готово до скора; била је квадратна и на свакоме углу имала је по једну кулицу истурену у ваздух. У њој је био и стари Сарај, док Махмут-бег није назидо данашњи. Од једнога угла градског зида, испод куле а до саме улице, начињен је миријски амбар. И тако, од града сад постоји једна кула и зидине испод куле у којима је амбар. Има трагова да је град кад год обухватао велики простор, јер му се зидине налазе још у земљи а далеко од рушевина које се још држе. А да је град дочекао и доба ватренога оружја сведоче ћулад којих се трагови виде по зидовима.

Град се налази готово у средини вароши, на једном брежуљкастом месту где се главна улица сужава највећма. До скора је око града било доста простора али сад су заузели то место мухаџери па и уза саме зидине градске начинили куће. Тај се празан простор звао *Кале-мегдан* и био је засађен дрвећем а сада се зове Мухаџерска-мала. Причају да су људи у околним кућама налазили неке гробнице но биће пре да су то подземни ходници.

Испред града на улици, налази се једна чешма зидана тесаним каменом. Забележено је у главној уписној књизи Вучитрнског суда да ју је сазидо Ајредин-паша при крају претпрошлога века. Према чешми

у градскоме зиду налазе се узидана два петоугаона камена (облика) за које народно предање држи да је то некакав знак који су оставили одбегли Срби. Верује се да је према томе белегу негде, закопано благо.

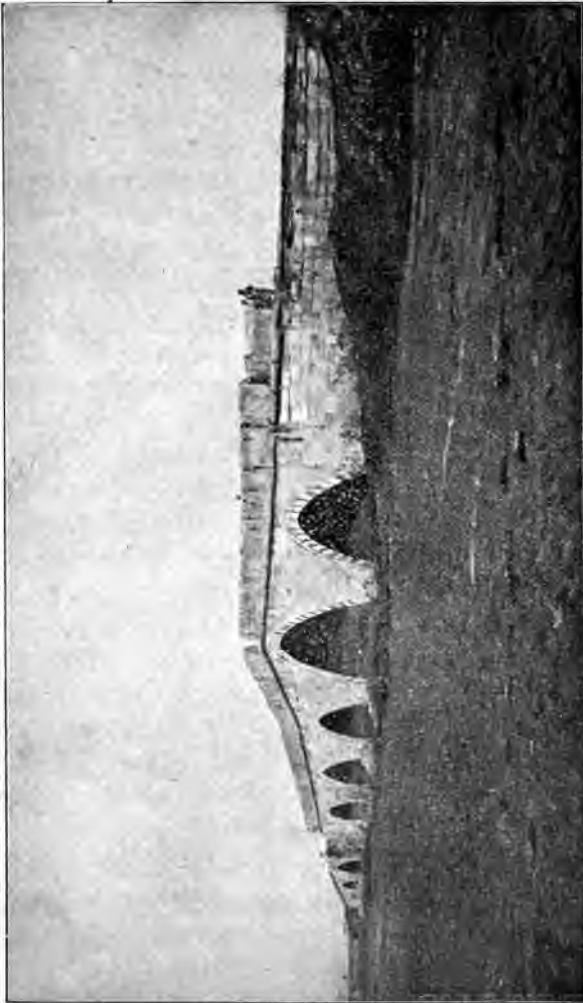
Преко пута од града палази се једно двориште ограђено зидом, у коме се сад налазе неколико гробова турских и неколико брестова. Ту је била стара српска црква коју су Турци разрушили и разнели јој камење. Има у тој оградџи и неких остатака. У близини зида лежи један велики камен за који се верује, у пароду, да је стајао у средини олтара као престо. Камење од старе цркве може се наћи и по околним кућама употребљено у зидовима. Причају Вучитрици да су Турци три пут покушавали да награде џамију у овом дворишту, па се није одржала. Верују да у овим рушевинама има и камења са записом.

Да узгред поменемо и ово. Скоро је у чаршији грађена нова чепма и камен који јој служи као корито поклопац је од неког саркофага.

Мост се налази на џади која пролази кроз Вучитри за Митровицу. Сад се зове „Стари-мост“. Стари мост сад је на суву јер је Ситница прокопала мало даље друго корито, и тамо је (1855 г.) начињен нов мост који није даље по 2 до 3 мишута од старог. Стари мост има девет сводова, од којих су три средња толико велика и широка да се под њима по двоја кола размимоилазе. Остали сводови, идући од ових крају моста, сразмерно се умањавају. Осим ових девет сводова кроз које је отицала Ситница, као продужење овога моста још један је мањи свод (сада затрпан) кроз који је текао један поточић, тако звани Кури-поток, који само зими долази.

Висина моста је на средини $7\frac{1}{2}$ метара, по корито Ситнице било је много дубље па је сад засуто. Мост је још цео али је по где и где окрњен и нај-

више покварен на петом своду где се је готово са свим обрвао, у последње време. Нико га не поправља и не гледа и ако је од прске потребе јер се, при

Стари мост код Вучитрна.

влажном времену не може ни пешке ни колима испод њега пролазити, те он још служи а нарочито зими. Често се око овог моста таложе баруштине што утиче јако на здравственост у Вучитрцу.

По народном казивању и овај су мост зидали Војновићи и то га је зпдао онај исти мајстор који је и онај мост па Вардару у Скопљу. А истина и личи на Скопачки мост само је и већи и лепши. И за овај мост постоји онаква иста прича као и за зидање Скадра на Бојани.

У Чаршијској мали, на путу у Сарај, налази се један амам. У пароду постоји предање да је та зграда била црква па је после претворена у амам. Амам је свакојакo стара грађевина и народно казивање није до некле без основа, само је тешко погодити шта је управо могла бити ова пнтересантна грађевина. Према самоме стилу и положају тешко да ће то бити православна црква а врло је могуће да је била црква оне Дубровачке, Вучитрнске колоније. У источном одељењу, где горн ватра за подгревање амама, налази се и једна плоча исписана латинским натписом.

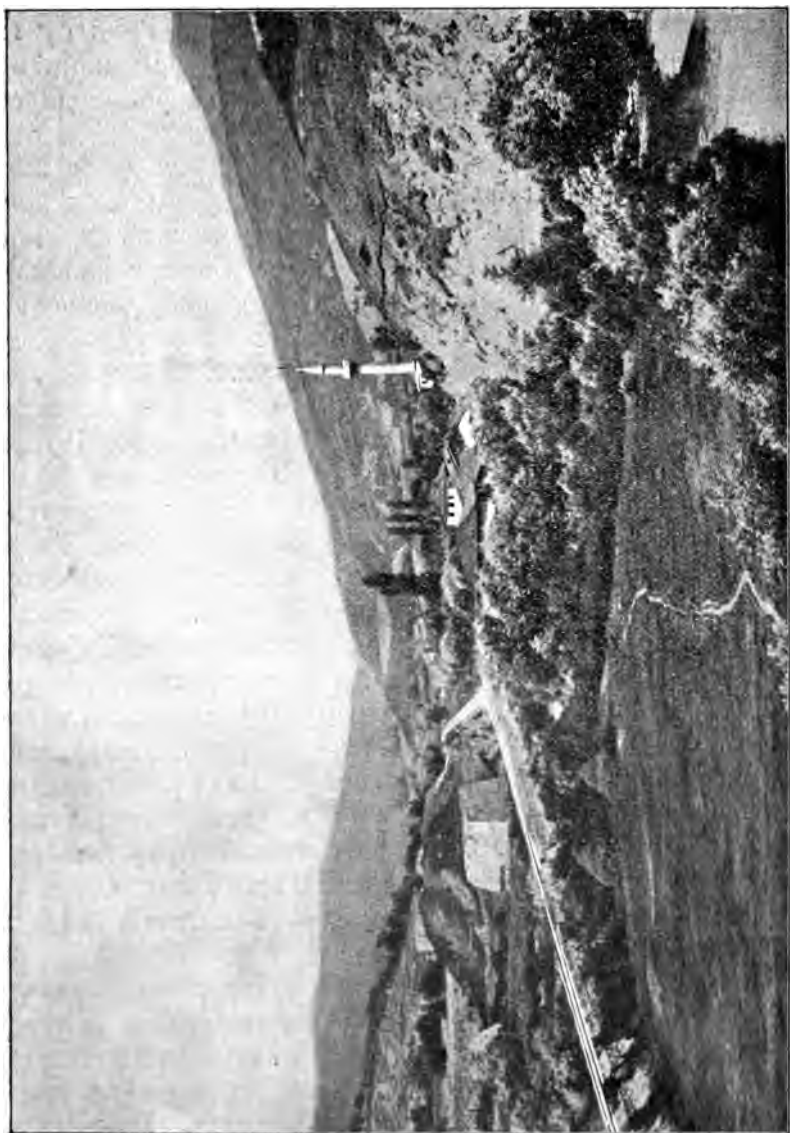
Од прилике на пет минута северно од Вучитрна, на једном потоку који из Слатине слази, налази се један мали простор земље који се зове *Проданча* а северније, палазе се у земљи остаци од црепова кућа некадањег насељења. Народ и казује да се некада Вучитрн протезао до данашњег Новог Села (Маџунског) а до ливаде која се зове *Врба*. Проданча је тада била главни трг.

XIX

КАЧАНИК

Качаник не припада управо Косову али је Качанички предео јужна граница Косова па и веома важна за Косово, ако се ово хоће да опише као бојиште.

Качаник лежи управо у оном теснацу, код којег се толико приближују један другом оградци двају горостаса Шара и Црне Горе, да једва остављају мало места Лепенцу да протече измеђ њих и однесе Косовску воду у Вардар. Сам положај Качаника чинио

Варош Качаник.

је да је он увек био утврђиван, још од најстаријих времена, јер је он био капија на пролазу из Мизије у Дарданију као и данас што је једина непосредна веза измеђ скопске и косовске котлине. Грци су га утврђивали нарочито противу навала Срба, који су слазили са Звечана и претили јуначким борбама да се дохвате обала Вардаревих.

Ако се не забележи народно причање да је Мурат Косовски провео војску, или бар један њен део, кроз Качанички кланац и на његовом изласку имао прве сукобе са српском војском; онда остаје као најпознатији историјски догађај на Качанику она страховита битка 22 децембра 1689 године у којој су Турци, као што се прича, тако потукли Аустријанце, да им је од 2800 људи само седам живих измакло. Том приликом су ту на Качанику погинули Принц Карло Хановерански и Генерал Штрасер.

Качанику чини важност кланац са свога тактичкога значаја и са своје ретке живописности. То је врло тесан пролаз ограђен високим, недогледним планинама. Грци су Качаник звали *Зигон* што значи: јарам, па и то извесно са теснога положаја. Тај кланац чине саме стене и кршеви а на висинама се уздиже красна шума. Југоисточна му половина у неколико је отворенија јер, ма да се брда спуштају непосредно у реку ипак она имају ма колико толико нагиба а по где и где је овај и доста благ; док у северној половини спуштају се висока, стеновита брда и стене одсечно и чине тврд и висок зид. Од ових горостасних природних зидова најимпозантнији је један који се зове *Марков Камен*.

Кланац је дуг до 20 километара а има просечну висину над морем 415^m Најужи део кланца је у северној половини и та узина траје више него 20 минута.

Кроз кланац се спушта, пробијајући се о стене и кршеве и речица Лепенац, која слази са северних окова шарових и одлази у Вардар. Кроз кланац пролази и железничка линија која из Скопља води у Митровицу и тај део њен је најинтересантнији; она

прелази час на леву а час на десну обалу Лепенца, грелетајући преко многих вијадуката и провлачећи се кроз многе тунеле. А сем железничког пута, пролази туда још и царско паде које води из Пазара у Скопље. Тај је пут мучно грађен, све високом сте-

Марков Камен.

новитом обалом и просеком. Близу варошице Качапика пролази тај пут кроз тунел у стени, који је око 15 метара дуг, близу 3 метра широк а $2\frac{1}{2}$ м. висок. Са јужне му стране, лево од уласка стоји камена табла на којој је исписано име наше који је пролаз

саградио и година 1794 када је саграђен. Због овога прокопа народ у Косову прозвао је Качанички теснац „Шупљи Камен.“ Тако ће на пример рећи: „Нема оваквога коња од Звечана та до Шупљег Камена!“ што ће рећи да га у свом Косову нема.

Железни пут кроз Качанички кланац.

У близини Шупљег Камена, ту испод Марковог Камена налазе се на Лепенцу трагови старог каменог моста преко којег је извесно, пре но што је овај прокоп начињен, прелазио пут на десну страну Лепенца.

Речица Лепенац слази са Шарових огранака најпре у једну долиницу у коју се стаче и Косовска

речица Неродимка која ту у тој долиници утиче у Лепенац а одатле заједно кроз кланац теку. У тој долиници а близу утока Неродимкине, лежи и варошица Качаник са старим градом који се доста расуо али му се ипак једна кула и нешто од зидова добро одржали. Тај је град извесно много доцнији а Стари Качаник лежи много северније од данашњег на висовима па се и од старог Качаника задржало још нешто развала о којима народ прича да су Старине Новака.

Варошица Качаник има данас око 200 кућа и ваљада 20 дућана. До 1850 године једва је било 70

Град Качаник.

кућа; око 1870 већ је било 130 кућа, и онда као и сад, самих Арнаута.

Ова варошица има нешто мало обрађене земље и веома красну шуму која управо сад и снабдева све Косовске вароши горивом. Због сече дрва која се са околних гора ту сноси и Качаничка железничка станица је добила нешто мало важности на овој прузи, иначе путници су је мало исплаћивали.

У варошици је доста велика џамија која је и оловом покривена. Ову џамију подигао је онај исти Синан-Паша који је разрушио цркву Св. Арханђела,

задужбину Цар Душанову близу Призрена и каменом од исте подигао џамију у Призрену која и сада носи његово име. Чаршија је мала али доста жива а што задржава око путника, то су остаци старог и врло пространог Хана код којег су се околни зидови добро одржали али крова никако више нема. Зову га „Куршумли-хан“ што ће рећи да је у своје време био оловом покривен а то је оно олово које сад покрива џамију. На хану се лепо још одржала засвођена капија од белог тесаника а начин зидања као да ову грађевину баца у доба пре српских освојења или за доба српске власти у овим крајевима.

Качаник је мидирлук и припада скопачком санџаку (округу), дакле је и административно одвојен од Косова. Скорашњом једном наредбом начињен је ту срез (кајмакamlук) који је добио званично име „Ораханије“. Чак се помишља да се том срезу прида Феризовић и Сиринићска жупа па да се онда цео срез присаједини Приштинском санџаку а Прешовски срез, који има непосредних и утврђених веза са Скопљем, да се одузме од Пришtevског и у замену прида Скопачком санџаку, што би било свакојако боље.

У Качанику су становници Арнаути и тешко да се кој страни може тамо населити. Познати су од увек као најцрњи хајдуци а њихово место још и као уточиште хајдука и из најдаљих крајева. Једном је само једна чета Качаничана давала силан отпор и одржавала дугу борбу са кајмакамом скопљанским, који је читаву силу повео на Качаник. Године 1807 Решид-Паша Тетовски успео је да савршено победи Качаник и од тога доба није Качаник више онако на гласу као што је био некада. Певају се и данас међ Арнаутима у Качанику песме о опим страшним казнама којим је мучио Решид-Паша оне које је похватао.

Када је наша народна песма пренела готово сва јунаштва Краљевића Марка на Косово, она је један од најзнаменитијих његових мегдана, онај са Љутим Мусом Арбанасом, ставила под Качаник. После ју-

начкога судара у којем се ове две силе понесоше „уз клисуру тврда Качаника“ и после победе коју Марко онако јуначки племенито и онако великодушно жали...

... Оде Марко бијелу Прилипу
Оста Муса у врх Качаника“.

Мусина текија код Качаника.

Испод Качаника, варошице, има збиља једна текија која лежи крај самога Лепенца и која се зове *Мусино Теке*. Тоба Мусу сматрају као свеца и одлазе му на клањање. Неки веле да је ово гроб Мусе сина Бајазитова а други да је извесног Мусе Черкез-Паше,

али народ одлучно и поуздано верује да је то гроб Мусе Кесеџије.

XX

МИТРОВИЦА*)

На лакту Ибровом, где овај савија да пође у сусрет Ситници, у дну Косова, лежи најлепша варош Косовска, китњаста Митровица, коју наша народна песма назива Шехер-Митровицом. Можда се Митровица диже на месту где је некад била варош (подграђе) Звечан. Има по где што трагова који би ово казивали. Пре неколико година у Сандић-пољу на Ситници, до саме Митровице, изоран је један стари подрум а на месту где је данашње гробље, нађен је један саркофаг но без икаквих украса. На том месту познају се и трагови неке старе цркве. Међу тим у селу Жабарима, један сат југозападно од Митровице, постоји казивање као да је на томе месту била стара Митровица. (У истом селу постоји и прича о томе како се, приликом сеобе Срба, у то село склонио те спасао од гонилаца Патријарх Арсеније Шакабента.)

Мис Ирбијева и Макензијева у своме путопису кроз Турску, кад напуштају Вучитрн, у глави двадесетој у којој ће описивати Митровицу, стављају натпис „Из Арнаутлука у Босну.“ И данас се каже да од Митровице настаје Арнаутлук и ако Арнаутлук већ више нема тачно обележене границе.

Митровица је у турско доба и припадала Босни и улазила у границе Босанскога пашалука. Она је чинила засебну Митровачку нахију која се граничила Пазар-

*) Пуквиљ, (1807 године) полазећи из Бањске за Вучитрн, вели како оставља на десно „стари и велики град“ за који каже да се зове Mitrovisca, мислећи по свој прилици на Звечан. Тако исто и реку Ибар, коју на том путу прелази, назива Mitrovisca. Вели да је на тој реци видео мост са десет сводова, но биће да се заборавио мислећи на мост код Вучитрна на Ситници.

ском и Вучитрнском нахијом, од којих је последња већ припадала Приштевском Пашалуку. Источно од Митровице, на пола сата више жељезничке станице,

Митровица.

налази се један хап пред којим су забивена у земљу два висока камена. Тамошњи казују да то камење обележава границу измеђ Босне и Старе Србије. Дотле

су некада Бошњаци излазили у сусрет својим новим Везирима и ту клали курбан.

Митровица је пресечена главним косовским друмом који иде за Босну, она је на тремеџи трију нахија: Пазарске, Пећске, и Приштевске; код ње се свршава железничка линија Скопље-Митровица те је отуд она скела за све Босанске нахије као и за Пећску. Те околности учиниле су Митровицу важним местом у коме се становништво од двадесет и неколико година удвојило па и утројило. Тако, док путописци од пре двадесет година броје у Митровици 400 до 450 кућа, данас већ има у њој 1300 кућа а близу 7000 становника. Од ових највише је Бошњака Мухамеданаца и Арнаута а за тим Срба. Има доста и Цигана и свега две куће Евреја. Од како Бошњаци емигрирају у већим масама они се најрадије задржавају и насељавају ту у Митровици, ваља да и за то што се ту још осећају у Босни. Услед придолажења ових Бошњака, Митровица је почела да се шири и преко реке Ибра, тако да са те стране реке већ има преско 130 кућа а све самих Бошњака. Све су те куће лепе и угледне те ће и та страна вароши у скоро бити лепа.

Ипаче је тежња прошпрењу Митровице ка железничкој стапци која је раније била доста удаљена од вароши но сад већ није ни десет минута далеко од првих варошких кућа.

Митровица толико отима маха својим напредовањем, да се већ пре неке године помишљало у Цариграду да се тамо, као важнијем месту, пренесе и Мутесарифлук (окожно начелство) из Приштине. Митровчани још увек верују да ће то и бити а Пришtevци чине све и сва да то осујете.

У Митровици нема старих породица које би могле рећи да су из Митровице. Као најстарије породице помињу се: Настићи, Мијатовићи и Казанџићи. Последње две су са свим изумрле а од Настића живи још свега једна једина душа. Њу насељавају досе-

љеници из других градова те то чини да и живот у њој нема свој нарочити тип. Митровица нема ни своје одело ни свој језик. У чаршији Митровачкој меша се Никшићанин са Велешанином, Пећанац са Гиланцем, Приштевац са Призренцем и Пазарац са Ђаковцем. Но та околност, што Митровицу странци насељавају, чини да је у њој јаван живот живљи и слободнији но у другим варошима косовским. Причају стари да се н. пр. о Ђурђев дану и другим већим годовима чинила највећа весеља те се и по улицама коло водило. И данас се о тим празницима у Митровачким авлијама приређују читаве игранке где се збирају девојке а где ни момцима није забрањен приступ. Но све то почиње у толико више да опада, у колико се више Арнаути насељују у Митровици.

Чаршија је Митровачка увек врло жива са околности које напред поменусмо и које Митровицу и учинише најважнијим градом на Косову. Но сем трговачке има она и војничку важност, јер је последња станица на линији према српској граници из које се разашиље или у коју се збира војска из босанских страна. Отуда је у њој седиште дивизијске команде и команда једне бригаде. Тога ради дигнута је у Митровици велика и јака касарна.

Од других знатнијих грађевина могао би се поменути велики мост на Ибру који је дигнут 1884 године. Не може се само опростити тадањем команданту Јусуф-бегу који је наредио те се од Звечанске цркве сносило камење за овај мост. Сем тога, има и доста угледних кућа богатијих Турака, од којих је она бошњака Адемагића најлепша. Тако исто у лепше зграде спада турска руждија, и српска основна школа.

У Митровици има 5 џамија и једна православна црква, врло жалосна и проста, у једној малој и осниској кућици. До пре двадесет година није ни било цркве. Тада је била и црква и школа у једној истој одаји, једне куће. Но још тада Митровчани су добили ферман да могу зидати нову

цркву али је не назидаше, већ изместише из школе цркву у једну кућицу која лежи на ономе земљишту на којем, по ферману, имају подићи нову цркву. Црква с тога што је раније била са школом у једно, прослављала је и сама школскога патрона Св. Саву, па и кад се издвојила остала је њему посвећена. У лето 1896 године, када први пут Србин Митрополит Призренски Дионисије прође кроз своју Епархију па том приликом и кроз Митровицу, удари он камен темељац новоме

Казарна у Митровици.

храму Св. Саве, који ће према нацрту, бити једна од најлепших цркава у Старој Србији.

У Митровици постоји и српска школа основана око шесет и неке године, има два учитеља и једну учитељицу. Школска зграда је врло лепа и угледна.

И околина Митровице је врло лепа те има и излаза, ближих и даљих, као ретко где. У самој Митровици на Ибру има лепих башта; преко Ибра је Звечан са којег је тако леп поглед на Косово; близу Митровице је Бањска, где свет радо ходи ради

бање а више Митровице, у Соколици, је манастир Соколица. Ту, близу Соколице, измеђ села Жаже, Влахиње, Рахова и Болетина, има мајдан из којег се вади воденичко камење које се односи и у Србију.

XXI

З В Е Ч А Н

У нашим летописима Звечань; код грчких писаца Σφεντζάνιον а у латинским писмима Sphenzanion.

Развале знаменитог града Звечана леже на једном купастом брду, које као да је руком срезано, у низу оних ћувика што се као срп савијају у лакту Ибровом. Са источне је стране тога купастог брда, сам крш. Стена се пропела на стену, камен се наднео над камени те, чини ти се, само онај највиши треба прстом померити па ће једно друго потиснути и сурвати, и читав свет џинова срушиће се у долину Иброву. На тој страни, на малом платоу под самим градом, населило се једно черкеско село међу самим каменовима. Са западне, северне и јужне стране брдо издваја чист конусни облик са правим линијама. На тим странама има и по мало ниске шумице која је закржљала те само у пролеће и лето крије под својим лишћем стеновиту подину на којој је израсла.

Са врха Звечанског је ванредно леп изглед. Утисак који се на његовим врховима стече, не може се дуго ни заборавити ни утиском са многих других видика загладати. Гледалац се налази на врло великој висини која се самостално уздиже те оставља слободан поглед свуд у околи, све до самих подножја својих. Доле се простиру живописне слике; Ибар грли брдо и савија се око њега као змија; источно се простира Косово кроз које се таласа Ситница, под ногама Митровица; с противне стране, уз Ибар, преплеће се пазарски друм и губи се у оном кланцу у ком лежи Бањска, да се опет више ове појави на врху брда са којег лагано слазе пазарски каравани.

Читав низ догађаја, и славних и тужних, сахрањен је у развалама града Звечанскога, које се развале с дана на дан све више расипају. У историји се први пут помиње Звечан 1093 године, у грчких писаца који описују ратовања великог Рашког Жупана Вукана са Византијским Царем Алексијем I Комненом, којима је ратовима овај храбри жупан тежио да придобије цело Косово. После првог упада Вукановог у Византијске земље, када се крену велика византијска војска под управом Севастократора Јована, Вукан се затвори у Звечан и одатле се ноћу спусти у византијски табор те изврши знамениту победу на Липљану.

Близу сто година после тога, Немања се спушта са Звечана и ствара самосталну српску државу. То бива 1170 године. На Звечану је провео Немања ону знамениту ноћ уочи борбе са својом браћом. Те ноћи држана је на Звечану, у цркви Св. Ђорђа, света литургија, бденије и „сва служба по реду“ и Немања пред олтаром „подигнув очи и руке своје ка небу, вапијаше Богу својему из дубине срца: Суди, господе, онима који ме вређају и забрани онима који се боре са мном; узми оружја и штит и стани у помоћ мени!“ И рано изјутра, кад је обасјало сунце, отвори он капије на Звечану, сиђе међу своју војку, која је лежала код утока Ситнице у Ибар и разби непријатеље своје „близ града глаголемаго Звечан“.

На Звечану су сахрањене и мошти Константина, незаконитога сина краља Милутина који је Дечанскоме био такмац о краљевску круну. После смрти краља Милутина настао беше грађански рат измеђ Владислава, сина Драгутинова, и Константина, сина Милутинова. После многе проливане крви Константин допадне тешких рана, падне у руке Владиславу који заповеди те га обесе. Сахрањен је на Звечану.

Но још један тежи злочин извршен је — по традицији — на Звечану, злочин од 13. Новембра 1331 године.

Душан се крену из Скадра у среду по поноћи и за два дана стиже и опколи двор свога оца у Петричу у коме се разлеже плач и кукњава. Оковаше Дечанскога и одведоше га у град Звечан у тамницу, заједно са женом. Прође мало времена и — „краља оца су удавили у тамници“ на Звечану, како прича народно предање.

Кад је један путник слазио са Звечанске горе, једном се од пратилаца му, ког је из Митровице узео, склизне коњ и стрмекне у страну. „Ето, скапао коњ!“ рече овај жалосно. „Да, примети један из пратње, види се да Душан још дави у Звечанском граду и нама неда мира, Бог га убио!*“) Ову причу није чуо ни од кога писац ове књиге али је чуо другу, којом народ баца проклетство на Звечан. Осим онога причања што је Јерина зидала овај град има на њему и „крвав камен“. Кад су нагнали народ да гради тај град, некакав отац остави код куће сина недорасла. Толико су оца на кулуку задржали да су му и сина, кад је овај дорастао, дотерали да кулучи. Нити је он познао оца нити отац њега, већ се при раду заваде и отац потегне те закоље сина. Та се крв познаје на једном камену.

И после косовске битке још неко време одржао се Звечан у српским рукама и припадао је земљама Вуковим које су му Турци одузели и дали синовима Лазаревим а Звечан (и Јелеч) задржали за себе. Већ се 1399 године помиње Фериз-бег као кезалија Звечански.

Звечан се одржавао добро све до почетка прошлога века, када га путописац (Пуквиљ) назива „старим и великим градом“, но данас је већ опао.

*) Ову је причу забележио Гиљфердинг. Ничега нема што даје права овој причи да јој се верује и нема сумње да ју је путописац измислио да окити путопис. На свом пространству где живи ово неколико милијуна Срба, никада ни један није клео Душана, нити је ико ма што слично прибележио сем Гиљфердинга.

Бедеми градски једва су се до пола одржали и још по нека кула што се одважно држи на истуре-ној стени, над провалијом. Сношено је много камење кад су се Черкези под Звечаном насељавали и куће градили. Град је разривен доста и због тога, што га многи раскопавају тражећи новац, било што су снили да га тамо има било што се одиста по где што и нашло. 1863 године нађено је тамо још доста новца.

Она црква, у којој се Немања молио Богу и о којој се у „Житијама“ вели: „на њем же (Звечану) бејаше црквица утврђена светаго Георгија“, не по-

Врх Звечански.

стоји данас, па јој ни трага нема. Одржавала се та црквица још до пре двадесет година, истина без свода али су се ликови светаца овде и онде познавали. Године 1884 прављења је касарна и мост на Ибру код Митровице, и тадашњи командант Јусуф-бег наредио је те се камење од цркве сносило за мост и касарну. Тако су данас само темељи црквени остали.

Горе, на граду, одржале су се још добро две цистерне зидане на свод, које су служиле за воду. Обе су у земљи а само свод им је над земљом. Данас се не познаје траг како су ове цистерне биле ве-

зане за места са којих се вода доносила. Слазећи са Звечана, његовом северном страном, има место које се зове *Заграђе*. То је извор у коме и данас има доста воде а који је ограђен зидом који чини квадрат са 2 метра по страни. Овај је квадратни простор био затворен сводом, но су га Турци разбили да виде има ли што у њему. Сад долазе тамо болесни те се умивају и пију воду ради здравља, а и вода је ванредно лака и питка.*) Овај је извор везан једним дугим тамником са градом Звечанским а извесно и са оним цистернама на њему. Многи су улазили у тај ходник али веле, на 30 до 40 метара дубине пречи пут једна велика плоча која изгледа као да је пала доцније, те се не може даље ићи. Висина је овога лагума од прилике за висину једнога човека а ширина му је 60 до 70 снтм.

Источно од Заграђе, на једно 10 минути, налазио се још један сличан, озидан извор, који је пре четири пет година порушен. И у њему има воде а народ овај извор зове *Јамбула*. Ова се Јамбула (ам'вољ) помиње и у Светостефанској Хрисовуљи (Споменик IV. 2. п 3.) при одређивању међа појединих дарованих села.

Са Звечана и дан данас носе се по где које старине. Прича се да су пре неколико година Черкези нашли неки крст те је услед тога и сама власт излазила и испитивала развалине. У једног бега Бошњака, у Митровици, налази се једна икона која је 1894 године горе нађена. У кући једнога Черкеза у Митровици, узидан је у подруму један камен који је он са Звечана сneo и на коме је грчки натпис који се односи на сам град а врло лако је могуће да казује што и о оснивању Звечана. Но камен је тако незгодан положен и натпис мало сачуван, те једва је мо-

*) „Што нам вришти Дамњанов зеленко
Ал' је гладан шенице белице
Ал' је жедан воде са Звечана.“

Нар. песма

гуће само једну највише две речи прочитати.*) Још се и у авлији некога аге у Митровици налази један камен, који он не дозвољава да се види а на коме има неки латински запис.

Ма колико да је Звечан расут и рујиниран, положиј сам му остаје увек од вредности. Један писац описујући Звечан са војничкога гледишта, вели: Звечан беше некада кључ Ибарско-Ситничке долине и јака тврђава. Још и данас је Митровица стратегијски важи тачка, која би се могла лако утврдити.

XXII

ТРЕПЧА

Источно од Митровице а пола миље налази се место *Стари Трг*, који заузима простор од једног до једног и по сата. У атару Старога Трга налазе се чести темељи, гробови, гробнице и у опште развале некадање вароши.

Туда протиче река *Трепча* која се за тим слива у Ситницу одмах сниже ситничке Ћуприје код Митровице. Трепча извире из једнога виса, на по сахата више цркве истог имена која се налази у атару Старога Трга. Трепча се управо зове само место на коме је црква те се отуда за цркву каже *Трепачка црква*. У близини цркве налази се један врео минерални извор који избија из једне стене. Вода је у томе извору црвенкаста и жута, мирише јако и зову је *бакаруша*.

Поменута црква сва је у рушевинама; од њеног је камена, пре двадесет година, направљена садања ситничка Ћуприја и медреса (турска школа у Митровици) Има од тога камења и један у Митровичкој цркви, извесно онај који је чинио свод над вратима, судећи по његовом облику. Камен је врло лепо истесан и има крст на средини.

*) Кад сам једном био у Митровици и са г. Љ. Ковачевићем он је покушавао свакојачко да што више прочита на њеј успео.

